अजिंठा

नियतकालिक

१९८८-८९

संपादक : प्रा. अरुण पाटील

विद्यार्थी प्रतिनिधी : निळकंठ खडके

कु. सुनिता ढाके

PORTRAIT OF NEHRU WITHOUT NEHRU
Nehru's Personality such as
the Globe, Rose and the Statue
Composed and Pictured by Shri Keki Moos

अजिंठा

नियतकालिक
१९८८-८९

मुळजी जेठा महाविद्यालय, जळगाव

संपादक : प्रा. अरुण पाटील

विद्यार्थी प्रतिनिधी : निळकंठ खडके
कु. सुनिता ढाके

संपादक मंडळ

प्रा. अरुण पाटील

प्रा. पी. एन्. हुपरीकर

प्रा. ए. पी. चौधरी

प्रा. डॉ. अकबर रहमानी

प्रा. डॉ. सौ. मालती जावळे

प्रा. सौ. शोभा चौधरी

प्रा. सौ. उषा सावंत

विद्यार्थी प्रतिनिधी

निळकंठ खडके

कु. सुनिता ढाके

संपादकीय

1988-89 शैक्षणिक वर्षात प्रकाशित होत असलेल्या "अंजिठा" नियतकालिकाचा अंक आपल्या हाती देतांना विशेष आनंद होत आहे· महाविद्यालयीन नियतकालिक म्हणजे विद्यार्थ्यांच्या अभिव्यक्तीचे अधिकृत माध्यम होय· विद्यार्थ्यांच्या अंगी असलेले लेखन गुण विकसित व्हावेत, त्यांना स्वतःला व्यक्त करता यावे यासाठी विशेषतः वार्षिक नियतकालिकाचे प्रयोजन असते· अभ्यासा व्यतिरिक्त ज्या इतर बाबींमुळे विद्यार्थ्यांचे सर्वांगिण व्यक्तिमत्व घडत असते त्या बाबींचे ही प्रतिबिंब अंकात असते· महाविद्यालयात अभ्यासेतर अनेक उपक्रम वर्षभर सुरु असतात· राष्ट्रीय सेवा योजना, छात्रसेना, प्रौढशिक्षण साहित्य, नाटय, संगीत, वाद-विवाद, चर्चासत्रे, विविध विषयावरील भाषणे, क्रीडा अशा वेगवेगळ्या उपक्रमातून विद्यार्थी-विद्यार्थीनींवर कळत न कळत संस्कार होत असतात व त्याच बरोबर वेगवेगळे अनुभव मिळत असतात· ह्या सर्व अभ्यासेतर उपक्रमांचा परिचय नियतकालिकाच्या माध्यमातून इतरांनाही करून देता येतो·

हा अंक वाचत असतांना आपल्या लक्षात येईल की, विद्यार्थ्यांनी त्यांच्यापरीने साहित्यिक, सामाजिक व राजकीय विषयांना स्पर्श केलेला आहे· त्यांच्या लिखाणातून त्यांच्या प्रतिभेचा आविष्कार तर बघायला मिळणारच आहे, त्यासोबत चैतन्यशील युवाशक्तीच्या व्यापक दृष्टीचेही दर्शन आपल्याला होऊ शकेल· परीक्षेतील यश व इतर स्पर्धांतील यशाची शिखरे गाठण्याचा विद्यार्थी सतत प्रयत्न कसे करत असतात ह्याचीही सविस्तर माहिती आपणासर्वांना होऊ शकेल·

स्वतंत्र भारताची जडण-घडण करणारे शिल्पकार म्हणून ज्यांना सर्व जग ओळखते,त्या व्यक्तीचे,स्व·पंडीत जवाहरलाल नेहरूंचे हे जन्म शताब्दी वर्ष· त्यानिमित्त त्यांचे व्यक्तिमत्व व कार्य यांचे दर्शन घडविणारे प्रतीकात्मक चित्र यावेळी मुखपृष्ठावर छापलेले आहे· चाळीसगाव येथील आंतरराष्ट्रीय कीर्तीचे थोर कलाकार माननीय श्री· केकी मूस यांची ती कलाकृती आहे· या चित्राला मुखपृष्ठावर छापण्याची परवानगी दिल्याबद्दल त्यांचे आम्ही ऋणी आहोत·

अंक सुबक व आकर्षक स्वरूपात प्रकाशित करण्यासाठी अनेकांनी परिश्रम घेतलेले आहेत· मा·प्राचार्य व उपप्राचार्यांचे वेळोवेळी मार्गदर्शन लाभले· सहकारी प्राध्यापक मित्र, कर्मचारी, छपाईची जबाबदारी सांभाळणारे मे·आनंद प्रिंटर्स व त्यांचे कर्मचारी, विद्यार्थी लेखक, छायाचित्रकार या सर्वांचे हार्दिक आभार·

आपणा सर्वांच्या प्रेरणेने व अनेकांच्या परिश्रमाने साकारलेल्या ह्या अंकात आमच्या हातून काही त्रुटी राहिल्या असल्यास त्याबद्दल उदार अंतःकरणाने आपण क्षमा कराल अशी आशा आहे·

अरुण पाटील

गोदाकाठचा साहित्य महर्षि

वैभवी याज्ञिक
(१२ वी वाणिज्य)

विष्णू वामन तथा तात्यासाहेब शिरवाडकर! उर्फ कुसुमाग्रज!! मराठी साहित्यातील एक ऋषी-तुल्य व्यक्तिमत्व. भारतातील सर्वोच्च साहित्य पुरस्काराचा-ज्ञानपीठाचा-मुकूट त्यांच्या शिरावर विराजमान झाला तेव्हा हया साहित्य सम्राटाच्या लक्षावधी भाविकांनी घराघरात,नगरानगरात दिपोत्सव साजरे केले. तात्यासाहेब केवळ दैवीप्रतिभा लाभलेले साहित्यिक नाहीत तर जीवनाचा समग्रपणे विचार करणारे ते एक पिकलेले पान आहे. 76 उन्हाळे आणि पावसाळे पचीवलेले! अन्याय,विषमता,जातीयवाद,दांभिकता या समाजशत्रुंच्या डोळ्यात डोळे भिडवून त्यांना धमकवणारे तात्यासाहेब जसे अनेकांनी पाहिले असतील तसेच हस्तीदंती मनो-यात बसून न राहता सामान्यांशी सलगी करणारे तात्यासाहेबही कोणास अपरिचित नाहीत कवीकुसुमाग्रज यांना मिळालेला ज्ञानपीठ पुरस्कार म्हणजे या पुरस्काराचाच गौरव होय. त्यांच्या लेखनाची व्याप्ती विशाल आहे. त्यांच्या कविता सागराच्या लाटांप्रमाणे उसळत असल्या तरी त्या क्षितीजाला स्पर्श करीत असतात. त्यांच्या रचनात अन्याय व विषमता या विरूध्दचा आक्रोश प्रकटत असतो. लोकमानस जाणून घेणे,त्यांच्या निकट जाणे हे त्यांच्या साहित्याचे खास वैशिष्टय आहे आणि त्यांच्या नाटकांचा मूलप्रवाह म्हणजे जीवनाच्या शाश्वत विविधतांची एक शोधयात्राच आहे. 1942 साली कुसुमाग्रजांचा "विशाखा" काव्यसंग्रह प्रकाशित झाला आणि मराठी साहित्यसृष्टी त्यांच्या अग्निफुलांनी तेजाकून गेली. क्रांतीचा जयजयकार झाला. 3 काव्यसंग्रह 10 नाटके (या शिवाय सात अनुवादित) सहा कथासंग्रह,तीन कादंब-या अनेक एकांकिका संग्रह, बालकथा,समीक्षात्मक लेख ही कुसुमाग्रजांची प्रकाशीत लेखन संपत्ती होय. गेली पन्नास वर्षे मराठी अभिरूचीवर कुसुमाग्रजांनी आपल्या अव्यभिचारी वाङ्मय तपस्येने जणू अधिराज्य केले. त्यांच्या वाङ्मयाप्रमाणेच गुणसंपन्न पण अंतरी उदास अशा व्यक्तिमत्वाचा हा सन्मान होय.

समृध्द आणि रम्योज्वल कल्पकतेची देणगी लाभलेला कुसुमाग्रजांखेरीज आधुनिक मराठीत दुसरा कवी सापडणे कठीण आहे. एका लहानशा उदाहरणाव[रून] त्यांच्या कल्पकतेच्या विलासाची ऐट लक्षात येण्यासार[खी] आहे. सळसळत येणा-या नागाचे वर्णन करतां[ना] त्यांनी लिहिले आहे,

"कधि लवचिक पाते खड्गाचे लवलवते ।
कधि वज्र धरेवर गगनांतुनि कडकडते ।
कधि गर्भरेशमी पोत मध्ये जरतार ।
प्रमदेचे मादक वस्त्र जणू सळसळते ।।"

"चंद्रमेजे अलांधन । मार्तंड जे तापहीन" हे वर्ण[न] शिरवाडकरांना तंतोतंत लागू पडते. कलानिर्मि[ती] आणि निर्माता यांच्यातला असा अभेद पहायला मिळ[णे] दुर्लभ. त्यांच्या साहित्यात दाहक आणि शीतल यां[चा] झालेला अलौकिक संगम वाचकाला, ज्या समाजा[ने] अस्वस्थ करायला हवे होते, त्याक्षणी एक स्फूर्तीदा[यी] अस्वस्थता निर्माण करून गेला तर काही क्षणी नि[र्मळ] चंद्रकोरीची शितलता देऊन सुखावून गेला. नटसम्राट सारख्या नाटकाने इतिहास निर्माण केला. त्यां[च्या] गदय,संकीर्ण लेखांनी व कांदब-यांनी आपले स्वत[ंत्र] स्थान मिळवले पण कविता आणि कुसुमाग्रज अ[से] अभेदय नाते आहे. "जिने मला वेडा केला,तिच्याव[र] ही फिर्याद" अशी केशवसुतांची कविता आहे. क[ला] साधना करतांना माणसाला कलंदर वृत्तीचा स्वीक[ार] करावा लागतो. हिशोबी वृत्तीने तो हे करत ना[ही] पण कलंदरपणाचा पहिला वेग ओसरला की, न[जर] आकाशातच राहतात आणि पृथ्वीवरचे राजमार्ग पाय[ा]पासून दूर गेले याची जाणीव होते. लहानमोठ[्या] कलोपासकांच्या वाटयाला येणारी ही वेदना आ[हे]. कुसुमाग्रजांना हाही अनुभव आला आणि केशवसुतां[च्या] या भावनेचाच आधार घेऊन त्यांनी कवितेवर काल[्प]निक फिर्याद लावणारा लेख लिहीला. त्याच्या अखे[रीस] त्यांनी जे विचार मांडले आहेत ते त्यांच्या [कवितेबद्दलच्याच] कवितेबद्दलच्याच नव्हे तर एकंदर जीवनाबद्दल[च्या] दृष्टीची कल्पना आणून देणारे आहेत. ते लिहित[ात] "तिने दिले त्यापेक्षा अधिकाची अभिलाषा मला स[...] कधी वाटली नाही. पुष्कळदा ती दूर जात [...] असे वाटते. आजही मला तसं वाटत आहे [...] त्याचीही मला विशेष खंत वाटणार नाही का[रण] जे दयायंच ते तिनं दिलं आहे, जे करावयाचं

केलं आहे, मग फिर्याद कशासाठी ..... तिला शिक्षा झालेली फिर्यादिस आवडणार नाही. कारण अनेक व्यथा,दुखणी तिनं माझ्या दाराशी आणली असतील हे खरं आहे, परंतू त्याबरोबर हेही खरं आहे की, तिनं मला जे सुख आणि समाधान दिलं ते मला इतरत्र कोठेही मिळणार नाही."

कुसुमाग्रजांच्या कल्पनाविलासाला उत्कट जीवननिष्ठेचे आणि मानव्यावरील अपार श्रध्देचे भव्य अधिष्ठान आहे. त्यांची कल्पकता जीवनसत्वसंपन्न आहे. डौलदार,प्रसादपूर्ण व लालित्ययुक्त शैली,भव्योदात्त सरसरम्य,जिवंत व जळजळीत भावना व मानव्यनिष्ठा ही त्यांची प्रमुख वैशिष्टे आहेत.

स्वातंत्र्याचे आंदोलन चालू होते आणि जालियनवाला बागेच्या हत्याकांडाप्रमाणे हत्याकांड होत होते. मातृभूमीसाठी बलिदान करणारे तरूण पुढे येत होते. त्यावेळी समाजमनातील खळबळ कुसुमाग्रजांनी कवितेतून प्रगट केली पण ती करतांना त्यांची कविता तात्कालीक बनली नाही. आजही "गर्जाजयजयकार क्रांतीचा" या ओळी अंगावर रोमांच उभ्या करतात, सर्वांना स्फूर्ती देतात. या कवितेतून क्रांतीमार्गाचा अत्यंत ओजस्वी पुरस्कार केलेला आहे. या त्यांच्या क्रांतीगीतातून जागृत व प्रक्षुब्ध अशा सामाजिक मनाचा तेजस्वी उन्मेष पहावयास मिळतो त्यामुळे त्यांना यज्ञसंप्रदायी व प्रकाशपूजक म्हटले आहे. या राष्ट्रवादी कवनातून जातीवंत कवीपेक्षा शब्दप्रभू असलेल्या शाहिराची जडणघडण अधिक आढळते. साम्राज्यसत्तेचा दरारा मोठा होता. पण स्वातंत्रकांक्षी मनास त्याची पर्वा नव्हती. "अनंत आमुची ध्येयासक्ती, अनंत अन् आशा,किनारा तुला पामराला" ही वृत्ती कुसुमाग्रज कोलंबसाच्या गर्वगीतातून व्यक्त करीत होते आणि

तीच वृत्ती घरादारावर तुळशीपत्र ठेवलेल्यांची होती. साम्राज्यसत्तेपुढे आम्ही दुर्बल वाटतो पण जमीन तुडवीत जाणारी गाडी आपल्याच मिजाशीत असली तरी भूकंप होतो, जमीन थरारते आणि गाडीचा चक्काचुर होतो. या कुसुमाग्रजाच्या कवितेतील सत्याचा विसर आम्हास पडलेला नाही असे स्वातंत्रवीर म्हणत होते ही जी दुर्दम्य स्वातंत्र्याकांक्षा कुसुमाग्रजांनी तेव्हा व्यक्त केली ती तात्कालीन नव्हती म्हणून जेव्हा चीनने हल्ला केला तेव्हा,.....

बर्फांचे तट पेटूनी उठले
सदन शिवाचे कोसळले
रक्त आपुल्या प्रिय आईचे
शुभ्र हिमावर ओघळते

स्वातंत्र्यासाठी,समाजासाठी बलिदान करणारांचा कुसुमाग्रजांनी अत्यंत ओजस्वी शब्दांत गौरव केला आहे. किंबहुना त्यांनी अशांची पुजाच केली आहे. हा कवि व्यक्तीगत प्रेमभावनेत,संकुचित परिसरात स्वतःला कोंडून घेत नाही म्हणूनच पृथ्वी आपल्या प्रेमगीतात सूर्याला म्हणते "नको क्षुद्र शृंगार तो दुर्बलांचा । तुझी दूरता त्याहूनी साहते ।"

स्नेहहीन ज्योतीपरी
मंद होई शुक्रतारा
काळ्या मेघखंडास त्या
किनारती काळ्या धारा

अशा नाजुक ओळी शिरवाडकर लिहितात. प्रगमनशील जीवनमूल्यांवरील प्रगाढ श्रध्दा,नवोन्मेष संपन्न असलेली कल्पकता,सखोल भावनात्मकता व भाषासरणींतील समर्पकता व समर्थता काव्याच्या अभिजात श्रेष्ठतेला उपकारक असलेल्या गुणांचे कुसुमाग्रजांच्या कवितेत सुंदर संमीलन झालेले आहे.

या चिंतनशिलतेला नाटयमय प्रतिभेची जोड मिळाली. त्यामुळे गोदाकाठ असो वा अहिनकुलाचे युध्द असो आपल्या डोळ्यासमोर सारे चित्र उभे राहते. नुसते उभे राहते एवढेच नव्हे तर ते अधिक सजीव आणि अर्थपूर्ण होते. सूर म्हणतो साथ दे,' यासारखे वा "या दुनियेच्या उकिरडयावर खरकटया पत्रावळीचा तुकडा घेऊन जगाव बेशरम लाचार आनंदान की फेकून द्यावे हे देहाचे लक्तर त्यात गुंडाळलेल्या काळयाशार डोहामध्ये?" हे स्वगत काव्य,शैली आणि चिंतन यामुळे आपल्याला कोठल्या कुठे घेऊन जाते. अशा आनंदाच्या जगात ज्याच्यामुळे भराऱ्या मारता येतात त्या कुसुमाग्रजांचा सन्मान हा जातीवंत,कर्तृत्ववान साहित्याचा सन्मान आहे तेव्हा गर्जा जयजयकार.

अभिज्ञान शाकुंतल
(एक अमर नाट्यकृती)

राजश्री देशमुख
एम. ए. (मराठी)

कवी आणि नाटककार या उभयनात्याने संस्कृत साहित्यात कालीदासाने जे पहिले स्थान मिळवले ते अपूर्व आहे. रघुवंश,कुमारसंभव ही महाकाव्ये ऋतूसंहार व मेघदूत ही खंडकाव्ये आणि अभिज्ञान शाकुंतल,मालविकाग्निमित्र विक्रमोर्वशीय ही तीन नाटके लिहून त्याने जर्मन कवी "गटे" सारख्यांना वेड लावले.

भावदर्शन आणि आविष्काराचे सहज लालित्य यात कालिदास खरोखरच अद्वितीय आहे. शृंगार हा कालिदासाच्या काव्याचा स्थायीभाव आहे. नाटकाचा विषय पुनर्मिलन आहे. मिलन,विरह आणि पुनर्मिलन अशा अवस्थांमधून परिणत होणा-या प्रणयाचे दर्शन घडवून कालिदासाने प्रणय चित्रणाला एक अतिशय आर्तता आणि उत्कटता आणली आहे.

"अभिज्ञान शाकुंतल" या नाट्यकृतीत कालिदासाने पुरूवंशीय दुष्यंत राजा आणि अप्सरा कन्या शकुंतला यांच्या प्रीतीची गाथा गायली आहे. ही कथा महाभारतातील "शकुंतलोपाख्यानातील आहे. या नाटकात कालीदासाने अभिज्ञान म्हणून खूणेच्या अंगठीचा फार मोठा नाट्यमय उपयोग केला आहे. महाभारतातील शकुंतलेची कथा ही ब-याच रांगड्या स्वरूपातील आहे.

नाटकातील प्रेमिकांचे मिलन,त्यांची ताटातूट आणि शेवटी परस्पर विश्वासाने आणि प्रेमाने भारलेले पुनर्मिलन अशा तीन अवस्था नाट्यरचनेत स्पष्ट दिसतात. पहिली मिलनाची अवस्था आरंभीच्या तीन अंकामध्ये तर चवथ्या अंकात ताटातूटीला कारण होणारे बीज आहे. त्याचा परिणाम पाचव्या अंकात शकुंतलेचा अव्हेर करण्यात स्पष्ट दिसतो. सहाव्या अंकात शकुंतलेचा अव्हेर करण्यात आपली चूक झाली हे अंगठीच्या दर्शनाने दुष्यंताच्या ध्यानात येते आणि त्याच्या विरह यातनांना सुरवात होते.याच अंकाच्या शेवटी दुष्यंताला शकुंतलेला भेटण्याची अपूर्व संधी प्राप्त होते. सातव्या अंकात पती पत्नींचे पुनर्मिलन होते.

पहिले मिलन कण्वाश्रमाच्या शांत, निसर्गरम्य पार्श्वभूमीवर झाले आहे. शेवटची पुनर्भेट ही हेमकुटावरील आश्रमात,पृथ्वीपासून जरा वर, तपस्यानिरत आणि अद्‌भुतरम्य वातावरणात होते. चौथ्या अंकात प्रेमिकांच्या ताटातूटीचे भिषण नाट्य आहे पण शकुंतलेला सासरी पाठवण्याचा सर्व मानवजातीला सर्वकाळी हेलावून टाकणारा गंभीर प्रसंगही आहे. ही नाट्यकृती साम्य आणि विरोध या तत्वांचा उपयोग करून समांतरपणे रचलेल्या एखाद्या सुंदर शिल्पाकृती सारखी वाटते. कालिदासाच्या नाट्यदृष्टीची आणि काव्यकौशल्याची साक्ष या रचनेत पटते. मीलनाच्या अवस्थेपर्यंतच्या ज्या घटना पहिल्या तीन अंकात दाखवल्या आहेत त्यात एक स्वाभाविकपणा आहे. या सुखात्म नाटकाचे रंजकत्व मान्य करायलाच हवे. जोडीला अद्‌भुताचा आणि काव्यमय शैलीचा वापर करून हे रंजकनाट्य थोडया वाङ्‌मयीन पातळीवर नेण्याचा प्रयत्नही या नाट्यबंधाच्या निर्मितीत स्पष्टपणे दिसून येतो. नाटकाचा शेवट गोड आहेच पण आत्माही सुखावह आहे.

काव्येषु नाटकं रम्यं तत्रापि च शकुन्तला ।
तत्रापि च चतुर्थोऽङ्कस्तत्र श्लोक चतुष्टयम् ।।

अभ्यासकांनी,आलोचकांनी साहित्यात,काव्यात नाटकांना रमणीय मानले आहे. नाटकात अभिज्ञान शाकुंतल रम्य मानले आहे आणि या नाटकाचा चौथा अंक सगळ्यात श्रेष्ठ मानला आहे. या चौथ्या अंकात चार श्लोकांना विशिष्ट स्थान दिले आहे. हे चारी श्लोक कारूण्याने ओथंबलेले आहेत. त्यातील भाव मार्मिक आहे. हे श्लोक देशातील कुठल्याही कानाकोप-यातील लोकांना प्रभावित करू शकतात इतक्या वर्षानंतरही कालीदासाने रचलेले श्लोक आजही तितकेच महत्वाचे वाटतात.

नाटकातील पात्रे मानवी आहेत. स्वभाव निर्मिती करतांना हा मानव्याचा अंश जसा टिपला त्याचप्रमाणे कथेला जी चौकट घातली आणि वातावरणाचे जे रंग भरले ते तत्कालीक आणि वास्तव समाजस्थितीचे अधिष्ठान होऊन प्रचलित समाजस्थितीचे प्रतिबिंब सामाजिक नाटकात अनायसेच उमटते.

दुष्यंत राजा हा प्राचीन आहे पण कालिदासाने

त्याचे चित्र रंगवले ते तात्कालिक आदर्श राजाचे, कण्वाचा आश्रम आणि तेथील जीवन हे तत्कालिन गुरुकुलांचे प्रतिक आहे. दुष्यंताचे अंन्तःपुर,त्याच्या राण्या,अधिकारी,धनमित्रासारखा व्यापारी या गोष्टींचा संबंध पुराणकालीन दुष्यंताच्या काल्पनिक परिसराशी नाही तर कालीदासाच्या वेळी अस्तित्वात असलेल्या सामाजिक परिस्थितीशी आहे. अशा रितीने अभिजात संस्कृत नाटककारांनी नाटकीय पात्रे आदर्शाच्या रंगाने रंगवली असली तरी ज्या परिस्थितीत आणि प्रसंगात या पात्रांना उभे केले त्यांना मात्र वास्तवतेचा रंग दिला.

अशी ही नाटयरचना "यावश्चंद्रदिवाकरौ" लोकांच्या स्मरणात राहील यात शंका नाही.

कलियुग

झाले गेले जा विसरूनी
वागा कलियुग समजुनी

इतिहासात गेले होवोनी
रघुसारखे राजे दानी
खुर्ची पाघरोनी घेतली
लाच,खोटया देशभक्तांनी

आत्मीक शांती स्थापोन्नी
क्रांती केली बुध्दानी
आज शस्त्रास्त्रे बनवुनी
सर्वच बनले कट्टर खूनी

देव बसला आहे दडोनी
कलियुगातील माणसाला भिवोनी

प्रवीण बाबुराव जगताप

अकरावी (शास्त्र)

आधार

अंधाराला या जगातल्या
दान आहे उजेडाचे
रात्रीला आमावस्येच्या
चांदणी पौर्णिमेचे उत्तर आहे
वाहणा-या नदीला
सागराचा ठाव आहे
संपणा-या जीवनाला
मृत्यूनंतरच्या पूर्वत्वाचा

निवृत्ती खडके

एम. ए., प्रथम वर्ष (मराठी)

मी भीत नाही

मी भीत नाही
बंदूका, भाले, तलवारी यांना
मी भीतो फक्त
तिच्या धारदार नेमबाज नयनांना

मी भीत नाही
तिस-या महायुध्दाच्या परिणामांना
मी भीतो फक्त
स्वकियांच्या राजकीय कारवायांना

मी भीत नाही
तिरस्कार करणा-या शत्रूंना
मी भीतो फक्त
प्रेमाने गोड बोलणा-या नटसम्राट मित्रांना.

गिरीष पाटील

एम. ए., राज्यशास्त्र

राज

महेंद्रकुमार सुकदेव पाटील
बारावी (वाणिज्य)

2 जून 1988 हा काळा कुट्ट दिवस। भारतीय चित्रपट सृष्टीतील जगविख्यात अभिनेते,अत्यंत संवेदनक्षम दिग्दर्शक, कल्पक निर्माते राजकपूर यांचे रात्री नऊ वाजून पंधरा मिनिटांनी नवी दिल्लीच्या अ.भा. आयुर्विज्ञान संस्थेत प्राणोत्क्रमण झाले. ही चित्तथरारक बातमी ऐकून मनाला एक जोराचा चटका बसल्या सारखे जाणवले. खरोखरच ! काय वाटले असेल त्यांच्या चाहत्यांना ही बातमी ऐकून?

राजकपूर जवळ जवळ एक महिन्यापासून मृत्यूशी निकराची झुंज देत होते. डॉक्टरांनी त्यांना जिवंत ठेवण्याची खूप पराकाष्ठा केली. परंतू नियतीने लाखो सिनेरसिकांचे अभूतपूर्व प्रेम संपादन केलेल्या राजकपूरला अखेर काळाने हिरावून नेले. लाखो स्वप्नाळू तरूणांचे भावजीवन प्रभावीपणे साकारणारा श्रेष्ठ कलावंत राजकपूर आज अंतर्धान पावला. आपल्या निळयाशार डोळयातून मानवी स्वभावातल्या बारकाव्यांचा अचुकपणे वेध घेऊन त्यावर कलेच्या अविष्कारातून प्रत्ययकारी व प्रभावी भाष्य करणारा एक समर्थ अभिनेता आज संपूर्ण चित्रपट सृष्टीला पोरकी करून आपल्यातून निघून गेला आहे.

आज राजकपूर यांच्या निधनामुळे देशाने एक अष्टपैलू अभिनेता गमावलेला आहे. या वाक्याने चित्रपटसृष्टीतील अनेकांनी आपापली प्रतिक्रिया व्यक्त केली. राजकपूर यांचा जन्म 14 डिसेंबर 1924 साली पेशावर येथे झाला. त्यांच्या निधनाच्यावेळी त्यांचे वय 64 वर्षाचे होते. त्यांच्या मागे त्यांची पत्नी कृष्णा कपूर,मुले ऋषी कपूर,रणधीर कपूर व राजू कपूर ही आहेत. चित्रपट सृष्टीतील नावाजलेले नायक शशी कपूर,शम्मी कपूर हे दोघे त्यांचे भाऊ. राजकपूरच्या वडिलांचे नाव पृथ्वीराज कपूर मुंबई व कलकत्ता येथे शालेय शिक्षण पूर्ण करून राजकपूरने शूटिंगच्यावेळी "फ्लॅपर बॉय" म्हणून सुरुवात केली. नंतर त्यांनी बॉम्बे टॉकीजमध्ये प्रॉडक्शन मॅनेजर म्हणून काम पाहिले. वडिलांच्या पृथ्वी थिअेटरमध्ये नट व दिग्दर्शक म्हणून काम करण्यास राजकपूर यांनी सुरुवात केली.

राजकपूर यांचे खरे मूळ नाव रणवीर कपूर असे होते परंतू ते राज कपूर या नावाने जगविख्यात होऊ लागले. राजकपूर हे उत्कृष्ट कलाकारच नव्हते तर दिग्दर्शकही होते. त्यांचा पहिला चित्रपट "वाल्मिकी" त्यात त्यांनी नारदाची भूमिका केली होती. "नीलकमल" ह्या चित्रपटात त्यांनी पहिली नायकाची भूमिका केली तर "आग" हा त्यांचा पहिला चित्रपट होता ज्याची निर्मिती व दिग्दर्शन राजकपूरने 1948 साली म्हणजे वयाच्या अवघ्या 24 व्या वर्षी केले. त्यानंतर सतत अभिनय,चित्रपट निर्मिती व दिग्दर्शन ह्या क्षेत्रात राजकपूरच्या प्रगतीचा आलेख उंचावतच राहिला. त्या ह्या अतुलनीय कामगिरीबद्दल भारत सरकारने "पद्मभूषण" हा किताब देऊन त्यांना सन्मानीत केले.

2 मे 1988 रोजी दिल्ली मध्ये दादासाहेब फाळके पुरस्कार स्वीकारतांना राजकपूर यांना दम्याचा तीव्र झटका आल्याने अ.भा.आयुर्विज्ञान संस्थेत दाखल करण्यात आले होते. "जलगॉव आकर "वह" ऋण चुका पाया मै आज" अशा शब्दात आपल्या भावना व्यक्त करणारा "शो मॅन" राजकपूर यांना 26 नोव्हेंबर 1987 रोजी जळगावकरांनी न.पा.मानपत्र प्रदान केले त्यावेळी ते म्हणाले होते. "जिंदगी मे यू तो कही आने-जानेके लिए बहाना चाहिए।" जणू काही मृत्यूची चाहूल त्यांना तेव्हाच जाणवली असावी.

अभिनय क्षेत्रातील कामगिरीला त्यांनी 1935 साली "इन्किलाब" या चित्रपटातून प्रारंभ केला. त्यानंतर 1940 च्या आसपास ते "ख्यातनाम" चित्रपट दिग्दर्शक व निर्माते केदार शर्मा यांचे सहाय्यक दिग्दर्शक झाले. त्यानंतर त्यांनी आर.के.फिल्मस् ही स्वतःचीच चित्रपट निर्मिती कंपनी स्थापन केली. त्यांच्या चित्रपटाचा नायक सर्वसाधारणपणे गरीब, उपेक्षित वर्गातला पण उदार मनाचा,वास्तवतेची तीव्र जाणीव असूनही आशावादी वृत्तीने जीवनात वावरणारा,संघर्ष करणारा आहे. त्यामुळे सर्व सामान्य सिनेप्रेक्षकांना त्यांच्या नायकात स्वतःचे रूपच असल्याची तात्काळ अनुभूती यायची. दुसरा तितकाच महत्वाचा पैलू म्हणजे चित्रपटाचे संगीत. राजकपूर यांच्या गाण्याला स्वर मुकेश यांनी चढविला. त्यामुळे लक्षावधी

लोकांना ती गाणी अद्याप गुणगुणयला लावीत आहे. अनेक संगीतकारांनी अतिशय कलात्मक पध्दतीने संगीताची रचना मांडून संगीत दिले ह्यात राम गांगुरे,शंकर जयकिसन,हसरत जयपूरी,शैलेंद्र इ.

राजकपूर यांचा जन्म 14 डिसेंबर 1924 चा, देव आनंदचा जन्म 26 सप्टेंबर 1923 चा दिलीप कुमारचा जन्म 11 डिसेंबर 1922 चा आहे. पडद्यावरच्या या तिन्ही दैवी अवतारांनी वयाची साठी ओलांडली हे मानायला मन अद्याप तयार नसले तरी वृध्दीला ही वस्तुस्थिती नाकारता येणार नाही. "अंदाज" मध्ये "यूँ तो आपस मे" गाण्याच्या वेळी राज मानेला झटका देऊन वारंवार केस कपाळावर आणतो व नर्गिस गाल फुगवून त्याला लटकं दटावत त्याचे केस मागे सारते. मुकेशच्या दर्दभ-या आवाजात राज "आह" मध्ये म्हणतो "मौत मेरी तरफ आने लगी" तेव्हा ही केवळ कविकल्पना राहात नाही. जॉन कावस- नादिया व धर्मेंद्र-हेमामालीनी या जोडया भलेही अधिक चित्रपटात एकत्र आल्या असोत पण राजकपूर-नर्गिस या जोडीला एकमेकांवर प्रेम करायला पाहण्यात चित्तरसिकांना जेवढा आनंद झाला तेवढा अन्य कुठल्याही जोडीच्या बाबतीत झालेला नाही.

राजकपूर यांच्या "आवारा" या चित्रपटातील "आवारा हूँ" हे गीत आज राष्ट्रगीता सारखे प्रसिध्द झाले आहे. "संगम" या नावाने निघालेला चित्रपट राजकपूर "घरौंदा" या नावाने काढू इच्छित होता. त्यात पुन्हा दिलीप-राज-नर्गिस हे त्रिकूट एकत्र आणण्याचा त्याचा प्रयत्न फसला. दिलीप आणि नर्गिस ही जोडी गाजली पण दिलीप आणि राज पुन्हा कॅमे-या समोर एकत्र आले नाहीत. "आह,श्री 420 जागते रहो,पापी,प्यार,अनहोनी,धुन,आशियाना,अंबर अंदाज,जान पहेचान,बेवफा,चोरी चोरी,आवारा" अशा सतरा चित्रपटात राज-नर्गिस होते.

"बेवफा"त अखेरच्या सीनमध्ये नर्गिसची दागिन्यांनी भरलेली बॅग घेऊन पळत असताना राज बदमाश सहका-यांच्या गोळीला बळी पडतो. धडपडीत बॅग उघडते आत काहीच नसतं. प्राण सोडण्यापूर्वी तो नर्गिसकडे आणि त्या रिकाम्या बॅगकडे पाहून एकदाच हसतो आणि त्या एका हास्यात नर्गिस,अशोककुमार, संबंध चित्रपट खाऊन टाकतो. "अनाडी"मध्ये पार्टीच्या सीनला कुणीतरी दिलाच्या आकाराचा केक बनवून घेणा-या मोतीलालच्या रसिकतेचे कौतुक करत. त्यावर राज चटकन म्हणतो "और देखो ना,उसमेसे कोई छुरी चलाये जा रहा है।" हे असले संवाद राजनंच म्हणावेत. त्याच्या "दिलका हाल सुने दिलवाला" आम्ही या गीतावर उत्स्फुर्तपणे "चुकचुकलो" आहोत. त्यांच्या दूंबक या शब्दप्रयोगावर हसलो आहोत. त्याला जीताजागता वन-पीस पाहण्यासाठी जीव पाखडलेला आहे. "हमने तुम्हारे जैसा एक भी नही देखा, "मिसेस डिसा" हे त्यांच्या तोंडचे शब्द ऐकले नि अंधारात डोळे पुसत स्वतःशीच म्हणालो,"हमने भी तुम्हारे जैसा एक भी नही देखा,राज........

राजकपूर यांनी "इन्किलाब" पासून तर "नौकरी" पर्यंतच्या चित्रपटात भूमिका केल्यात. त्यांनी एकूण 64 चित्रपटात भूमिका केल्या आहेत. 1965 साली मास्को येथे भरलेल्या आंतरराष्ट्रीय चित्रपट महोत्सवासाठी त्यांची पंच म्हणून नियुक्ती केली गेली होती. तसेच दिल्ली येथे भरलेल्या चौथ्या आंतरराष्ट्रीय महोत्सवाच्या पंचाचे अध्यक्ष म्हणूनही त्यांची नियुक्ती करण्यात आली होती. पुण्याच्या फिल्म अँन्ड टेलिव्हिजन इन्स्टिटयूमध्ये परीक्षक म्हणूनही त्यांनी काम पाहिले होते.

1954 साली "बुटपॉलिश",1959 साली "अनाडी" 1961 साली "जिस देशमे गंगा बहती है" या चित्रपटास उत्कृष्ट चित्रपट व उत्कृष्ट अभिनय व दिग्दर्शनाचे राज्य पारितोषिक राजकपूर यांना मिळाले. 1957 साली "जागते रहो" या चित्रपटास आंतरराष्ट्रीय चित्रपट महोत्सवात ग्रॅन्ड प्रिक्स अँवॉर्ड व 1965 साली "संगम" या चित्रपटास उत्कृष्ट दिग्दर्शनाचे व संवादाचे पारितोषिक मिळाले. तसेच इंटर नॅशनल ट्रेड फेअरचे गुणवत्ता प्रमाणपत्र देखील मिळाले आहे. 1983 साली "बॉबी" या चित्रपटास फिल्म अँवार्ड,1976-77 चे पॉप्युलर फिल्म अँवार्ड फिल्म गोवर्स व अेव्हरस्ट अँवार्ड 1971 साली फिल्म फेअर ट्रॉफी ही पारितोषिके मिळाली. 1982 चे उत्कृष्ट संवादाचे पारितोषिक "प्रेमरोग" या चित्रपटास व ह्याच चित्रपटास 1983 सालचे उत्कृष्ट दिग्दर्शनाचे पारितोषिकही मिळाले. 1975 चे आन्ध्र प्रदेश फिल्म जर्न्नॅलिस्ट अँवार्ड "दो जासूस" या चित्रपटातील चरित्र अभिनेता म्हणून राजकपूर यांना मिळाले. 1971 ची फिल्म फेअर ट्रॉफी उत्कृष्ट नेपथ्य व दिग्दर्शनासाठी "मेरा नाम जोकर" या चित्रपटास मिळाली.

राजकपूर यांना नवयुग फिल्मस् विजय वाडा, अहमदाबाद येथूनही उत्कृष्ट चित्रपटासाठी फिल्म ट्रॉफीज मिळाल्या आहेत. 1986 सालचे अभिनयासाठी असलेले राष्ट्रीय पारितोषिक राजकपूरच्या "तिसरी कसम" या चित्रपटातील भुमिकेसाठी मिळाले आहे.

जवळ जवळ 50 राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय पारितोषिके राजकपूर यांना मिळाली असली तरी त्यांच्या लाखो देशी-विदेशी चाहत्यांनी त्यांच्या सर्व चित्रपटास दिलेली दाद हेच त्यांचे सर्वात मोठे पारितोषिक आहे.

दि.3 जून 1988 रोजी त्यांना मुंबई येथे अंत्य-संस्कार करण्यात आले. त्यांच्या अंत्यदर्शनासाठी त्यांच्या चाहत्यांचा असंख्य समुदाय तेथे उपस्थित होता. त्या असंख्य समुदायातून "राज कपूर अमर रहे" अशा घोषणा निघत होत्या. अखेर ओठावर तेवढ्यात त्यांचे गीत येते.........

"जिना यहाँ मरना यहाँ,
इसके सिवा जाना कहाँ ।।"

तू माझ्यासाठी

अजब तुझ्या डोळ्यांची किमया
मोहीनी अस्त्र हे सांभाळून ठेव
त्या ज्वालेत अग्निपरीक्षा घेतांना
तू माझ्यासाठी शितलस्मीत राखून ठेव

मला जाळणा-या ग्रीष्मातही
तुझे उमलणे चालूच ठेव
या ओसाड वाळवंटात इशारे
तुझे मृगजळासारखे राखून ठेव

हात तुझे कोमल सुंदर
माझ्याचसाठी जपून ठेव
मायेचा सुगंध त्यातला
या फुलांसाठी तू राखून ठेव

कपाळावरचा चंद्र तुझा
या आकाशासाठी राखून ठेव.

वि. र. देशपांडे
(१२ वी वाणिज्य)

आज काल

आयुष्याकडून मला
फार काही मागायचे नव्हते
मुसळधार पाऊस कोसळत असतांना
एक स्वतःचे घर मात्र
हवे होते
मागितलेले दान मिळू नये
असे संकेत ठरलेले
आजकाल
उघडयावर बसून मी
छत्र्या विकतो आहे
माझ्यापासून दूर म्हणजे
नक्की कुठे जाणार आहेस?
मी ओळखून आहे
तुझ्या किना-यांच्या मर्यादा.

विनोद खडके
बारावी (वाणिज्य)

तू खुणवतांना

आकाशाच्या कोप-यात
हसू फुटाव न्
वार दिशा दिशांना भरकटाव
तस तुझ्या ओठाच्या कोप-यात
हसू सांडल अन्
मन बेलगाम झालं
जणू चंद्र पूनवेचा
हाती गवसला
प्रकाश रंग्रात न्
मी गंधात विरून गेलो.

निळकंठ खडके
टी. वाय. बी. कॉम

ब्रह्मदेश : लोकशाहीकडे वाटचाल

विनायक तायडे
टी. वाय. बी. ए.

1948 मध्ये ब्रम्हदेश स्वतंत्र झाल्यानंतर त्याचे नेतृत्व "ऊनू" या बौध्द पुरोगामी नेत्याकडे आले. 1958 पर्यंत "ऊनू"ने गोंधळाच्या परिस्थितीत देशाची नौका लोकशाही मार्गाने नेण्याचा अयशस्वी प्रयत्न केला. 1958 मध्ये शांतता प्रस्थापित होण्यासाठी "ऊनू"ने स्वतःहून देशाचा कारभार सैन्याच्या हवाली केला. फेब्रुवारी 1960 पर्यंत ज.नेवीन याने लष्कराच्या सहाय्याने देशात शांतता व कायदा प्रस्थापित केला. 1960 मध्ये ज.नेवीनने सत्ता "ऊनू" कडे सोपविली पण 1962 साली मात्र ज.नेवीनने सर्व सत्ता आपल्या हाती घेतली.

"ऊनू"ची कारकिर्द : 1950 ते 58 या काळातील "ऊनू" मंत्रिमंडळ संमिश्र होते. 1950 नंतर आघाडीतील पुढा-यांचे मतभेद तिव्र होऊन समाजवादी गट सरकारमधून बाहेर पडला. "ऊनू" याने मंत्रिमंडळाची फेररचना करून देशात शांतता व कायदा प्रस्थापित व्हावा म्हणून डावे व अल्प संख्याकांना प्राधान्य देऊन गनिमांनी शरण आल्यास त्यांना आश्रय देण्याचे वचन दिले. अर्थकारण,भाववाढ,भ्रष्टाचार लाचलुचपत या गोष्टी वाढल्या. सरकारी कर्ज पुरवठा योजनेत पैशाचा गैरवापर झाला. त्यातच "ऊनू"च्या आघाडीचे दोन तट पडून गोंधळ वाढला व लोकांमध्ये असंतोष पसरला. त्यामुळे काही काळपर्यंत पंतप्रधान "ऊनू"ने सत्ता ज.नेवीनचे हाती देण्यासाठी संसदेची संमती मिळवून लोकशाही पध्दतीने लष्करास पाचारण केले. सन 1960 पर्यंत ज.नेवीनने बंडाळ्या मोडून काढणे,निवडणुकीसाठी वातावरण तयार करणे, आवश्यक ते घटनात्मक बदल करण्यावर भर दिला. विद्यार्थ्यांच्या बेशिस्त वागणुकीस आळा घातला.

1960 मध्ये ज.नेवीनने सार्वत्रिक निवडणुका घेतल्या त्यात "ऊनू" चा पक्ष निवडून आला. त्याने दिलेल्या आश्वासनाप्रमाणे बौध्दधर्मास राजमान्यता दिली पण ब्रम्हदेशाच्या सामाजिक,राजकीय व आर्थिक जीवनास वळण देणे कठिण काम होते. पंतप्रधान "ऊनू" याने देशाचे ऐक्य टिकविण्याचा प्रयत्न केला. शांत व स्थिर राजवट देण्याचा प्रयत्न करून लोकशाही प्रक्रिया वाढविण्यासाठी त्याने विरोधी पक्ष नेत्यास मान्यता देऊन त्यास वेतन मंजूर केले. विरोधी पक्षांशी विचारविनिमय करून निर्णय घेतले. सनदी नोकरांना घटनात्मक संरक्षण दिले. पण ब्रम्हदेशातील परिस्थिती लोकशाहीस प्रतिकूल असल्याने हेतू,ध्येय चांगले असूनही "ऊनू"स अपयश आले. त्यातच सैनिकी अधिका-यांना 1958 ते 60 या दोन वर्षाच्या काळात जी कार्य करण्याची संधी आली त्यामुळे त्यांची महत्वाकांक्षा वाढून त्याचा परिणाम ज.नेवीनच्या नेतृत्वाखाली 1962 साली लष्कराने राजधानी "रंगून" ताब्यात घेऊन पंतप्रधान सर्वोच्च न्यायाधिश यांना तुरुंगात टाकून तेथील लोकशाही नष्ट करण्यात झाला.

ज.नेवीनची कारकिर्द : ज.नेवीन याने शासन कार्यक्षम करण्यासाठी क्रांतीकारी मंडळ स्थापन केले. व त्याचा तो अध्यक्ष बनला. ज.नेवीनने राजकारणातील व्यक्तिचे व गटांचे सहकार्य घेण्याचा प्रयत्न केला त्यात त्यास अपयश आल्याने मानवी हक्क व स्वातंत्र नाकारले. ज.नेवीनने "सोशालिस्ट पार्टीस" अधिकृत राजकीय पक्ष घोषीत करून इतर पक्षांवर बंदी घातली. व 1964 पासून ब्रम्हदेशात ज.नेवीनच्या एकपक्षीय हुकुमशाही राजवटीस प्रारंभ झाला. त्याने देशावर हुकुमशाही लादली तरी ती लोकाभिमुख रहावी या साठी सतत करून आपल्या शासनास कायदेशीर लोकशाही स्वरूप देण्यात यश मिळविले. आपली राजवट ही लष्करी नसून मुलकीच आहे हे सिध्द करण्यासाठी त्याने "जनरल" ही सैनिकी उपाधी काढून टाकली. ब्रम्हदेशात आर्थिक,राजकीय व सामाजिक प्रश्नांइतकाच महत्वाचा प्रश्न बंडखोरांचा. ज.नेवीनने कम्युनिस्ट अल्पसंख्य जमातीच्या पुढा-यांशी व "ऊनू" सारख्या पुढा-यांशी तडजोडीचा प्रयत्न केला.

1972 मध्ये "नेवीनने" राज्यघटनेचा आराखडा तयार करून 1974 पासून ती कार्यवाहीत आणण्याचे जाहीर केले. घटनेत एकगृही विधीमंडळास मान्यता दिली व "बर्मा सोशालिस्ट प्रोग्रॅम पार्टी"(BSPP) हा एकच अधिकृत राजकीय पक्ष राहील असे जाहीर केले. मात्र त्याने आर्थिक,सामाजिक व राजकीय प्रश्नांवर दुर्लक्ष केले. तसेच देशातील बंडखोरीमुळे अशांतता

वाढली त्यामुळे नेवीन यांस राजीनामा द्यावा लागला.
राजीनाम्याची कारणे :
आर्थिक कारण : 1964 पासून ब्रम्हदेशाने तटस्थतेचे व स्वयंपूर्णतेचे धोरण राबवून परदेशी भांडवलाची गुंतवणूक होणार नाही याची काळजी घेतली. त्यामुळे आर्थिक स्थिती कोसळत गेली. तेल उत्पादन घसरले. तेल,इमारतीचे लाकूड, खनिज पदार्थ,तांदुळ यांच्या निर्यातीत घट झाली. त्यामुळे परकिय चलन मिळेनासे होऊन परदेशी कर्ज सतत वाढत गेले. चलनवाढीचा वेग 10./. पासून 25./. पर्यंत वाढला. काळया बाजारास ऊत येऊन जनजीवन विस्कळीत झाले त्याचा परिणाम जनतेच्या असंतोषात झाला.
वृत्तपत्र स्वातंत्र्यास बंदी : ज.नेवीनने 1966 मध्ये वृत्तपत्र स्वातंत्र्यावर बंधने घातली. 1978 नंतर तेथील सर्व वृत्तपत्रे सरकारच प्रसिध्द करू लागली. त्यामुळे वृत्तपत्रात जनतेच्या समस्यांबाबत चर्चा न होता सरकारच्या ध्येय-धोरणांचीच जास्त चर्चा होऊ लागली. वृत्तपत्रांद्वाराच जनतेच्या समस्या सरकार समजून घेत असते. परंतू त्यांच्यावरच बंदी घातल्याने समस्या वाढून असंतोषात भर पडली.
अंतर्गत संघर्ष : 80./. जनता ही ब्रम्ही आहे व 20./. जनता ही अल्पसंख्याक आहे. "कोरीन" या बंडखोरांशी ब्रम्हीसरकारला सतत तोंड द्यावे लागते. शान,कोरीन,काचीन मॉन या अल्पसंख्याकांना ब्रम्हदेश स्वतंत्र झाल्यावरही शासनात प्रतिनिधीत्व मिळाले नसल्याने ते नेहमी संघर्ष करीत असतात.
राजकीय कारण : ज.नेवीनने एकाही विधीमंडळ व "बर्मा सोशालिस्ट प्रोग्रॅम पार्टीस" अधिकृत पक्ष जाहीर केले व इतर पक्षांवर बंदी घातली त्यामुळे लोकशाहीवाद्यांचा विरोध वाढला.
विद्यार्थ्यांची समस्या : ज.नेवीनने शिक्षणपध्दतीत बदल करून नवीन शिक्षण केन्द्रे उघडली त्यामुळे पदवी घेतलेले सुशिक्षित बेकार वाढले. त्यांना नोक-या न मिळाल्याने असंतोष पसरून त्यांनी बंड पुकारले. राजकारणात ब्रम्ही विद्यार्थ्यांनी स्वातंत्र्यपूर्व काळा-पासूनच महत्वपूर्ण भूमिका बजावली आहे. 1920 साली "रंगून" विद्यापीठाची स्थापना झाली. यातील विद्यार्थी राजकारणातही रस घेत ब्रम्ही पुढा-यांनी त्यांना संघटित करून 1930 नंतरच्या काळात मोठ-मोठे संप घडवून आणले तेव्हापासून आजतागायत त्यांचा राजकारणाशी घनिष्ठ संबंध आहे. भारतातही आसाम राज्यात विद्यार्थ्यांनी परकिय नागरिक प्रश्ना-बाबत यशस्वी आन्दोलन केलेले आहे हे आपणांस आठवत असेलच. यावेळेस विद्यार्थ्यांबरोबरच बौध्द भिक्षुक देखिल शासकीय धोरणाचा निषेध करण्यासाठी एकदलीय प्रणाली नष्ट करून बहुदलिय प्रणाली स्थापन करावी, निवडणुकांसाठी अंतरीम सरकार स्थापावे या मागण्या घेऊन रस्त्यावर आले. त्यांनी शासनविरोधी निदर्शन व सार्वत्रिक संप केले. सैनि-कांनी प्रथमच निदर्शकांवर गोळीबार व लाठी चार्ज करण्याचे नाकारून आन्दोलनात भाग घेतला. जेव्हा जेव्हा सामान्य जनता रस्त्यावर आली तेव्हा तेव्हा जुल्मी राजवटीस सत्तात्याग करावा लागला आहे यास इतिहास साक्ष आहे. उदा.रशिया. त्याच प्रमाणे ज.नेवीनने राजीनामा देऊन देश सोडला. जातांना त्यांनी ज.सिनल्विन यास वारस नेमले. त्यांनी फक्त 18 दिवसच राज्य केले. 19 ऑगस्ट रोजी ॲटर्नी जनरल मॉंगमॉंग यांनी राष्ट्रपतीपदाची धुरा सांभा-ळली. त्यांनी तिन महिन्यात बहुपक्षीय निवडणुका घेण्याचे आश्वासन दिले. 9 सप्टेंबरला माजी पंतप्रधान "ऊनू" यांनी समांतर सरकार स्थापन करून निवड-णूकींचे आश्वासन दिले. परंतू 18 सप्टेंबरला सेना-ध्यक्ष ज.सॉमॉंग यांनी लष्करी क्रांती करून मॉंगमॉंग यांना पदच्युत केले व सत्ता आपल्या हाती घेऊन देशात शांतता व कायदा स्थापन झाल्यानंतरच निवड-णूका घेतल्या जातील अशी घोषणा केली. ज.सॉ मॉंग यांनी शांतता समिती स्थापन केली असून त्याचे अध्यक्ष आहेत. सध्यातरी तेथील परिस्थिती तणावपूर्ण पण शांत आहे. जाहिर केल्याप्रमाणे सॉ मॉंग यांनी तीन महिन्यात निवडणूका घेतल्या नाहीतर ही शांतता वादळापूर्वीची आहे असेच समजावे लागेल. भारतासही आपल्या या शेजारी राष्ट्रात लोकशाही सरकार यावे असेच वाटते.

नेते १९४७ पूर्वीचे आणि आजचे

प्रसन्न सोनवणे
एम. ए. प्रथम वर्ष (अर्थ शास्त्र)

संध्याकाळच्या वेळी मी फिरण्यासाठी बाहेर पडण्याच्या तयारीत होतो· अचानक एक इसम माझ्या घरी येऊन म्हणला "कोणी आहे का?" मी पुढे जाऊन पाहिले तर काय? माझ्या दारासमोर आमदार बापूसाहेब रणशीगे चक्क हात जोडून उभे· हे पाहून मला आर्श्चयाचा धक्काच बसला· पाच वर्षापूर्वी एकदा असेच ते माझ्या दारासमोर मत मागण्यासाठी उभे राहीले होते त्यानंतर त्याचे मुखदर्शन मला झालेच नव्हते· मी त्यांना आदराने घरात बोलावले· मी आमच्या हिला चहा ठेवण्यास सांगून त्यांना येण्याचे प्रयोजन विचारले तेव्हा बापूसाहेब उत्तरले,"त्याचे काय आहे गौतमराव, ब-याच दिवसापासून तुमची भेट नाही इकडून सहज जात होतो म्हटले भेटून घ्यावे· बाकी तुम्ही काही आलाच नाहीत या पाच वर्षात" हे ऐकून मी सर्दच झालो· कारण मी त्यांच्याकडे जाण्याचा या पाच वर्षात पंचवीस वेळा प्रयत्न केला होता पण रखवालदाराने दारातूनच मला साहेब नाहीत असे सांगितले होते· नंतर बापू साहेबांनी आपले नेहमीचे भाषण लावले "मी आपला सेवक,जनतेचा सेवक,आपण मला मागे निवडून दिले होते आणि या गावाचे मी होत्याचे नव्हते केले· साखर कारखाना आणला,खत कारखाना आणला वगैरे वगैरे. अजून असेच काही आमदारसाहेब बराच वेळ बोलत बसले·

इतक्यात चहा आला· बापूसाहेबांनी चहा संपवला व मला विचारले,"मागे तुम्ही तुमचे घर बांधण्या-साठी गृह बांधणी खात्याकडून कर्ज काढणार होता त्याचे काय झाले?"

"त्याचे संदर्भात मी तुमच्या घरी अनेकदा आलो पण तुम्ही घरी कधीच भेटला नाहीत·" मी उत्तरलो·

"त्याचे काय आहे, गौतमराव, या पाच वर्षात माझ्या वर अनेक जबाबदा-या होत्या,त्याचबरोबर मी गृह-निर्माण खात्याचा अध्यक्ष असल्यामुळे अनेकदा मुंबईला जावे लागत होते· त्यामुळेच मी घरी सहसा नसतो· पण आता त्याची काळजी करू नका· मीच लक्ष घालतो तुमच्या प्रकरणात" आमदार म्हणाले· आमदारांचे हे उत्तर ऐकून आमच्या सौ·ना आनंदाच्या उकळया फुटल्या असाव्यात हे मी आतून येणा-या भाजलेल्या रव्याच्या वासावरून ओळखले· शिरा तयार होवून आमदार साहेबांच्या हातात सौ·ने शि-याची प्लेट दिल्यावर आमदारसाहेब ओशाळून म्हणाले "कशाला उगीच त्रास करून घेतला· मी तर आपली खुशाली विचारण्यासाठी आलो होतो आणि आपण......

सौ· मध्येच त्यांचा आवाज तोडून आपल्या मंजुळ स्वरात म्हणल्या,"त्यात कसले आले कष्ट? आपण तर आम्हाला घरच्या सारखेच आहात पण तेवढे कर्जाकडे लक्ष असू द्या म्हणजे झाले, मी यांना अनेक वेळा सांगितले की बापूसाहेबांकडे जाऊन या पण हे मात्र ढिम्म" आमदारसाहेबांसमोरच मला सौ·नी खजील केले· नंतर ब-याच वेळ कोणीच काही बोलले नाही· "त्याचे काय आहे, गौतमराव, यंदाच्या निवड-णूकीला मी आपल्या मतदार संघातून उभा आहे· जरा लक्ष असू द्या· म्हणजे त्याचे काय आहे, गेल्या पाच वर्षात मी आपल्या गावाचा बराच विकास केलेला आहे पण अजूनही काही कामे शिल्लक आहेत ते पूर्ण करण्यासाठी मी निवडून येणे आवश्यक आहे"

आणि आता माझ्या डोक्यात टयूब पेटली हा काळ म्हणजे निवडणुकीचा काळ व याच कारणामुळे आमदारसाहेब आम्हाला गेल्या पाच वर्षातून प्रथमच भेट देत होते· तेवढ्यात आमदार साहेबांनी माझी तंद्री तोडली "काय एकदम विचार करायला लागलात आजकाल तुम्ही फारच विचारी होत चाललात बुवा बर ते जाऊ देत तर आमच्याकडे लक्ष असू द्या, बर का? आमची निशाणी ठाऊक आहे ना? तसी आमची जाहीरात पत्रके तयार होतच आहेत ते प्रेस मधून बाहेर आल्यावर ती पत्रके तुमच्या गल्लीत वाटण्याची जबाबदारी तुमची बर का?" एवढे बोलून आमदारसाहेब दम घेऊ लागलेत त्याचा फायदा उचलून मी म्हणालो "हो तर हे काय सांगावयाला हवे का बापूसाहेब, आपल्या शिवाय या मतदार संघातून निवडून येण्यास कोणीचे पात्र नाही आपण निश्चिंत रहा"

"आता कसे बोललात गौतमराव, बर निघतो मी, निघतो बर का सुनबाई,एवढी निवडणूक निघू द्या

मग पाहतो तुमच्या घराकडे, कसे कर्ज तुम्हाला मिळत नाही ते" एवढे म्हणत बापूसाहेब चपला चढवून बाहेर पडले. सौ. माझ्याजवळ येऊन म्हणाली, "खरचं हो बापूसाहेब किती किती चांगले आहेत. एवढे आमदारसाहेब पण आपल्या घरी येऊन आप-ल्याला कर्ज मिळवून देणार आहेत आणि एक तुम्ही आहात इतक्या वेळा सांगितले की त्यांच्याकडे जाऊन कर्जाची गोष्ट त्यांच्या कानावर घाला पण माझी गोष्ट ऐकली असेल तर शपथ" आता सौ.शी बोलण्यात काहीच अर्थ नव्हता. मी काही न बोलता घराबाहेर पडलो व विचारांच्या गर्दीत सापडलो.

बापूसाहेब बरोबर पाच वर्षापूर्वी पण घरी आले होते. आज दिलेली सर्व आश्वासने त्यांनी पाच वर्षापूर्वीही दिली होती. नंतर ते निवडून आल्यावर त्यांनी एकदाही तोंड दाखवले नाही कर्जाचे तर दूरच राहीले. आज निवडणूक जवळ आली तर ते परत तिच आश्वासने घेऊन आलेत. सत्तेसाठी हे पुढारी किती लाचारी,पत्करणार आहेत,किती खोटेपणा दाखविणार आहेत. याच पार्श्वभूमीवर मला 1947 च्या पूर्वीच्या नेत्यांची आठवण झाली.

त्यावेळच्या नेत्यांमध्ये व आजच्या नेत्यांमध्ये जमीन अस्मानचा फरक होता. त्यावेळी आपली भारतमाता परकीयांच्या जोखडात अडकलेली होती. तिला या जोखडातून मोकळे करण्यासाठी अनेक नेते रिंगणात उतरलेले होते. अनेक समाजसुधारकांनी देशाबरोबरच समाज सुधारणाही घडवण्याचा प्रयत्न केला. म.फुलेंचे कोणते स्वार्थ होते अस्पृश्य निर्मुलनात? मुलींची शाळा काढण्यात? त्यांनी केलेले कार्य हे मोलाचे आहे. त्यांचा आदर्श कोणी पाळीत नाही ही दुखाःची बाब आहे. समाजसुधारक राजा राममोहन रॉय,आगरकर यांचेही कार्य आजचे पुढारी विसरत आहेत.

दलितांचे थोर नेते डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांनी दलितांच्या उध्दारासाठी आपले उभे आयुष्य वेचले. वर्षानुवर्ष अंधारात खितपत पडलेल्या समाजाला नवी पहाट दिली. त्यांनी केलेले हे कार्य खूप थोर आहे पण दलित समाजात बाबासाहेबांचा आदर्श चालवेल असा एकही नेता नाही ही खेदाची गोष्ट आहे.

लो.टिळक,पं.नेहरु,लाला लजपतराय,मौलाना आझाद यांनी भारताला स्वतंत्र करण्यासाठी उभे आयुष्य वेचले. भगतसिंग,राजगुरु,सुखदेव,उधमसिंग देशासाठी हसत हसत फासावर चढले. असे अनेक अनामीक आहेत ज्यांनी देशासाठी आपले प्राण अर्पण केले त्यांनी हा भारत देश स्वतंत्र करून आपल्या हाता[illegible] सोपवून ते निघून गेले. ह्या भारताचे आप[illegible] नेत्यांनी काय हाल केलेत? हे आपणासमोर[illegible] आहे. स्वातंत्र्यानंतर मुठभर लोकांकडे सत्तेचे केन्द्री-करण झाले. ते श्रीमंत झालेत. गरिबांची संख्या मा[illegible] वाढतच आहे. भ्रष्टाचार बोकाळला,दंगे वाढले,गद्दार[illegible] फितूरी,हिंसाचार,दहशतवाद वाढतच आहे हे सर्व पाहिल्यावर ह्यासाठीच भारत देश पूर्वीच्या नेत्यांनी आपल्या हातात सोपवीला का? असा प्रश्न पडतो. ह्या बापूसाहेबांसारख्या भ्रष्टाचारी नेत्यांनी हा देश धोक्यात आणला आहे असे विचारांचे काहूर माझ्या मनात माजलेले असतांना मी घरी केव्हा पोहचलो माझे मलाच समजले नाही.

घरी येऊन पहातो तर आमची सौ. बैठक खोलीतच दिव्य स्वप्नात रमून बसलेली होती मी तीला विचारले,"आज एवढा कसला विचार करते आहे सुवर्णा?" ती स्वप्नातच म्हणाली,"बापूसाहेब आता लवकरच आपल्या हौऊसिंग सोसायटीच्या कर्जाबाबत लक्ष घालतील आणि वर्ष-दोन वर्षातच आपले घर उभे राहील"
सुवर्णाच्या ह्या कधीही पूर्ण न होणा-या दिवास्वप्नात मी कोणत्याही प्रकारची बाधा न आणता गुपचूप हातपाय धुण्यास बाथरूममध्ये गेलो.

समाज क्रांतीकारक राजा राजर्षि शाहू महाराज

साहेबराव त्र्यंबकराव भुकन
एस. वाय. बी. ए.

माणसे निघून जातात पण त्यांचे कार्य मागे राहते,त्यांच्या जीवनाचे मोल त्यांच्या कार्यावरून ठरते· आयुष्यभर जतन केलेले सुसंस्कार, मिळविलेले ज्ञान, चिंतनातून निर्माण झालेले विचारधन,पाहिलेला समाज यातून भव्य,दिव्य समाज कार्ये उभारली जातात· ज्यांच्या कार्याची महती इतिहासातसुध्दा सामावू शकत नाही अशा एका थोर समाजसुधारकाच्या कार्याचा हा अल्पसा परिचय।

कोल्हापूरच्या नगरीत 26 जुलै 1874 रोजी राधाबाई या मातेच्या उदरी एक थोर समाज-सुधारकाने जन्म घेतला· त्याचे नाव यशवंतराव· हेच यशवंतराव राजर्षी शाहू महाराज म्हणून समाजाला ख्यात झाले· शाहू महाराज हे कोल्हापूर संस्थानाचे राजे· भारतात अनेक संस्थानिक होऊन गेले· परंतू राजर्षी सारखा संस्थानिक विरळाच· शाहू छत्रपती ही एक अष्टपैलू महान व्यक्ति होती· हिंदी,शास्त्रीय संगीताचा पुरस्कर्ता,मराठी रंगभूमीचा एक प्रमुख शिल्पकार,मल्लविद्येचा एक मोठा आधारस्तंभ,आधुनिक महाराष्ट्राचा एक निष्ठावंत भाग्यविधाता अशा विविध महत्वाच्या भूमिका त्यांनी यशस्वीरित्या वठविल्या· परंतू या ह्रीपेक्षा त्यांनी भारतात नवसमाज निर्मिती-साठी एक समाज क्रांतिकारक नेता म्हणून जी अद्वितीय मोलाची कामगिरी केली ती संस्मरणीय आणि ऐतिहासिकदृष्टया महत्वाची अशी ठरली आहे· प्रजेच्या हितार्थ त्यांनी धरणे बांधली,कालव्यांची भव्य योजना हाती घेतली आणि सहकारी संस्था काढून ते भारतातील हरितक्रांतीचे अग्रदूत ठरले· सामान्य जनतेस समान न्याय मिळावा,न्यायासनासमोर प्रत्येक व्यक्ति समान ठरावी म्हणून त्यांनी क्रांतीकारक व पुरोगामी कायदे करून स्पृश्य-अस्पृश्य असा भेद नष्ट केला· त्यांनी मागास वर्ग (ब्राम्हणेतर आणि दलितेतर) आणि दलित वर्ग यांचा उघडपणे कैवार घेतला· त्यांची उन्नती करणे म्हणजेच देशोध्दार करणे होय असे निर्भयपणे प्रतिपादन केले·

कोल्हापूर पासून नागपूरपर्यंत अनेक ठिकाणी ज्ञानदिप लावून आणि आपल्या राज्यात सक्तीचे मोफत शिक्षण सुरू केले· ज्ञान हे सामाजिक शक्तीचे ऐहिकसमृध्दीचे आणि सत्तेचे उगमस्थान आहे आणि राज्यकर्ता हा संयोजनशिल,गतिशील व बहुजन हितप्रवण असला तरच तो आपला राज्यकारभार समाजातील सर्व थरातील लोकांच्या सहाय्याने यशस्वीरीत्या चालवू शकतो हे जाणणारे स्वतः शाहू छत्रपती होते· परंतू ग्रामीण भागातील लोकांमध्ये शिक्षणाशिवाय नैतिक व भौतिक सुधारणा घडणार नाही अशी त्यांनी आपल्या मनाशी खुणगाठ बांधली होती· यासाठी त्यांनी दुर्बल व निरक्षर मागासवर्ग आणि दलितवर्ग या बहुजन समाजामध्ये शिक्षणाचा प्रसार करण्याचे ठरविले· म·फुले आणि राजर्षी शाहू यांचा "शिक्षण झिरपत-झिरपत जाईल" या संकल्पनेवर विश्वास नव्हता आणि विश्वास ठेवण्यासारखी ही संकल्पनाही नाही· यामुळे खालच्या थरात शिक्षणाचा प्रसार करण्याचा त्यांनी आटोकाट प्रयतन केला· राज्याची सुधारणा करणे म्हणजे प्रजेची नैतिक व भौतिक प्रगती करणे,त्यासाठी प्रजेला शिक्षण देणे,तिच्या आरोग्याची सोय करणे,स्थानिक कारभारात आणि सार्वजनिक संस्थात मागासवर्गीयांना मोठया प्रमाणावर प्रतिनिधित्व दयावे असे त्यांना वाटत होते· मागास वर्गीयांच्या मोठ-मोठया पदावर नेमणूका केल्या· ज्या समाजाने बहुसंख्य समाजाला सतत पायदळी तुडविले,त्या समाजाच्या बरोबरीला नव्हे तर त्या समाजाच्या डोक्यावर बसविण्याचा त्यांचा विचार होता· त्यामुळेच त्यांनी गुणवत्ता पाहुन गुणी जनांच्या श्रेष्ठ पदावर नेमणूका केल्या· मागासवर्गीयांनी आपल्या अधिकाराविषयी जागृत व्हावे आणि त्यासाठी स्वतः त्यावर्गामध्ये शिक्षण प्रसार केला· त्यांनी मागास-वर्गीयांच्या मार्गातील अडचणी दूर करण्याच्या हेतूने खेडेगावातील विद्यार्थ्यांच्या शिक्षणासाठी कोल्हापुरात वसतिगृहे बांधली· महाराज अभिमानाने म्हणत,"ज्या प्रमाणे लोक ब्रिटीश पार्लमेंटला मदर ऑफ पार्लमेंटस् म्हणून ओळखतात, त्याप्रमाणे लोक कोल्हापुरला मदर ऑफ बोर्डिंग हौसिस म्हणून ओळखतील·"

28 डिसेंबर 1917 रोजी खामगाव येथे भरलेल्या अकराव्या मराठा शिक्षण परिषदेच्या अध्यक्षपदावरून

बोलताना राजर्षी म्हणाले,"शिक्षणाशिवाय आम्हाला तरणोपाय नाही,शिक्षणाशिवाय कोणत्याही देशाची उन्नती झालेली नाही असे इतिहास सांगतो म्हणूनच सक्तीच्या व मोफत शिक्षणाची हिंदुस्थानला आवश्यकता आहे· शिक्षणाची जरुरी नाही असे कोणतेही क्षेत्र नाही· ज्याला शेती करावयाची आहे त्याला त्या विषयावरील पुस्तके वाचता आली पाहिजेत,समजली पाहिजेत·" यातून त्यांची शिक्षणाविषयची तळमळ स्पष्टपणे दिसून आल्याशिवाय राहात नाही·

मध्ययुगीन कालापूर्वी भारतीय स्त्रीयांना शिक्षणाचा अधिकार होता परंतू मध्ययुगीन कालानंतर विशेषतः परकिय आक्रमणांची सुरुवात झाल्यानंतर मोगल आल्यानंतर स्त्रियांची आवश्यकतेपेक्षा अधिक सुरक्षितता समाज बाळगू लागला· कालांतराने स्त्रिया शिक्षणापासून वंचित झाल्या· "चूल आणि मूल" इतकेच मर्यादित स्वरूपाचे तिचे कार्यक्षेत्र झाले· तिचे सारे विश्व उंबरठयाच्या आतच होते· धर्मासारख्या पवित्र बाबीचा आश्रय घेऊन स्त्रियांना रुढीच्या बंधनात जखडले गेले· रुढीच्या बंधनात आणि अज्ञानाच्या चिखलात रुतून बसलेल्या समाजाला या अज्ञानरुपी अंधारातून वर काढण्यासाठी स्त्रियांना सुशिक्षीत करणे महाराजांना आवश्यक वाटू लागले· प्रस्थापितांच्या विरुध्द जाऊन त्यांनी उघडपणे स्त्रियांचा कैवार घेतला त्यांनी कृष्णाबाई केळकर ह्या हुशार विद्यार्थिनीला मुंबईच्या ग्रँट मेडिकल कॉलेजमध्ये वैद्यकिय शिक्षणासाठी पाठविले· तेथे ती प्राविण्याने उत्तीर्ण झाली· राजर्षींनी 1902 मध्ये तिची नेमणूक सहायक डॉक्टर म्हणून आल्बर्ट एडवर्ड मेमोरियल हॉस्पिटल मध्ये केली· तिला शाहूनी शिष्यवृत्ती मिळवून दिली· इंग्लंडमध्ये वैद्यकिय ज्ञानात पारंगत होण्यासाठी आणि सुतिकाशास्त्रात प्राविण्य मिळवण्यासाठी डब्लीन येथे पाठविले असे करून त्यांनी एक प्रकारे स्त्री शिक्षणास उत्तेजनच दिले असे म्हणावे लागेल· त्यांनी आंतर जातीय विवाहाचा पुरस्कार केला· समाजामध्ये रोटी-बेटी व्यवहार घडून यावा अशी त्यांची अंतरीची तळमळ होती· समाजामध्ये सामाजिक ऐक्यवाढीस लागावे यासाठी आंतरजातीय विवाहाची आवश्यकता आहे असे त्यांना वाटत असे· वेगवेगळया जाती, धर्माचे स्त्री-पुरुष विवाह न करता एकत्र राहून त्यांनी अनीतीचे वर्तन उघड उघड केल्यास ते धर्माभिमान्यांना खपते परंतू त्या संबंधांना जर कायदेशीर स्वरूप (विवाह करण्याचा) देण्याचा प्रयत्न केला तर तो मात्र ह्या धर्माभिमान्यांच्या डोळयात खुपतो·

गरीब,दलित प्रजा कोणत्या त-हेचे अन्न खाते, अंगावर कसे कपडे वापरते,तिला दैनंदिन कोणत्या अडचणी भेडसावितात याचे त्यांनी काळजीपूर्वक निरीक्षण केले· रयतेच्या चुलीजवळ जाऊन त्यांची भाजी भाकरी मोठया चवीने,हौसने खाल्ली· राजर्षी जेव्हा शिकारीस जात तेव्हा जवळच्या गावातील शेतकरी आपआपल्या घरची भाजी भाकरी घेऊन महाराजांच्या शिकारस्थळी जात तेथे महाराज आपले अन्न शेतक-यांना वाटून त्यांची कोंडयामांडयाची भाकरी खात मला तरी वाटते की, आपले मिष्ठान्न दुस-याला देऊन दुस-याचे कदान्न खाणारा हा भारतभूमीवरील एकमेव राजा असावा·

जातीभेद हे चिरकाल गाडून टाकले पाहिजेत जपानमधील "सामुराई" या लढाऊ जातीने ज्या प्रमाणे आपल्या श्रेष्ठत्वाचा त्याग करून जातीभेद मोडण्याच्या बाबतीत जसा पुढाकार घेतला आणि जपानचे नाव जगाच्या नकाशात एक समृध्द राष्ट्र म्हणून नाव कोरून ठवले त्याप्रमाणे भारतातील वरिष्ठ वर्गाने जातीभेद निर्मूलन करण्याच्या बाबतीत पुढाकार घ्यावा अशी राजर्षींची इच्छा होती· अस्पृश्यता निर्मूलनासाठी त्यांनी 6 सप्टेंबर 1919 रोजी पुढील जाहिरनामा काढला,"सर्व सार्वजनिक विहिरी,सार्वजनिक इमारती,धर्मशाळा,संस्थानच्या इमारती,वस्तीगृह पाणवठे हे अस्पृश्यांसाठी खुले करण्यात आले· वरील ठिकाणी कोणीही अस्पृश्यता पाळू नये· सर्वांना सामाजिक समतेने वागवावे· जे अधिकारी आज्ञेचा भंग करतील त्यांना ह्या गैरवर्तणूकीबद्दल जबाबदार धरण्यात येईल·" या आज्ञेनंतर शाहूंनी आपल्या संस्थानातील खास अस्पृश्यांसाठी चालविल्या जाणा-या शाळा बंद करून त्यांना इतर मुलांप्रमाणे प्रवेश देण्यात यावा अशी आज्ञा दिली·

नाशिक येथे एका वस्तीगृहाच्या कोनशिला समारंभाच्यावेळी शाहूंनी सर्व लोकांसमक्ष एका अस्पृश्याच्या हातचा चहा घेतला· त्यांनी फक्त उक्ती केली नाही तर कृती केली· ज्यावेळी आमच्याकडे सामाजिक विषमता अत्यंत शिगेला पाहेचली होती त्याचवेळी महाराजांनी सामाजिक समतेचा नारा लावला· सामाजिक पुनर्रचनेच्या बाबतीतील त्यांची तळमळ व निष्ठा अत्यंत ज्वलंत व अस्सल होती· ते संताशी, प्रस्थापितांशी समरस होण्यापेक्षा समाजातील मागासवर्गीयांशी,दलितांशी तावडतोब समरस होत· इंग्रजीत एक म्हण आहे· "Prophets are ahead of their time." (द्रष्टे आपल्या काळाच्या पुढे असतात·) खरोखरच राजर्षी आपल्या काळाच्या 50 वर्षे आपली घोडदौड करीत होते· दलित

मागासवर्गियांची सर्व कृत्रीम बंधनातून मुक्तता करणे हे त्यांच्या जीवनाचे एकमेव ध्येय होते. त्यांनी जे कायदे केले त्या सर्वांचा एकच उद्देश होता तो म्हणजे दलितांना माणुसकीचे व स्वातंत्र्याचे समान हक्क देणे हा होय. अस्पृश्यांच्या हातचा चहा घेणे, पाणी पिणे,त्यांच्या बरोबर सहभोजन करणे अशी त्यांची प्रथा होती. शिकारीसाठी ते एकदा सातारा जिल्हयातील तासगावला गेले असता,

शिवाजी महाराजांच्या हया वंशजाला पाहण्यासाठी जनतेचा प्रचंड लोंढा तासगांवला लोटला होता. तेथे महाराजांनी त्या प्रचंड जनसमुदाया समोर एका महाराच्या हातचे पाणी प्राशन केले. लोक आश्चर्य चकित झाले. महाराजांच्या समकालीन शाहिर श्री.लहरी हैदर यांनी म्हटले आहे,

"अस्पृश्यतेचा होता काळीमा त्यांच्या नशिबाला
तो पुसण्याची ताकद नव्हती दहा अवताराला
अकरावा अवतार छत्रपती शाहू सत्य दाखला"

महाराजांचे कर्तृत्वच इतके महान होते की तत्कालीन शाहिराने त्यांना परमेश्वराचा अकरावा अवतार मानले होते. असे होते अस्पृश्यांचे उध्दारकर्ते शाहू छत्रपती. सा.समतेविषयी तळमळ, समाजक्रांतीची आकांक्षा,त्यांच्या राजवैभवी शरिरातून नसानसातून वाहत होती. प्रस्थापितांच्या दबावामुळे किंवा तत्कालीन समाजाच्या शत्रूत्वामुळे ते आपल्या उदात्त आदर्शापासून किंचितही विचलित झाले नाहीत. वि.म.खांडेकर "ययाती"मध्ये म्हणतात, "मुत्सद्दी माणसे घोरपडी सारखी असतात. आपल्या मुदयास चिकटून राहातात कोणासही हार जात नाहीत." राजर्षींवर तत्कालीन समाजाने अगदी निकाराचे हल्ले केले. तरी महाराज आपल्या ध्येयापासून तसूभरही परावृत्त झाले नाहीत. यावरून वरिल अवतरण राजर्षींच्या जीवनाशी किती मिळते जुळते आहे याची प्रचीती येते.

राजर्षींनी महाराष्ट्रातील मागास व दलित वर्गाची मानसिक गुलामगीरीतून व सामाजिक गुलामगीरीतून मुक्तता करण्याचा कसून प्रयत्न केला. खरोखर बुध्दानंतर भारतात राजर्षीच असा एक राजा होऊन गेला की तो हरिजनांच्या पंगतीस प्रेमाने निर्भयपणे जेवला. राजवाडयाकडून महारवाडयाकडे गेला. तेथील लोकांत समरस झाला. त्यांची सुखदुःखे आपली सुखदुःखे मानली. त्यामुळे राजर्षींना "महारांचे महाराज" ही उपाधि तत्कालीन समाजाने दिली होती. एकाच धर्माचे म्हणविणारे परंतू त्यांना त्यांचे धार्मीक ग्रंथ वाचण्यास वा ऐकण्याचा देखील अधिकार आपण ज्या समाजाला (हरिजनांना) दिला नव्हता त्यांच्या स्पर्शाने देखील आपण विटाळले जायचो,ज्यांना देव म्हणजे काय याची फक्त कल्पनाच करावी लागायची,पण प्रत्यक्षात देवळाच्या गाभा-यात जाऊन दर्शन घेण्याचासुध्दा अधिकार आपण ज्यांना दिला नव्हता अशाच एका समाजाला (हरिजनांना) राजर्षींनी आपले कुलदैवत असलेल्या भवानीमातेच्या मंदिरात प्रवेश दिला.

एका लेखकाने म्हटले आहे,"दैव हे एक क्रुर मांजर आहे, माणसाला मारण्यापूर्वी त्याला उंदरासारखे खेळविण्यात त्याला विलक्षण आनंद होतो." अगदी असेच झाले." 5 मेची रात्र होती. छत्रपतींच्या छातीत कळा निघू लागल्या. ते कळांनी जर्जर झाले. सर्व आप्तेष्ठ,मित्रांनी ती रात्र चिंतेत व दुःखात जागून काढली. 6 मेच्या सकाळी राजर्षी क्षणभर उठून बसले आणि म्हणाले,"मी जायला तयार आहे. कशाचीही चिंता नाही,सबको सलाम." एवढे बोलून त्यांनी चिरनिद्रा घेतली. मला वाटते ज्यांची समाजाला आपल्या उध्दारासाठी आवश्यकता असते त्यांना परमेश्वर अल्पायुषी ठरवतो.(कदाचित परमेश्वराला सुध्दा त्यांचा हेवा वाटत असावा) आणि ज्यांची समाजाला खरोखरीच अजिबात आवश्यकता नसते ते दिर्घायुषी ठरतात. महाराजांनी 6 मे 1822 च्या सकाळी 6 वाजून 5 मि. आपला प्राण सोडला. वयाच्या अवघ्या 48 व्या वर्षी हिंदुस्थानच्या इतिहासातील एक महान राज्यकर्त्यापैकी एक राज्यकर्ता व एक सच्चा समाजसुधारक अनंतात विलिन झाला. भारतभूमी कोहिनूर हि-याप्रमाणे आणखी एका हि-यास पारखी झाली.

7 मे रोजी पहाटे 5.30 वाजता महाराजांची प्रेतयात्रा कोल्हापूरच्या स्मशानभूमीत हजारो गरीब श्रीमतांच्या,स्पृश्य-अस्पृश्यांच्या उपस्थितीत पोहचली. कोल्हापूरच्याच नव्हेतर महाराष्ट्राच्या (कदाचित भारताच्या देखील) इतिहासात कधिही न घडलेली गोष्ट कोल्हापुरच्या स्मशानात घडली. ब्राम्हण पुरोहितांच्या ऐवजी शिवाजी वैदिक विद्यालयाच्या मराठा विद्यार्थ्यांना पुरोहित म्हणून बोलविण्यात आले. शिवाजी वैदिक शाळेतील विद्यार्थ्यांनी वैदिक मंत्रांनी महाराजांचे अंत्यसंस्कार पूर्ण केले.

रशियन विचारवंत प्लेकनॉव्ह यांनी महापुरूषाचे पुढील शब्दांत वर्णन केले आहे,"महापुरुष हा महापुरुष ठरतो. कारण त्याच्या ठिकाणी असे काही गुण असतात कि ज्यामुळे तो आपल्या काळातील मोठया सामाजिक गरजा पुरविण्यास समर्थ ठरतो. मात्र

त्या गरजा सर्वसाधारण व विशेष कारणातून उत्पन्न झालेल्या असतात. महापुरुष हा अगदी नवीन कार्याचा आरंभ करतो. कारण तो इतरांपेक्षा अधिक पुढचे पाहू शकतो व त्याबाबतीत त्यांची कळकळ अधिक तिव्र असते."

वरील वर्णन राजर्षी शाहू महाराजांना कितपत लागू पडते हे सुज्ञ वाचकांनीच ठरवावे.

आम्ही कॉपीदास

आम्ही कॉपीदास
आम्हा अभ्यासाचे सोवळे
आम्ही डोमकावळे
नैवेद्याचे ।

सर्वेत्र सुखिनः सन्तु
सर्वे सन्तु कॉपीमयाः
सर्वे गाईडाणि पश्यन्तु
माःकश्चीत भयावहाः।

दुखकर्ता सुखहर्ता वार्ता विघ्नाची
नुरवी पुरवी कॉपी अवकृपायाची
लंबाकार चेहरा, पापणीवर बंदूका
सरळतोड, वक्रनाक, क्रुध्दनयना
जयदेव, जयदेव, जय गुरूमूर्ती
दर्शनमात्रे मनःकामना हरती ।

नरेंद्र दिक्षित
एस. वाय. बी. ए.

तुझा संजीवनी स्पर्श

हे ज्ञानदेवते माते,
दे भरून माझी झोळी
उणिवा असतील तेथे
ओतीन मी थोडी काही

हे ज्ञानदेवते माते
दे शब्दरूपी भांडार
त्यानेच मी भरीन
मानवतेचा हुंकार

हे ज्ञानदेवते माते
दे शब्दांची श्रीमंती
ज्याने नमवू शकेल
अमीरांची भ्रष्ट संपत्ती

हे ज्ञानदेवते माते
दे अशी मनःशक्ति
ज्याच्या पुढे वाकेल
पुंडलिकाची भक्ति

हे ज्ञानदेवते माते
पुरवी माझी एक आस
तुझा संजीवनी स्पर्श
लाभो या आर्त मनास

मुकुंद सुकदेव सैंदा
टी. वाय. बी.

सियाचीन हिमनदी

देवेंद्र विसपुते
एस. वाय. बी. ए.

हिंदुस्थानच्या फाळणीबरोबरच पाकिस्तानने काश्मीर वरती कब्जा करण्यासाठी चढाई सुरु केली· याला भारताने प्रत्युत्तर दिले· 3/4 काश्मीर भारतीय सेनादलांनी मुक्त केला· 1949 च्या कराची युध्दबंदी करारात "युध्दबंदी रेषा" आखण्यात आली· ही रेषा ग्रिड पॉईंट एन्‌जे 9842 पर्यंतच होती· या रेषेच्याच पूर्व टोकावर "सियाचिन हिमनदी" आहे· हा प्रदेश अति थंड असल्यामुळे येथे भारताने सैन्य तैनात केले नव्हते आणि पाकिस्तानशी यापूर्वी झालेल्या संघर्षात हा प्रदेश वादाचा विषय कधीच नव्हता· 1957 मध्ये इम्पीरियल डिफेंस कॉलेज, ब्रिटनची मोहिम सियाचिनवर गेली· मोहिमेचे नेतृत्व एरिफ शिम्फनने केले होते, त्यांनीच या हिमनदीचे मोजमाप केले·

1962 च्या चीन युध्दात काश्मीरचा जवळजवळ 14,000 चौ·कि·मी·{अक्साईचीन-लद्दाख} प्रदेश चीनने हडप केला· त्यामुळे सियाचिनच्या दोन्ही बाजूला हिंदचे पिढीजात शत्रू चीन-पाकचा ताबा आला· त्यामुळे हे क्षेत्र सामरिक व रणनितीच्या दृष्टीने अतिमहत्वाचे आहे· त्यामुळे सियचिन व नुब्रा नदीच्या खो-यात चाललेला संघर्ष म्हणजे संपूर्ण काश्मीरवरती अधिपत्य स्थापित करण्याचा प्रयत्न होय·

भौगोलिक पार्श्वभूमी :

सियाचिन जगातली दुस-या क्रमांकाची हिमनदी आहे व सर्वात उंच {22000 फूट} हिमनदी (Glacier) आहे· तिची लांबी 74 कि·मी· व रूंदी दोन ते आठ कि·मी· आहे· तापमान उणे 50° असते· या क्षेत्रात साल्टोश कांगडी,सिया कांगडी, अप्सरा आणि ईंदिरा कोल{उंची 7·425 मी·} इ· शिखरं आहेत· सियाचिन नदी नेहमी गोठलेल्या स्वरूपात असते·

काश्मीर हे भारत-पाक संघर्षाचे मुख्य कारण आहे आणि काश्मीरची सुरक्षितता सियाचिन व नुब्रा न-यावर अवलंबून आहे· म्हणूनच पाकला सियाचिन वे आहे· 1960 व 1976 च्या दरम्यान पाकने नेक गिर्याहक संस्थांना या क्षेत्रात गिर्यारोहण करण्यास् परवानगी देऊन आपला हक्क गाजविण्याचा प्रयत्न केला· 1971 च्या युध्दातही हा प्रदेश शांत होता· 1976 च्या जवळपास आमच्या संरक्षण खात्याला जाग येऊन या क्षेत्रावरचा भारताचा अधिकृत हक्क दाखविण्यासाठी काही गिर्यारोहण मोहिमा आखण्यात आल्या· पहिली मोहिम कर्नल कुमार यांच्या नेतृत्वाखाली High Altitude Warfare Shool ने 1978 साली काढली· दुसरी ब्रि·थडानी व तिसरी परत कुमार· {1981} यांच्या नेतृत्वाखाली या मोहिमा होत्या· त्यानंतर मे·एच·एन·बहुगुणा यांनी मोहिम नेली· त्याबद्दल त्यांचा पदक देऊन गौरव करण्यात आला· 1980 मधे अमेरिकन दल "ग्लेन रोवेल" याच्या नेतृत्वाखाली गेले· रोवेल सी·आय·ए·चा एजंट होता· यापूर्वी त्याने नंदादेवी वके२ या पर्वतशिखरांची हेरगिरी केली होती·

काराकोरम मार्ग :

1983 मधे पाकिस्तान व चीनने पाकव्याप्त काश्मीरमधून 800 कि·मी·लांबीचा मार्ग बनविला· हा मार्ग चीनच्या सिक्यिांग क्षेत्राला 4500 मी· उंची वरच्या खुंजेराव खिंडीतून मुजफ्फराबादला जोडतो· या मार्गामुळे चीनला कराची बंदराशी जमिनीवरून संपर्क साधता येतो व हिंदी महासागरात जमिनी वरून हस्तक्षेप करता येतो· सियाचिनचा उत्तरेचा प्रदेश 2 मार्च 1963 मधे पाकने चीनला देऊन टाकला· भारताचा प्रदेश पाकिस्तानकडून चीनला आंदण,भारताच्या परराष्ट्रनितीला एक जोराचा दणका आणि निषेध व्यक्त करण्यापलिकडे आमचे राज्यकर्ते काहीही करू शकले नाहीत·

संघर्षाची सुरूवात :

1983 मधे पाकिस्तानने सियाचिन पासून 40 कि·मी·अंतरावरच्या "खपालु" या ठाण्यावर सैन्याची जमवाजमव केली व सियाचिनवर लहानमोठे हल्ले करण्यास सुरूवात केली· 23 जून 1984 ला एक जोरदार हल्ला चढविला, त्याचा भारतीय सैन्याने प्रतिकार केला· त्यात असंख्य पाकिस्तानी सैनिक मारले गेले· त्यांची प्रेते "भूंजी" येथे नेण्यात आली· पाकिस्तानात या घटनेचे पडसाद उमटले· विरोधकांनी झियांवर तोडसुख घेतले· त्यामुळे 17 ऑगस्ट रोजी

पाक्च्या संरक्षण सचिवाने "नॅशनल असेंब्लीत" या हल्ल्यांचा स्विकार केला. त्याच्या निवेदनानुसार या चढाईत 18 पाकिस्तानी व 80 भारतीय सैनिक ठार झाले जे वस्तुस्थितीविरुध्द होते.

29 मे रोजी 6 पाकी विमानांनी या प्रदेशाची टेहळणी केली. 8 जूनला पाकचे तत्कालिन परराष्ट्र मैत्री साहेबजादा याकूबखानने सियाचीन हा पाकिस्तानचाच भाग असल्याचा दावा केला. याकाळापर्यंत भारतीय सैन्याने तेथे चांगलाच जम बसविला होता. 9 जून 1985 ला रात्री पाक्च्या नॉदर्न इन्फँट्री व विशेषसेवा गटाच्या सैनिकांनी तोफखाना, रॉकेट व क्षेपणास्त्रांच्या साहयाने जबरदस्त हल्ला चढविला. परंतू शूर भारतीय जवानांनी त्यांना पळवून लावले. या अतिशीत व अतिउंच प्रदेशात लढण्याचे प्रशिक्षण भारतीय सैनिकांना देण्यात आले होते. त्यांना विमानाने व हेलिकॉप्टरने पुरवठा करण्याची पक्की सं करण्यात आली होती. यानंतरच्या काळात तुर गोळीबार होत होताच, ज्याला भारतीय सैनिकां व्यवस्थित उत्तर दिले.

23 सप्टेंबर 1987 ला पाक्च्या एका बटालियन तोफा, Mortar व रॉकेटस्च्या मदतीने मोठे आ मण केले. त्यांनी भारतीय सैन्याला बेलाफोंड (Saltrora ring) येथून हटविण्याचा प्र केला. 25 पर्यंतच्या तुंबळ युध्दात शेकडो पाकी सै ठार झाले. शेवटी त्यांनी माघार घेतली. त्यान ऑक्टोबरमधे परत हल्ले सुरू झाले. असे अनेक ल मोठे हल्ले आजही सुरू आहेत ते पचवून सिया हिमनदी भारताचा अविभाज्य भाग म्हणून दिमा वाहते ‰ गोठलेली? ‰ आहे.

वचन

अविनाश रा. निकम
बारावी (वाणिज्य)

एस·एस·सीत चांगल्या गुणांनी उत्तीर्ण होऊन विशालने कॉलेजात पाऊल टाकलं· काही दिवसातच कॉलेजातल्या एका वेगळ्या वातावरणात विशाल रमला· त्याने क्रिकेट संघात प्रवेश मिळवला त्याला गोलंदाजी येई पण विशेषतः फलंदाजीकडे त्याचे अधिक लक्ष होते· विशाल तसा अंगा-पिंडाने मजबूत होता· दिसायला फार देखणा नव्हता पण चार जणात खुलून दिसावा असा होता· घरची परिस्थिती चांगली असूनही तो साधी राहणी पत्करत होता·

विशालच्या मनमिळाऊ स्वभावामुळे त्याला मित्र मिळाले· पण मुली त्याच्या वा-यालाही जात नसत· तेच त्याचे विलक्षण दुःख होते· खरं म्हटल तर त्याच्या वर्गातली स्मिता जळगावकर त्याला खुपच आवडली होती· ती दिसायला फारशी सुंदर नव्हती पण आकर्षक होती· तिच्या चालण्या-बोलण्यात एक वेगळीच ऐट होती· ती त्याला अस्वस्थ करीत होती· तास संपल्यानंतर जिन्याच्या वळणावर दोघांची टक्कर होणार होती· पण विशालने आपला तोल व्यवस्थीत सांभाळल्यामुळे ते टळलं· त्याची चूक नसतांना "नॉन्सेस्" बोलून तेव्हा स्मिता निघून गेली होती· एकंदरीत विशालबद्दल तिला तिरस्कार वाटत होता· नेमके तेच त्याला नको होते·

स्मिताची ओळख करून घेण्यासाठी विशालने आटोकाट प्रयत्न केलेत· त्याने सर्व युक्त्या करून पाहिल्या· तिच्या जाण्या-येण्याच्या मार्गावर "सहज उभा राहिल्या सारखा" राहू लागला· त्याने तिच्या आवडीनिवडी शोधण्याचा प्रयत्न केला· क्रिकेटबद्दल तिला खास आवड नाही असे ऐकून फुलटॉस बॉलवर त्रिफळा उडावा अशी त्याची अवस्था झाली· स्मिताला गायनाची आवड आहे असे कळाल्यावर तो गायनाच्या मागे हात धुवून लागला· त्याचा आवाज तितकासा चांगला नव्हता पण कर्कशही नव्हता· बराच वेळ तो गायनावर घालवू लागला आणि थोडयाच दिवसात स्नेहसंमेलनाचे वारे कॉलेजात आले· दरवर्षीप्रमाणे हया वर्षीही गीतस्पर्धा आयोजित केली होती· विशेष असे की स्मिताही स्पर्धेत उतरणार होती· त्यामुळे विशालनेही स्पर्धेत भाग घेतला होता·

एकदाचा तो स्पर्धेचा दिवस उजाडला· हॉलमध्ये स्पर्धा सुरू झाल्या· हॉल गर्दीने अगदी तुंडूब भरला होता· एक-एक करून चारपाच स्पर्धकांनी आपली गाणी म्हणून दाखवली· त्यानंतर स्मिताचा क्रमांक आला· तिच्या मधुर आवाजामुळे प्रेक्षकांनी भरपूर प्रोत्साहन दिले· त्यानंतर विशालचा क्रमांक आला· स्टेजवर गीत गायनाचा अनुभव नसल्याने तो घाबरला· त्याला घाम फुटला· थरथरत्या हातांनी रूमालाने त्याने कपाळावरील घाम टिपला· मोठया धैर्याने त्याने गाणे म्हणायला सुरूवात केली पण एक कडवं म्हटल्यानंतर त्याच्या तोंडातील शब्दच गोठले गेलेत· त्यामुळे विद्यार्थ्यांनी हॉल डोक्यावर घेतला· काही जणांनी त्याच्या अंगावर कागदाचे बाण फेकले· त्याला गाणे अर्धवट सोडून परतावे लागले· त्यामुळे त्याचा अपमान झाला· स्मितालाच या स्पर्धेत प्रथम क्रमांकाचे बक्षीस मिळाले·

अशीच चार-पाच वर्ष निघून गेलीत· शेवटचे वर्ष निम्यावर आलं तरी विशालचा स्मिताशी परिचय झाला नव्हता· हे वर्षसुध्दा असचं निघून गेलं तर स्मिता कायमची निघून जाईल अशी भिती त्याला वाटे· आंतरमहाविद्यालयीन क्रिकेट सामने सुरू झाले· त्याच्या कॉलेजचा सामना महात्मा फुले कॉलेजाबरोबर होता· दोन्ही कॉलेजा-तल्या विद्यार्थी-विद्यार्थिनींनी सामना पाहण्यास गर्दी केली होती· पहिल्या अर्ध्या वेळात महात्मा फुले कॉलेजच्या संघाने दोनशे तीस धावा काढल्या होत्या· दरम्यान विशालच्या मित्राने त्याला स्मिता सामना बघत असल्याचे दाखवले· आता विशालच्या संघाचे पाच गडी फक्त वीस धावा करून तंबूत परतले होते· विरुध्द बाजूचे विद्यार्थी आरडा-ओरडा करून मैदान दणाणून सोडत होते· त्याचा

संघ निराश झाला होता. विशाल फलंदाजीला उतरल्यावर प्रेक्षकांनी त्याचे टाळ्यांनी स्वागत केले. त्याने पाहिले की, तपकिरी ड्रेसमधली स्मिता त्याचे स्वागत करीत होती.

खेळ सुरु झाला आणि विशाल फटकेबाजी करु लागला. त्याचा खेळ पाहून विरुध्द संघ अवाक झाला होता. आज विशालच्या खेळात काही वेगळाच जोश दिसत होता. त्याचे चौकार षटकार अचूक बसत होते. त्याच आवेशात त्याने स्वतःचे शतक पूर्ण केले. मैदान उसळून उठलं. त्याच्या कॉलेजच्या विद्यार्थी-विद्यार्थिनींनी बेहोष होऊन नाच केला.

शेवटी विशालच्या उत्कृष्ट फलंदाजीमुळेच त्याच्या कॉलेजने सामना जिंकला. त्याला मैदानात मिरवण्यात आले. सर्व प्रेक्षकांनी त्याचे अभिनंदन केले. स्मिता तर म्हणाली,"किती छान खेळलास तू!" विशालने आता फक्त सामनाच जिंकला नव्हता तर स्मिताच्या मनाला सु ध्दा जिंकलं होतं. तेव्हापासून स्मिता अधून मधून त्याच्याशी बोलू लागली. प्रसंगी कँटीनला त्याच्याबरोबर चहा प्यायची. तास नसेल तेव्हा गप्पा मारायची आणि कालातरांने त्यांच्या मैत्रीचे रूपांतर प्रेमात झाले.

आता विशाल वेगळ्याच मित्रांच्या संगतीत राहू लागला होता. त्याची प्रकृती पूर्ण खालवली. त्यांच्या दारु,बियरच्या पार्ट्या उडायच्या. त्याच्या मित्रांनी शेवटी भयंकर ड्रग्जचे व्यसनसुध्दा त्याला लावले होते. ते त्याला धमकी दाखवून या गोष्टीचे सेवन करायला भाग पाडीत. त्यामुळे आता त्याला ड्रग्जविना राहवत नसे.

एके दिवशी लायब्ररीत विशाल भेटल्यावर स्मिताने त्याला सांगितले,"तू संध्याकाळी बागेत भेट, मला तुझ्याशी महत्वाचं बोलायचं आहे." संध्याकाळी जेव्हा बागेत आला तेव्हा त्याने स्मिताला विचारले,"तुला जे काही बोलायंच असेल ते लवकर बोल." स्मिता बोलू लागली,"विशाल तुला तर आता बोलायलासुध्दा वेळ मिळत नाही का वाईट व्यसनांच्या आहारी जाऊन स्वतःचा नाश करुन घेतोस? हल्ली तू मला पाहून न पाहिल्या सारखं करतोस. जसा काही मला विसरलाच?" त्यावर विशाला म्हणाला,"होय मला आता तुला विसरायलाच हवं, मला ड्रग्जचे व्यसन लागले आहे. मला त्याच्याशिवाय राहवत नाही. मी तर माझे जीवनाचे नुकसान केलेच आहे तुझ्या आयुष्याचे नुकसान मला करायचे नाही." "पण विशाल तू मला का म्हणून ही सजा देत आहेस? का असा निष्ठूरपणाने माझी सगळी स्वप्ने उधळून लावतोस? विशाल.... विशाल मला फक्त तू हवा आहेस,तुझे प्रेम हवे आहे." इतके बोलून स्मिता थांबली. स्मिता बोलायची थांबली असे पाहून विशाल फक्त "स्मिता मला विसर" एवढे बोलून गेला तो तिच्या आयुष्यात परत कधीही न येण्याचा निश्चय करुन.

सायंकाळचे सहा वाजले होते. अचानक आभाळ भरुन आले. ढगांचा गडगडाट सुरु झाला. विजांचा लखलखाट होऊ लागला. वा-याचा जोर आता वाढत होता. दवाखान्याच्या एका खोलीची खिडकी बंद उघड होत होती. नर्स खिडकीला बंद करण्याचा प्रयत्नात होती. तिने सकाळपासून पेशंटच्या ऑपरेशनची तयारी केली होती. आता तिचे लक्ष डॉक्टरांच्या कॅबीनमधे खणखणणा-या फोनकडे होते. शहरातील सर्व ब्लड बँकांना फोन लावून झाले होते आणि सर्व ठिकाणाहून निराशा होत होती. आता फक्त एक शेवटची आशा होती. म्हणूनच डॉक्टर त्या फोनची आतुरतेने वाट पाहत होते. पण आता सुध्दा निराशेने आशेवर मात केली. ॲड.विजय देव यांना हव्या असलेल्या "ओ आर एच" या रक्त गटाचे रक्त मिळणे शक्य होत नव्हते. आता ते काही वेळेचे सोबती होते. त्यांना ब्लड कॅन्सर झालेला होता. त्याच्या शिररातील रक्ताचा थेंब-न-थेंब बदलावा लागणार होता पण ते आता शक्य नव्हते.

ॲड.विजय देव कॉटवर पडलेले होते. त्यांची पत्नी स्मिता घाबरलेल्या मनस्थितीत पंलगाजवळ बसलेली होती. स्मिताची हिंमत पूर्णपणे खचलेली होती. तिच्या डोळ्यातून वाहणा-या अश्रूंना ती लपवण्याचा प्रयत्न करीत होती. ॲड.विजय देवच्या तोंडातून येणा-या काळसर रक्ताने आणि छातीत होणा-या वेदनांमुळे ते निटसे बोलू शकत नव्हते तरी ते इच्छाशक्तीच्या जोरावर बोलत होते,"नाही. स्मिता.....प्लिज, तू रडू नकोस. तू अशी खचून जा नकोस." पुन्हा त्यांच्या तोंडातून काळसर रक्त येऊ लागले. त्यांना अधिक वेदना होऊ लागल्या. काही क्षणानंतर ते परत बोलू लागले, "या काळ्या रक्तानेच हा काळ ओढवून आणला" स्मिता त्यांना धीर देत म्हणाली,"असं अशुभ बोलू नका तुम्हाला काही झालेले नाही, तुम्ही लवकरच बरे व्हाल." पुन्हा

वजय देव बोलू लागलेत,"नाही नाही स्मिता आता ो जगत नाही· पण मला एकाच गोष्टीचे वाईट ाटते······· की, मी माझ्या स्वार्थापायी विशाल ारख्या एका चांगल्या तरूणाला वाईट माणसांच्या ंगतीने वाईट व्यसने लावलीत· पण हे सर्व काही ाझे तुझ्यावर असलेल्या एकतर्फी प्रेमापायीच· मला ुमचे दोघांचे एकमेकांवर प्रेम होते हे माहित होते· ण तरी सुध्दा मी तुम्हां दोघांची ताटातूट केली· मला माफ कर स्मिता···· मला माफ कर····स्मिता मला एक वचन देशील, विशालला सुधरव,त्याच्याशी लग्न कर, मला त्याच्याजवळ माफी मागण्याइतका वेळ नाही· करशील ना माझी इच्छा पूर्ण?····" एवढे बोलून ॲड·विजय देवची प्राणज्योत मालवली·

ॲड·विजय देव यांना दिलेल्या वचनामुळे स्मिताने त्यांचे वचन पाळले· तिच्या प्रयत्नांनी विशाल पूर्णपणे बरा झाला· त्यांचे जीवन परत एकदा पल्लवीत झाले·

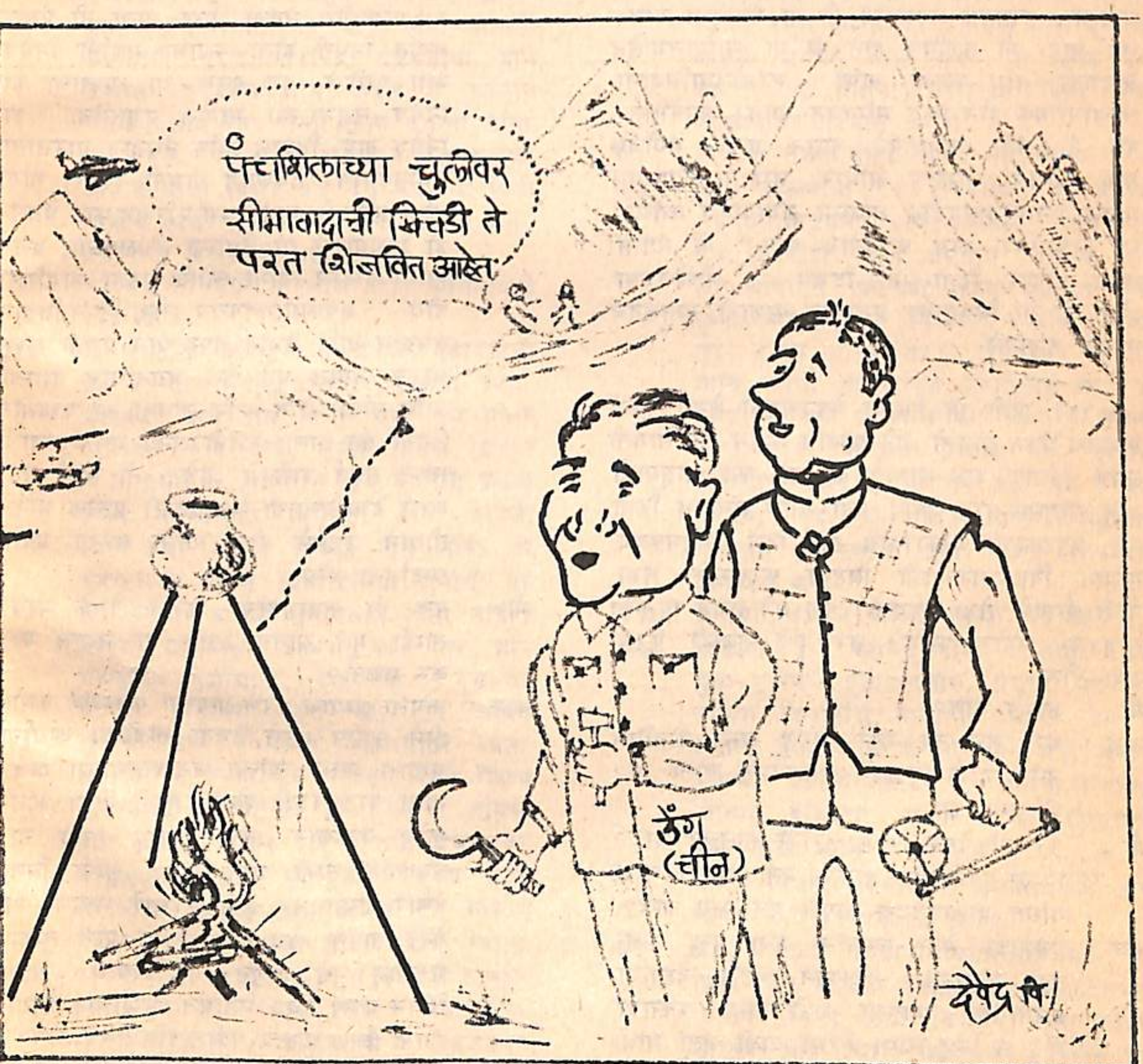

देवेंद्र विसपुते

एस. वाय. बी. ए

एक आगळी वेगळी मुलाखत.... काळाची

मिलिंद सीताराम सोनार
टी. वाय, बी. एस्सी.

दि.19-11-1988 ते दि.26-11-1988 "राष्ट्रीय एकात्मता सप्ताह" म्हणून देशात सर्वत्र साजरा करण्यात आला. मी सुटीत घरीच होतो. म्हणजे एरंडोल येथे. एरंडोल येथे 19 नोव्हेंबरला स्वर्गीय इंदिराजींच्या जयंतीनिमित्त व्याख्यानमाला आयोजित केली होती. ती "अखिल भारतीय राष्ट्रीय एकात्मता प्रसारक मंडळाने" मी या मंडळाचा सभासद आहे. मी ठरविले होते की या व्याख्यानमालेत आपणही भाग घ्यावा आणि एरंडोलवासियांना आव्हानात्मक दोन शब्द सांगावेत. झाले! अनपेक्षितपणे ती संधी माझ्यापुढे चालून आली. संयोजक मला म्हणाले "मिस्टर सोनार, तुम्हाला व्याख्यानमालेत "नवयुवकांपुढील आजच्या समस्या व कर्तव्ये" या विषयावर भाग घ्यायलाच हवा." मी त्यांना लगेच होकार दिला. तो दिवस 18 नोव्हेंबरचा होता मी या विषयावर प्रत्यक्षात काळाची मुलाखतच घ्यायचे ठरविले.

रात्र झाली मी माझ्या बेडरूममध्ये जेवण करून एकटाच येऊन झोपलो. मी काळाचे स्मरण करू लागलो आणि विचार करू लागलो की हा काळ माझ्याशी बोलू लागला तर? आणि मला त्याने मुलाखत दिली तर, घडयाळाने मध्यरात्रीचे टोल दिले. अचानकपणे माझ्या बिछान्याजवळची खिडकी करकरली. तसा मीही भीतीने थोडा चरकलो! पण मी लगेच स्वतःला सावरले. समोर पाहिले तर एक तेजस्वी पुरूष उभा होता.

मी: आपण कोण?

काळ : अरे, तूच तर मला स्मरण करून बोलविले आणि माझी मुलाखत घ्यावयाची होती नां? मी काळ आहे.

मी : 31 ऑक्टोबर 1984 रोजी झालेल्या भारताच्या माजी पंतप्रधान श्रीमती इंदिरा गांधी यांच्या हत्येबद्दल आपले मत काय आहे?

काळ : "देशाची सेवा करतांना मला मृत्यू आला तरी त्याबद्दल अभिमान वाटेल. देशाच्या प्रगतीसाठी माझ्या शरीरातील रक्ताचा बिंदू न बिंदू त्याग करील याची मला खात्री आहे." असे श्रीमती इंदिरा गांधी यां ओरीसा राज्याला दिलेल्या शेवटच्या भेटी म्हटले होते.

दिवंगत पंतप्रधान श्रीमती इंदिरा गां यांच्या दि.31-10-84 रोजी झालेल्या निध नाने सर्वांनाच अतिव दुःख झाले. ज्या अमा नुष पध्दतीने त्यांचा शेवट झाला तो प्रका अत्यंत निघृर्ण होता. त्याचा सर्वांनी निषे केला पाहिजे. खून करणा-या व्यक्तीचा निषेध नसून त्या मागील प्रवृत्तींचा निषेध आहे. विज्ञान आणि तंत्रज्ञान भारता प्रगतीपथावर ठेवण्यात श्रीमती इंदिरा गां यांनी अविश्रांत,रात्रंदिवस परिश्रम,कष्ट घेतले ही माझ्यामते या देशाच्या उत्कर्षाच्या, प्रग तीच्या दृष्टीने त्यांनी केलेली महान कामगि होय. अवकाश,गणकयंत्र,इलेक्ट्रॉनिक्स,विज्ञा तंत्रज्ञान आदि क्षेत्रांत झपाटयाने प्रगती कर भारत जगात पुढे येत असतांनाच देशात आणि लोकशाहीला कलंक लावणा-या पध्दती त्यांचा अंत झाला. त्यांची अनेक जनकल्याणा स्वप्ने अपूर्ण राहिली आहेत. ती स्वप्ने ख करून दाखविण्याची जबाबदारी प्रत्येक भार तीयाने उचलणे हीच त्यांना ख-या अर्थ श्रध्दांजली होय.

मी : पण ही जबाबदारी म्हणजे नेमके का आम्ही मुलं यातले आणि या वयात क करू शकतो?

काळ : आपला अभ्यास करणे,आपल्या कर्तव्यांचे कसो शीने पालन करणे,श्रीमती गांधींच्या कार्या अभ्यास करून त्यांच्या जनकल्याणाच्या क नांचा पाठपुरावा करणे. तुम्ही काही का मुलेच राहणार आहात का? नाही न लवकरच तुम्ही मोठे व्हाल, तुम्ही नि घेणारे असाल,तर कृती करणारे बनाल. त वेळी आपण काय करायचं हा प्रश्न तुम्ह भेडसावू नये म्हणून त्या प्रश्नाचे आ चिंतन करून ठेवा. विशेषतः बुध्दीमान विद्या र्थ्यांनी केवळ डॉक्टर,वकील,इंजिनीयर होण्या

स्वप्ने न बघता सध्याच्या काळाची गरज असणा-या इलेक्ट्रॉनिक्स,अवकाश,गणकयंत्र या क्षेत्राला वाहून घ्यावे. त्यांमध्ये मूलभूत संशोधन करून या देशाचे नाव जगात उज्जव, मोठे करावे.

श्रीमती गांधींच्या निधनातून सर्व भारतीयांनी एक महत्वाची गोष्ट शिकणे आवश्यक आहे. धर्मवेडया माथेफिरू दोन युवकांनी आपला देश घातकी मागण्यांसाठी त्यांची निर्घृण हत्या केली. हे उघड सत्य आहे. अशा दुष्ट प्रकारे या देशातील युवकांचे माथे-भडकू नये म्हणून भारतीयांना आपापसांतील जातीभेद,प्रांतभेद,अंधधर्मश्रध्दा यांना तिलांजली देण्याची नितांत गरज आहे. स्वधर्माचा अभिमान बाळगण्यासाठी परधर्माची निंदा-नालस्ती करण्याची गरज नाही. परधर्मांना मान देण्यात स्वधर्माची शान वाढते हे ध्यानात घ्यावे. देशविघातक वृत्ती आणि प्रवृत्ती यांना थारा देऊ नये. आपण मानव जातीत जन्मला आहात याचा विसर पडू देऊ नये. या काही बाबींचे आचरण करणे म्हणजेच दिवंगत पंतप्रधानांना श्रध्दांजली वाहणे होय.

मीः हुंडापध्दतीविषयी आपणास काही सांगावयाचे आहे का?

काळः मी तरूणांना आवाहन करतो की, हुंडापध्दती बंद करण्यास त्यांनी हातभार लावावा. स्वतः हुंडाबंदी आचरणात आणा आणि दुस-याला उत्तेजित करा. अरे, तुम्ही माणूस आहात हे सांगायलाही तुम्हालाच लाज वाटावी इतकी तुम्हा माणसांतली निर्घृणता आता वाढली आहे असा एकही दिवस जात नाही की हुंडयासाठी तरूण विवाहितेच्या खुनाची वा आत्महत्तेची बातमी वृत्तपत्रात आली नाही? माणूस माणसाला जाळतो, का? तर चार चकचकीत पैशांसाठी, एक स्त्री दुस-या स्त्रीच्या जीवावर उठते, का? तर क्षणिक सुखासाठी,खोटया नश्वर वैभवासाठी. स्वतः श्रम,कष्ट न करता दुस-याकडून वैभव मिळवू पाहण्याच्या वृत्तीतूनच ही हुंडयाची अनिष्ट प्रथा निर्माण होऊन फार मोठया प्रमाणावर बोकाळलीय. अरे, स्त्री आणि पुरुष ह्या सारख्याच तोलामोलाच्या व्यक्ती पण स्वतःचे महत्व वाढवू पाहणा-या पुरूषाने स्त्रीला कनिष्ठ लेखले. वर्षानुवर्षे तिला बंधनात टाकले. विकासाची सारी दारे तिला बंद केली. स्त्रीला अंधाराच्या.... प्रगतिशून्य व अविकसनशील अशा खाईत लोटले. या पक्षपातातूनच हुंडयासारख्या अनिष्ट चाली आल्या.

कायदयाने हुंडापध्दती बंद झाली तरी प्रत्यक्षात चालूच आहे कारण कायदयाचा फायदा घेण्यासाठी तुमच्यातील तरूण-तरुणींचे हात आणि मन अजूनही बळकट झालेले नाहीत. त्यासाठी लोकशिक्षण आणि स्त्रीस्वातंत्र्याच्या उद्घोष यांची नितांत गरज आहे. भारत सरकारने नवा कायदा संमत केला आहे. पण हे सारे कागदोपत्रीच. कायदयाने ही अनिष्ट पध्दत कधीच दूर होणार नाही. कारण कायदा तेथे पळवाटा निघणारच. त्यासाठी माणसांतला माणूस जागा झाला पाहिजे. म.गांधी म्हणतात. "हे आमचे दुर्दैव आहे की, मुलीच्या लग्नाची किंमत वसूल करणा-या हुंडापध्दतीला पूर्णांशाने अयोग्य समजले जात नाही. जो तरूण हुंडा मागतो तो शिक्षणाचा,राष्ट्राचा आणि संपूर्ण स्त्रीजातीचा अपमान करतो."

मीः आजच्या तरूणाविषयी आपले मत काय?

काळः अरे, तारूण्यांचा टेंभा मिरविणा-या बुझदिल तरूणांनो,गाढवही तरूण असतात. रस्त्यावरील कुत्री,मांजरीही तरूण असतात. इतकेच नाही तर घाणीतले किटकही तरूण असतात आणि तुम्ही माणूस असून निष्पाप तरूणींवर नव्हेच तर अजाण बालिकांवरही बलात्कार करतात आणि त्यांना आयुष्यातून उठवितात, का? अरे तुमच्यासारख्या भोगवासनेच्या आहारी गेलेल्या तरूणापेक्षाही घाणीतले किटक बरे. तुम्हाला तारूण्याचा एवढा अभिमानच आहे तर हे सारे गैरप्रकार बंद करून दाखवा आणि ते व्यक्तिगत जीवनात आचरणात आणा. तसेच इतरांनाही उत्तेजित करा.

मीः आजच्या वृध्दांचे कर्तव्य तुमच्या मते काय?

काळः आजच्या वृध्द स्त्री-पुरूषांनी आपल्या उपवर मुला-मुलींना हुंडापध्दतीस प्रवृत्त करू नये त्यांच्या विवाहास मान्यता दयावी. मग तो सजाती असो वा विजातीय असो. घरी बसल्या बसल्या आपली न्नातवंडे सांभाळता,सांभाळता त्यांच्या कोवळया मनांत मानव्याची,राष्ट्रीय एकात्मतेची ज्योत पेटवावी.

मीः आजचे विद्यार्थी-विद्यार्थिनीः यांच्याविषयी आपल्याला काय म्हणावयाचे आहे?

काळः अरे, आजच्या विद्यार्थी-विद्यार्थिनीविषयी काय विचारता? आजच्या विद्यार्थ्यांच्या श्रध्दास्थानाचा विचार करता काय दिसते? आज विद्यार्थी असंतुष्ट आहे. त्याचा शिक्षणावर विश्वास नाही

शिक्षण आणि प्रत्यक्षातले जीवन फार वेगळे आहे. बाहेर पडल्यावर सर्वत्र नकारघंटा वाजते आहे. वशिला,बजबजपूरी,दारिद्रय, खोटेपणा,ढोंगीपणा या गोष्टी सर्वत्र दिसू लागल्या आहेत. जे करून त्याला यश येत नाही त्यामुळे विद्यार्थी असंतुष्ट आहे. असमाधानी आहे. समाजात असा कोण मोठा माणूस आहे त्यावर विद्यार्थ्यांनी श्रध्दा ठेवावी? आज कुटुंबावस्था राहिली आहे का? आजच्या शिक्षणक्षेत्राबद्दल त्याला काय वाटते? ह्या सर्व प्रश्नांचा विचार केला तर काय दिसते? तर सर्वत्र विद्यार्थी असंतुष्ट आहे. आज विद्यार्थ्यांना "अमिताभ बच्चन" आपले श्रध्दास्थान वाटतो तर मुलींना "रति अग्निहोत्री" वाटते. त्यांचेच अनुकरण विद्यार्थी करू लागलात. देवळात जशी देवाची मूर्ती असते तशाच आज खोल्यांतून विशेषतः विद्यार्थ्यांच्या अभ्यासाच्या खोल्यांतून ह्याच दैवतांच्या मोठमोठया तसबिरी दिसतात. त्यांचे सर्व चित्रपट विद्यार्थी पाहतो. मासिके,वृत्तपत्रे,पाक्षिके जिथे जिथे या श्रध्दास्थानांची नावे दिसतील त्या त्या गोष्टी विद्यार्थी जमवतो. एवढंच कशाला विद्यार्थ्यांच्या वह्यांवरही ह्याच आराध्यदैवतांची नावे असतात.

बेकारी निर्माण होण्याची कारणे कोणती? आपणास बेकारीबद्दल काय वाटते? बेकार म्हणजे ज्याला काम नाही तो§रिकामटेकडा§. जो रिकामा आहे,ज्याला नोकरी नाही असा. या बेकारी माणसांतही दोन प्रकारची माणसे आहेत. काही आहेत सुशिक्षित बेकार आणि काही आहेत अज्ञानी, अशिक्षित बेकार,सुशिक्षित बेकारांचा प्रश्न तर फारच कटू झाला आहे. सुशिक्षित बेकारांकडे गुणवत्ता आहे. पदवी आहे पण त्यांना नोकरी नाही. सुशिक्षित बेकारांची समस्या निर्माण का व्हावी? आज शहरात जवळजवळ प्रत्येक तरूण शिक्षण घेतो आहे. खेडयातही आज शिक्षणाचा प्रसार होऊ लागला आहे. विद्यार्थी शिक्षण घेताना असा विचार करतो की, आपल्याला पुढे काही विशेष कार्य करायचे आहे,मिळवायचे आहे. एकदा शिक्षण घेतले की, तो नोकरीच्या विश्वात जातो. तेव्हा त्याच्या ध्यानी येते बाह्य विश्व व शिक्षण यात फरक आहे. नोकरीसाठी वशिला हवा,लाचारी पत्करावी,लाच दयावी पण प्रत्येकालाच हे शक्य नसते. मागणी तसा पुरवठा शिक्षण घेऊन शिक्षित झालेला तरूण "Apply apply no reply" वा "No Vacancy" हे सर्व ठिकाणी वाचतो व उदास होतो. बेकारीचा राक्षस त्याच्या डोळ्यांपुढे उभा राहतो.

कपायना टिया

मन्हा कपायना टिया
दिसस साजरा गोजरा
कसा चमकस दखा
जसा चांद व ! साजरा

हुई जास व ! गुपीत
कोठे आमवसनी रातले
पूनीनी रातले हाऊ
जास चांदन्या दखाले

रातभर हुरहुर जीवले
रडस मना नसिबले
एक सासरवासीन
कसं सांगू मी कोनले !!

शिनगार करीसन
वाट दखू आंधारामा
अशी वागनूक साठे
बसना कां कपायमा.

भास्कर सोनवणे
एम. ए. (इंग्रजी)

सावधान ! मानवतेचा युगान्त उमटतोय

दयाधन एस. राणे
एम. एस्सी. प्रथम वर्ग (पदार्थ विज्ञान)

"नेमेची येतो पावसाळा" या उक्तीप्रमाणे "रोजची उगवतो सूर्य" हे एक जागतीक सत्य आहे. पण ऋतूमानानुसार निर्धारित वेळेपेक्षा जरा उशीरा नाही-तर लवकर फरक एवढाच. रामप्रहरी म्हणजेच सूर्योदयाच्या अगोदर बाहेर फिरायला गेलं तर, लाजणयानं धुंद होऊन लाजेनं लालीलाल झालेल्या एखादया तरूणयी नववधूच्या मुखागत पूर्वदिशा लाल तांबूस झालेली असते. गार वारे अंगाच्या रोमारोमाशी खेळत असतात. त्या गार हवेच्या झुळूकी एखादया केळीच्या किंवा ऊसाच्या शेतातून बाहेर पडतांना लयबध्द तालात कानावर पडतात. जणू कुणीतरी अज्ञात वादक आपली सारी प्रतिभा आणि वादन कौशल्य पणाला लावून एखादं स्वर्गीय वादय वाजवत असण्याचा भास होतो. त्या रमणीय वातावरणात पाखरांची किलबील आनंददायी वाटते पण अशा नादमधुर वातावरणात शास्त्रीय संगीताचे स्वर कानावर पडलेत तर एक वेगळाच आनंद मनाला लाभतो. आता वाचक म्हणतील काय ही रट लावलीय? हे वातावरण आम्हाला काय नवीन आहे? अर्थात नाहीच. पण असतं ते फक्त रसिकांसाठी-पण काहींसाठी हे रमणीय वातावरण मात्र काळोख्या रात्रीतला विषारी गर्भ ठरतं. लालसर तांबूस पूर्वदिशा मग त्यांना रक्ताळलेल्या उषेगत दिसू लागते अन् हीच सुप्रभात-कुप्रभात बनून त्यांच्या जीवनाच्या रंगमंचावर काळया दिवसाच्या सूर्याला उगवण्याचा संदेश घेवून येते. वातावरण एकच पण भास मात्र निरनिराळे एकमेकात कधी न मिसळणारे.

अशीच एक रमणीय प्रभात आमच्या फैजपूर गावावरून गेली. 12 ऑगस्ट 1987 चा सूर्य आपल्या पारंपारिक पार्श्वभूमीवरून उगवला. काहींसाठी सुप्रभात तर काहींसाठी कुप्रभात घेवून. कशी कुणास ठाऊक. पण वार्ता पसरली आणि माणसांचे "थवेच्या थवे" गावाबाहेरील नदीकडे निघाले. नदीच्या पात्रात निर्माण झालेल्या एका गटारीवजा भागात एक नव-जात मुलगी चिरनिद्रा घेत होती. कोण होती ती? कुणाची होती ती? का नवजात होऊन आकाशानं प्रसूत होऊन धरतीच्या गोदमधे तिला फेकलं होतं? "वैध का अवैध"?। परमेश्वराच्या दरबारात तिनं असा कोणता गुन्हा केला होता की ज्यामुळे तिला जन्म होताच मातेच्या शरिराचा प्रेमळ,नाजूक स्पर्श होण्याच्या ऐवजी मिळाला गावकुसाबाहेरचा गटारा-तल्या गढूळ पाण्याचा स्पर्श. तिनं जन्म घेताच फोड-लेला टॅं हॅं हा टाहो ऐकताच हर्षानं मोहरून प्रफुल्ल होणारं तिच्या मातेचं मन त्यावेळी कुठ होतं? तिच्या नाजूक इवल्या इवल्या हातापायांच्या हालचाली पाहून सुखावणारे तिच्या पित्याचे डोळे तेव्हा कुठे होते? कोठल्या अघोर वासनेची ती फलश्रुती होती? जर ती अशी फलश्रुती होती तर ते विष मातेच्या पोटात 280 दिवस टिकलं तरी कसं? एक ना अनेक असंख्य प्रश्न पण सारेच बीना उत्तराचे,वांझोटया स्त्री प्रमाणे आकाशातल्या झंझावाती चक्रीवादळानं आकाशातच निर्माण होऊन आकाशतच विरून जावं त्याप्रमाणे. जर हे सारं खरं तर नवजात बालकाच्या जन्मानंतर त्या बालकाप्रती मातृप्रेमानं भरून आलेल्या मातृहृदयाचं वर्णन करणा-या एका कवयित्रीच्या कवीतेच्या,

केळफुलांच्या आतल्या.... आतल्या.... आतल्या
कोवळया केळफणीसारखी
बोट--
माझ्या ओठांना लागताच
पाच बोटं ही उरत नाही--
स्वर्ग मला.

तसेच

मी जन्मदात्री -- मी धात्री
मी प्रकृती -- विश्वशक्ति
मी अशी - पुराण - सनातन
आज मी कृतार्थ ! धन्य !!

ह्या ओळी खोटया? कां माता,भगिनी,पत्नी ह्या वात्सल्य आणि प्रेम ह्यांनी मुसमुसून निघणारी "स्त्री" ही संकल्पनाच खोटी?

एकविसाव्या शतकाकडे जाणा-या संगणक युगाचे प्रतिनिधी आम्ही खरे पण आम्ही ब-याच प्रमाणात स्वप्नाळू आहोत. शेख महंमदी विचारसरणीचे. एकसंघ भारत,निर्व्यसनी,सुधारीत व सुसंस्कृत समाजाचा भारत तयार करण्याची आमची धोरणं व तसलीच स्वप्न

फक्त आम्ही रंगवलीत पण 12 ऑगस्टच्या ह्या प्रसंगानं मात्र ही स्वप्नं आणि धोरणं फाशीच्या दोराला लटकलेल्या प्रेतांगत दिसत आहेत. हुंडयाचा भस्मासूर बोकाळला. गर्द, चरस ह्यांच्या धुरांच्या वलयात कित्येक यौवनं आसमंतात विलिन होत आहेत. जातीयतेच्या द-यांमधून पेटलेल्या निखा--यांनी आमच्या चहूबाजूंनी वणवा पेटवलाय आणि तो वणवा बेभानपणे आमच्या साथीदारांना उध्वस्त करत कैंद्रबिंदूकडे येतोय आणि आम्ही संघटीत होऊन समस्यांविरुध्द लढण्याऐवजी त्यांनी निर्माण केलेल्या वणव्यात जळण्यात धन्यता मानतोय.

हुंडा देता येणार नाही म्हणून मुलीचा खून करणं हे वर पाहता अमानुष वाटत असलं तरी ती एक वस्तुस्थिती आहे. कारण दयायला हुंडा नसला तर मुलीच्या सासु-नणंद व अन्य व्यक्तिंकडून स्वतःच्या घराण्याचा उध्दार तर होतोच. पण पोटचा गोळा असणारी मुलगी जिवंत जाळली जाते आणि हे नाही झालं तर तरुण मुलगी घरातच राहते. म्हातारपणापर्यंत अविवाहीत म्हणून पण ह्या प्रकारालासुध्दा आता औषध आहे आणि त्याचा शोध लावलाय तामीळनाडूमधील थिवर जमातीतील कालार या उपजमातीने आणि कदा[illegible] हेच कारण म्हणून की काय ह्या प्रकाराची न[illegible] नांदी फैजपूरमधेही झाली असावी. सूर्य उगवण्या[illegible] अगोदर त्याच्या आगमनाचे प्रतिक म्हणून पूर्वी[illegible] तांबूस दिसते म्हणून ह्या नव्या युगाच्या न[illegible] पध्दती आणि नव्या वहिवाटीच्या आगमनाप्रि[illegible] ह्या निष्पाप बालीकेनेही कदाचित आपल्या जीवना[illegible] शेवटचा हंबरडा गावकुसाबाहेरील गटारी[illegible] पात्रात फोडला असावा..... म्हणून संस्कृती[illegible] राखणदारांनो आणि नवयुग स्थापकांनो.... सावधान[illegible] मानवतेचा युगांत उमटत आहे!!

संदर्भ :-

1) स्वतः पाहिलेली घटना तसेच घटना पा[illegible]णाऱ्यांच्या प्रतिक्रिया
2) दि 17/8/87 च्या "दैनिक लोकमत" म[illegible] सदर घटनेची छायाचित्रे.
3) धनाश्री 1972 मधील कविता
4) तामीळनाडूमधील कालार उपजमातीव[illegible] खास वृत्तान्त लोकमत साहित्य जत्रा मधून

तुझे झालो

त्या प्रेमावेदीवरती आम्ही असे शहीद झालो.
लाखदा मरण्यापेक्षा एकदा मरून तुझे झालो.

नजरेला नजरेचे अगदीच भान नाही.
तशी तू सये ! अगदीच अजाण नाही.
तुझ्या स्पर्शासाठी गुलशनातील "फुल" झालो.
लाखदा मरण्यापेक्षा एकदा मरून तुझे झालो.

सखये काल तुझ्या अंगणात आलो होतो.
आईस तुझ्या,बहीण तुझी समजलो होतो.
रहस्याचा स्फोट होताच आम्ही फरार झालो
लाखदा मरण्यापेक्षा एकदा मरून तुझे झालो.

तशी तुझी माझी अजुन गाठ नाही
पण "परमनंट" गाठ बांधण्याची मला घाई.

बिपीनचंद्र नेवे
एस. वाय. बी. एस्सी.

नवे चैतन्य

निळकंठ खडके
टी. वाय. बी. कॉम

सकाळची वेळ होती· वातावरण प्रसन्न, स्वच्छंद व आल्हाददायक वाटत होते· रीता आज इतक्या· लवकर कशी उठली? याचे आईलासुध्दा नवल वाटत होते· पण रीता मात्र आज खूपच आनंदात होती· कारण····· आज तिला तिचा आवडता प्रशांत भेटणार होता· म्हणून मेक-अप आटोपून लीनाची वाट पहात बसली होती· येणा-या भविष्याची वाट पहात· पण छतावरील पंख्याच्या चक्राबरोबर तिचे विचारचक्र भूतकाळात वेग घेऊ लागले····· अशाच रम्य सकाळी प्रशांतबरोबर वाद घालणे तिला खूप आडत असे·

रीता तात्यांची लाडकी, एकुलती एक कन्या होती· ती लहानपणापासूनच अत्यंत हुशार होती· लहान-पणापासूनच तात्या तिचा प्रत्येक हट्ट पुरवीत असत· रीता एस·एस·सी· फर्स्ट क्लासमध्ये पास झाली· तिला अजून खूप-खूप शिकायचे होते· पण तिचे आजोबा या गोष्टीला तयार नव्हते· तरीसुध्दा रीताच्या हट्टामुळे तात्यांनी वडिलांची समजून काढली व रीताला कॉलेजला पाठवीले· एक वर्ष कधी गेले कळलेच नाही· आता ती 12 वी सायन्सला होती· महत्वाचे वर्ष असल्याने अभ्याससुध्दा जोरातच होता आणि याच वर्षी अगदी अचानकपणे तिची प्रशांतशी ओळख झाली होती·

आज लीना नसल्याने रीता जरा घाईतच कॉलेज-कडे चालली होती· ती पोर्चमधून वळणार तोच तिच्या प्रमाणेच घाई घाईत येणा-या तरूणाचा तिच्या हाताला धक्का लागला व तिची पुस्तके अस्ताव्यस्तपणे विखुरली गेली· तिने रागाने त्या तरूणाकडे पाहीले मात्र आणि तिच्या तोंडातून निघणारा "इडीयट" तोंडातल्या तोंडातच राहिला व क्षणभर ती त्या हस-या,उंच देखण्या तरूणाकडे पहातच राहिली· पण त्याचवेळी त्या तरूणाचे सुध्दा लक्ष आपल्याकडेच आहे हे पाहून ती लाजली· ताबडतोब तरूणाच्या लक्षात स्वतःची चूक आली· तिची पुस्तके जमा करीत तो म्हणाला, " Sorry हं, I am very, very sorry miss,......" "रीता" त्याचे वाक्य पूर्ण करीत रीताच म्हणाली होती· रीता आणखी पुढे म्हणाली, "अच्छा, रहने दो, कोई बात नही। दरअसल गलती तो मेरीही थी। "

बस, त्यावेळी ती दोघं एकमेकांपासून दूर गेलीत खरं। पण···· पण, मनानं मात्र ती दोघं एक अतूट अनमोल अशा प्रीतीच्या बंधनात बांधली गेली· असेच एकदा लेडीज रूमला बसलेली असतांना दूर उभा असलेला तो तरूण रीताने लीनाला दाखविला· लीनाने त्या तरूणाला ताबडतोब ओळखले कारण तो तर तिचाच चुलत भाऊ "प्रशांत" होता· लीनाने त्या दोघांची एकमेकांशी ओळख करून दिली· प्रशांत तर तिच्या त्या भोळया, लोभसवाण्या व्यक्तिमत्वाकडे कधीच आकर्षिला गेला होता· ओळखीचे रूपांतर हळू हळू प्रीतीत झाले· एखाद्या गुलाबाच्या कळीचे उमलू पाह-णा-या फुलात व्हावे तसे·

आणि या दोन मनांच्या अथांग कालव्यांना जोडणारा दूवा बनली होती···· लीना· रीताची प्रिय प्रिय मैत्रिण· लीनाचा भाऊ असल्याने प्रशांत रीताकडे केव्हाही येऊ शकत असे त्याला कुणीही काही बोलत नसे· उलट त्याच्या वर्तणूकीमुळे तो रीताच्या घरात सर्वांचा आवडता बनला होता· लीना व रीता जरी फक्त मैत्रिणी होत्या तरी प्रत्यक्ष मात्र त्या ऐकमेकीं-साठी "आत्माच" जणू होत्या· प्रशांत त्यावेळी ज्यु· एम·एस्सीला होता· पण वेळ कधी कुणासाठी थांबत असतो का? रीता आता बी·एस्सी· झाली होती· आजच तिचा रिझल्ट मिळणार होता· आता आई वडिलांची सुध्दा काळजी दूर करावी म्हणून तिने प्रशांतला बोलावून घेतले होते· तो सध्या नोकरी करीत होता· प्रशांतला तर खूपच आनंद झाला होता· जणू शिखर आपण आत्ताच गाठले असे त्याला वाटू लागले· तिच परिस्थिती होती रीताची· पण अरे-रे। त्या दोना कोवळया नाजुक कळ्यांना हे कोठे माहित होते की उमलायच्या आतच त्या कुणीतरी चुरगळणार म्हणून?

रीता sss ए, रीता sss! या आरोळ्यांनी ती भानावर आली· तिची प्राणप्रिय मैत्रिण लीना

तिला बोलवायला आली होती. रीता पास झाली होती. ते सुध्दा अगदीच मनासारखे मार्कस् मिळवून रीतालासुध्दा खूप आनंद झाला. पण ती प्रशांतच्या आठवणीने ताबडतोब गंभीर झाली. हे पहाताच लीना गप्प झाली व म्हणाली,"हे ग काय रीता! कसला विचार करीत आहेस? अरे हो, समजले, तू प्रशांत दादाचा विचार करतेस का? Don't worry about him, he is coming soon, तुम्हारे "वो" जल्दी ही आ रहे है रीता भाभी"

"हे ग काय लीना, मला "भाभी" वगैरे असं काही म्हणायचं नाही हं! मी आपली तुझी रीताच बरी आहे. फिर अगर कभी तुमने मुझे भाभी कहा तो मै तुम्हारे साथ बात नही करूंगी!"

असे म्हणून दोघी फिरायला निघून गेल्या. परत येत असतांना बस स्टॉप समोरून अचानक तिचा प्रिय प्रशांत तिला येतांना दिसला. तो तिच्या घरा-कडूनच येत होता. हे बघताच तिला खूप आनंद झाला. पण ..... त्याचा कोमेजलेला चेहरा पाहताच तिच्या पोटात धस्स झाले. रीताला पहाताच प्रशांतचे डोळे भरून आले. रीता काय समजायचे ते समजली. व तिला रडूच कोसळले. आणि अशा अवस्थेतही त्या धैर्यवान प्रशांतने तिला सावरले, समजविले व दोन गोष्टींबद्दल तिचे अभिनंदन केले. पहिले म्हणजे तिचा रिझल्ट व दुसरे म्हणजे तिला सुधीर सारखा श्रीमंत पती मिळणार म्हणून.

हे ऐकताच रीता घराकडे धावत सुटली, कारण आता तर ती प्रशांतशी अजिबात बोलू शकणार नव्हती. घरी जाऊन आई वडिलांची समजूत घाल-ण्याचा तिने खूप प्रयत्न केला पण व्यर्थ. अशाही परिस्थितीत तिने तात्यांना सांगितले,"तुम्ही वडिल-धारी माणसे नेहमी स्वतःचाच विचार करतात. मुलांच्या मनाचा विचार तुम्ही कधी तरी केला आहे का? आमचा स्वतःच्या आयुष्याचा जोडीदार मिळवायचा हक्क सुध्दा तुम्ही आमच्यापासून हिरावून घेतला आहे. बाबा, प्रशांत आपल्या इतका श्रीमंत नसला तरी त्याच्याजवळ बुध्दी,शक्ती आहे. तोसुध्दा एक दिवस उच्च पदाला पोहोचेल." पण अखेर..... स्त्रीला आपल्या आवडी-निवडी,भावना,मन मारून जगावे लागते. कारण स्त्री म्हणजे त्यागाची मूर्तिमंत देवताच!

अखेर व्हायचे तेच झाले. रीताचे लग्न सुधीरशी धुमधडाक्याने पार पडले. कुणालाच कसलीच उणीव भासत नव्हती. उणीव भासत होती ती फक्त बिचा-या प्रशांत व रीताला - एकमेकांची. रीता श्रीमंत ठिकाण मिळाल्याने सगळयांना खूप आ झाला होता. पण रीताच्या डोळयांपुढे मात्र अंधः होता. नाहीतरी आपल्या जीवनात आता रडण्या काय आहे? असे तिला वाटत होते. लक्ष्मी आटोपले, माप ओलांडून तिच्या स्वतःच्या हक्क घरात पहिले पाऊल टाकले ते सौ.रीता भोळे म्ह तिच्या मनाला असंख्य वेदना झाल्या पण त्याचबरो एक नवीन अंकुर तिच्या मनात उगवला. प्रेम ल साठी नसत तर प्रेमासाठी लग्न करायचं.

होय, सुधीरकडून ती खूप-खूप प्रेम मिळवि होती. आपला संसार ती उमेदीने सजविणार हो आपल्या हरवलेल्या हृदयातील हरवलेल्या प्रशांत ती सुधीरमध्ये बघणार होती. आजपासून सुधी तिचं सर्वस्व होता. पण एक ध्येय डोळयास ठेऊन, "ज्या समाजाने तिची व प्रशांतची ताट केली होती, दोन कळया उमलायच्या आत चि टाकल्या होत्या, दोन मनांचे मिलन व्हायच्या अ त्यांना तुडवून टाकले होते त्या समाजाविरुध्द, त्याच समाजाविरुध्द ती बंड पुकारणार होती. साठी ती झुंजणार होती, स्त्री हक्कांसाठी स जागृत करणार होती. आपल्या आयुष्यात न चैतन्य ती फुलविणार होती.

विद्येचा महिमा

सीमा महाजन
एफ. वाय. बी. ए.

देवगिरी मध्ये सोमदेव नावाचा एक माणूस राहत असे. त्याला दोन मुलगे होते. मोठा मुलगा घरीच राहून शेतीवाडीचे काम करीत असे. दुसरा मुलगा जयदेव विद्या-प्रेमी होता. विद्या संपादन करण्याची इच्छा मनात ठेवून तो गुरूच्या शोधार्थ घर सोडून बाहेर पडला. जयदेवाने कित्येक दिवस भ्रमण केले. ना धड अन्न ना झोप। शेवटी एका गावात एका घरासमोर बेशुध्द होऊन पडला. तो घर होते हरिशर्मा नावाच्या एका पंडिताचे.

हरिशर्मा जयदेवाला आपल्या घरात घेऊन गेला. प्यायला पाणी दिलं, जेवण दिल आणि मग त्याची सारी हकिकत जाणून घेतली. जयदेव विद्या प्राप्त करण्यासाठी घर सोडून उत्तम गुरूच्या शोधार्थ भटकत आहे हे जाणून हरिशर्माला फार आनंद झाला. हरि-शर्मा स्वतः एक विद्वान पंडित होता म्हणून त्याने जयदेवाला तीन वर्ष आपल्या घरी ठेवून घेतले. त्याच्या जेवणाखाण्याची व विद्याभासाची योग्य अशी व्यवस्था केली. जयदेवाची बुध्दी सूक्ष्म होती म्हणून तीन वर्षाच्या कालात त्याने आपल्या गुरूकडून संपूर्ण ज्ञान संपादन केले. तीन वर्षानंतर हरिशर्माने एकदा जयदेवाला समजावून सांगितलं "जयदेव, आणखी एका गुरूजवळ जाऊन आणखी काही विद्या शिकशील तर तुझे शिक्षण पूर्ण होईल. एक भिल्लराजा आहे. तो तुला चौर्य-विद्या, शिकार वगैरे शिकवील. त्याच्याकडे मी तुला पोचवितो.

हरिशर्माने केलेल्या मार्गदर्शनानुसार जयदेव भिल्ल राजाकडे पोचला. हरशिर्माने पाठविलेला विद्यार्थी म्हणून भिल्ल राजाने जयदेवला एक वर्षपर्यंत आपल्या घरी ठेवून घेतलं. त्याला चोरी करणे, चोराला पकडणे जनावरांचा पत्ता लावणे, शिकार करणे वगैरे अनेक विद्या आणि कला शिकविल्या.

अशा रीतीने सर्व विद्यांत पारंगत होऊन जयदेव आपल्या गावाकडे परत यायला निघाला. रस्त्यावर एका गावात पोहचला. तेव्हा एका ब्राम्हणाच्या घरी त्याने प्यायला पाणी मागितले. त्या ब्राम्हणाने त्याला घरात बोलविले. त्याचा योग्य तो सत्कार केला. आणि त्याची सर्व विचार-पूस केली. त्याची सर्व कथा ऐकून ब्राम्हणाने त्याला विचारले, "बेटा, तू एवढं शिक्षण घेतलस, तुझी परीक्षा करण्यासाठी मी तुला एक प्रश्न विचारू कां?"

"जरूर मी तुमच्या प्रश्नाचे उत्तर देण्याचा प्रयत्न करीन" जयदेव म्हणाला.

"तू इथे येण्यापूर्वी या घरात कोण कोण आले होते? या घरासमोरून कोण गेले? सांगू शकशील?" ब्राम्हणाने विचारले.

जयदेव घराबाहेर गेला. थोडे निरीक्षण करून परत आला आणि सांगितले, "मी येण्यापूर्वी आपल्या घरी चार माणसे आली होती. ते राजदूत वा सैनिक असावेत. आपल्या घरावरून ते पुढे गेले. त्यांच्या आधी एक माणूस आपल्या दारासमोरून गेला. त्याच्या डोक्यावर कोळशांचं पोतं होतं. बहुधा त्याने चोरी केलेली असावी" हे ऐकूण ब्राम्हण आश्चर्यचकित झाला आणि जयदेवाला म्हणाला, "माझ्या घरी चार राजदूत आले होते ही गोष्ट खरी आहे. खरं तर असं की राणीचा एक हिरा देवळाजवळ पडला. तो शोधून काढण्यासाठी राजदूत सर्वांच्या घरी जाऊन झडती घेत आहेत. त्याच संबंधात आमच्याही घराची झडती घेतली गेली. हिरा अर्थात मिळाला नाहीच. तू जर हरवलेला हिरा शोधून दिलास आणि चोराला पकडून दिलेस तर राजा तुला मोठं बक्षिस देईल.

जयदेव ब्राम्हणाला म्हणाला, "मी थोडा बाहेर जाऊन लगेच परत येतो." तो घरातून बाहेर पडला. रस्त्याकडे बारकाईने नीट पहात पहात तो एका घराजवळ येऊन थांबला. ते घर एका सोनाराचं होतं. जयदेवाने घरात प्रवेश केला. सोनाराला सोन्याचा भाव विचारला. तसेच त्याने दागिने बन-विण्याबाबता बोलणं केले आणि तो परत आला. तो ब्राम्हणाला म्हणाला, "महाराज, मी चोराला पकडून देऊ शकतो. आपण राजदूतांना बोलावून घ्या." ब्राम्ह-णाने राजदूतांकडे निरोप पाठविला आणि जयदेवाला विचारलं, "पण तुला चोराचा शोध कसा लागला

हे तर सांगशील?"

जयदेवाने आपला तर्क सांगितला, "युध्द-विद्या शिकलेले राजदूत व सैनिक रस्त्याने चालतात तेव्हा त्यांची पावलं समान अंतरावर पडतात· हे लोक रस्त्याने चालतांनासुध्दा रांगेत चालतात म्हणून त्यांच्या पदचिन्हांच्या आधारे मी क्यास बांधला की चार माणसे आपल्याकडे आली होती आणि ते राजदूत व सैनिक असले पाहिजेत· त्यांना आपल्या घरावरून जातांना मी ओझरतं पाहिलं होत·"

"पण चोराचा पत्ता तुला कसा लागला?" ब्राम्हणाने विचारले·

"चोर रस्त्याच्या मधून चालत नाही· रस्त्याच्या कडे कडेने चालतो· या चोराच्या डोक्यावर कोळशांच पोत होत· तो जसजसा चालत होता तसतसा· कोळशाचा भूगा थोडा थोडा खाली पडत होता· कोळशाच पोत घेऊन तो सरळ चालत नव्हता· मधून मधून तो मागे वळून पहात होता· त्याच्या पावलांच्या खुणांवरून हे स्पष्ट लक्षात येते· कदाचित असा विचार करून तो मागे पहात असावा की आपला कोणी पाठलाग तर करीत नसेल· म्हणून मी असं अनुमान केलं की याने जरूर चोरी केली असली पाहिजे· याशिवाय राजदूतांच्या पावलांच्या खुणांपेक्षा चोराच्या पावलांच्या खुणा थोडया अस्ताव्यस्त दिसल्या· म्हणून चोर इथून गेल्याला एक दोन तास तरी झाले असावेत मध्यंतरी आणखी काही चोरीची वार्ता नाही तेव्हा बहुधा राजदूत याच चोराचा शोध करीत असावेत·

त्या दोघांची अशी बोलणी चालू होती इतक्यात राजदूत येऊन हजर झाले· राजदूतांनी यापूर्वी सुध्दा या घराची झडती घेतलेली होती पण त्यांनी पेटया, कपाटे यांची तपासणी केलेली होती· चोर आपण चोरलेल्या वस्तु एखाद्या अडगळीच्या ठिकाणी अथवा भोकात लपवून ठेवतो हे रहस्य जयदेवाला माहित होतं· याच्याच आधारे त्याने राणीचा हरवलेला हिरा एका अडगळीच्या जागेतून बाहेर काढला· सोनाराने आपला गुन्हा कबूल केला· त्याने सांगितले, "राणीचा हिरा खाली पडलेला पाहताच मी तो उचलला आणि कुणाच्या मनात शंका यायला नको म्हणून एक पोतं कोळसा खरेदी करून अशा प्रकारे रस्त्याने चाललो की आपल्या कामासाठी गावाकडे चाललो आहे·"

राणीचा हिरा सापडल्यावर राजा एकदम प्रसन्न झाला आणि जयदेवाला त्याने मोठे बक्षिस दिले· जयदेवाने चोराला कसे पकडले याचे सारे वृत्त राजाने ब्राम्हणाच्या तोंडून ऐकले· त्याला जयदेवाचे अत्यंत कौतुक वाटले· समस्त विद्यापारंगत जयदेवाला राजा आणखी काही पुरस्कार दिले व आपल्या दरबार त्याला मानाची जागा दिली· जयदेवाने राजाच्या दरबारात इनामे, इतबारे अनेक वर्ष सेवा केली राजाच्या अनेक अडचणीत जयदेवाने योग्य सल्ला दिला शेवटी राजाने आपली मुलगी शारदा हीचा जयदेवाशी विवाह करून दिला· हे सर्व जाणून हरिशर्मा अत्यंत संतुष्ट झाला·

देवेंद्र विसपुते

एस. वाय. बी. ए

मुक्त शिक्षणाच्या संदर्भात मा. कुलगुरु डॉ. व्ही. जी. भिडे व मुक्त शिक्षण संस्थेचे प्रमुख डॉ. राम ताकवले जळगांवला आले असतांना सत्कार करतांना विद्यापीठ प्रतिनिधी सुनील खडके

ुनील खडके
विद्यापीठ प्रतिनिधी

१२ वी परीक्षेचे मानकरी

कु. सुनिता बार्हेकर
बेस्ट स्टुडंट

उन्मेष महाजन
बोर्डाच्या मेरीट यादीत
१८ वा क्रमांक

संजयकुमार कोल्हे
बोर्डाच्या मेरीट यादीत
१८ वा क्रमांक

मुक्त शिक्षणाच्या संदर्भात आपले विचार मांडतांना डॉ. राम ताकवले

भाऊराव इंगळे,
रा. से. योजनेतर्फे
आर. डी. परेड, १९८९
नवी दिल्ली साठी निवड

बी. ओ. इंगळे
(सि. अंडर ऑफिसर)
आर. डी. परेड
१९८९ नवी दिल्ली
साठो निवड

प्रविण चोपडे,
एम. एस्सी.
(भौतिकशास्त्र)
सर्व प्रथम

समाधान बोरसे
एम. एस्सी.
(रसायनशास्त्र)
सर्व प्रथम

स्नेहसंमेलनाच्या बक्षिस समारंभाचे प्रमुख पाहुणे श्री. अरुप पटनायक (डी. एस. पी.)
यांचा सत्कार करतांना प्राचार्य नेमाडे

स्नेह संमेलनाच्या वेळी प्राध्यापक विरूद्ध विद्यार्थी क्रिकेट मॅचचा टॉस करताना
प्राचार्य नेमाडे व विद्यापीठ प्रतिनिधी

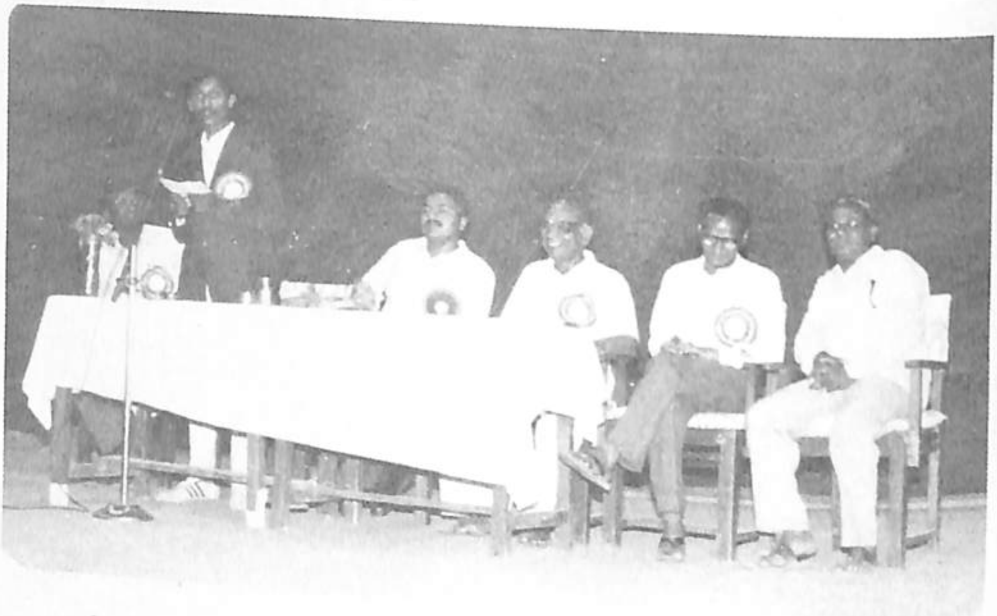

स्नेह संमेलनाच्या वेळी आभार मानतांना विद्यापिठ प्रतिनिधी सुनील खडके

कलामंडळ व युवती सभेतर्फे श्री. भैया उपासनींचा सत्कार करतांना मा. अण्णासाहेब डॉ. बेंडाळे

मुलींचे वसतीगृह दिना निमित्त विद्यार्थिनी गरबा नृत्य सादर करतांना

मुलींचे वसतीगृह दिना निमित्त पारितोषिक वितरण समारंभाचे वेळी
मा. प्रभाकर पाटील व मा. वसंतराव सरोदे

प्रा. अरुण निगवेकर, पुणे विद्यापिठ भौतिकशास्त्र प्रमुख
(एम. एस्सी. भौतिकशास्त्र प्रयोग केंद्राच्या समितीचे प्रमुख)
यांचा सत्कार करतांना
मा. डॉ. अण्णासाहेब बेंडाळे व मा. वसंतराव सरोदे

किमान कौशल्यावर आधारीत अभ्यासक्रम वर्गाच्या
उद्‌घाटन प्रसंगी मा. डॉ. अण्णासाहेब बेंडाळे

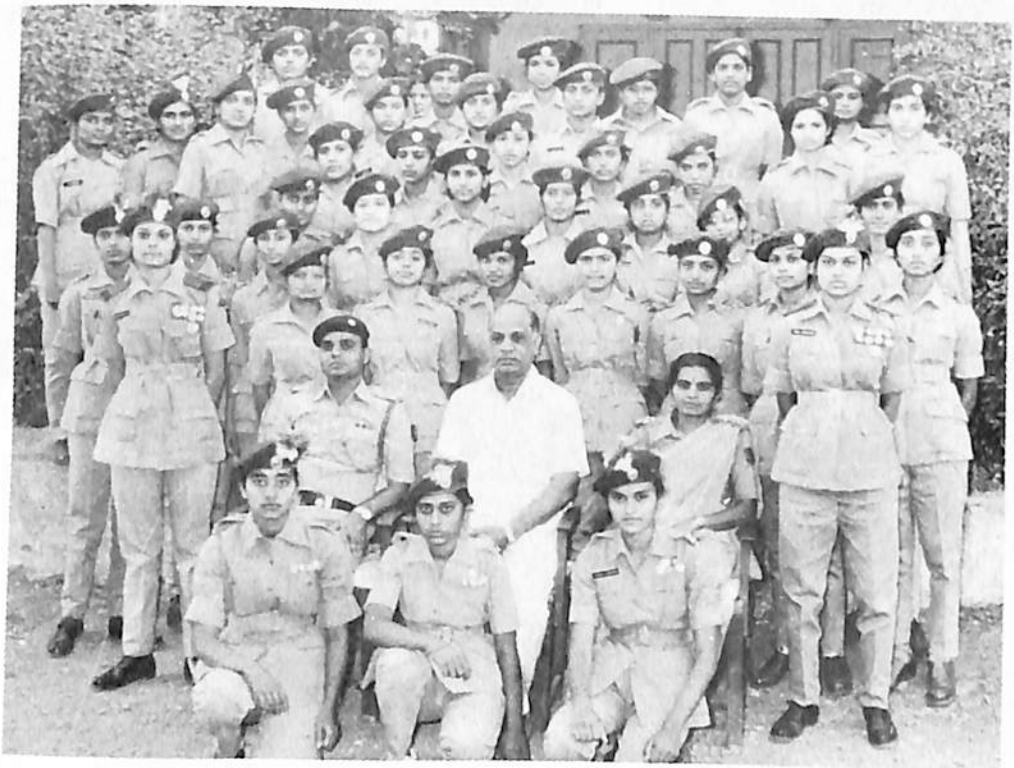

एन. सी. सी. मुली

आंतर बटालीयन विविध स्पर्धांत प्राविण्य मिळविणारे विद्यार्थी

एन. सी. सी. रँक होल्डर्स

एन. सी. सी. चे विद्यार्थी श्रमदान करतांना

रामे चित्तलयः सदा भवतु

सौ. मनिषा सुधीर गोकर्ण
एम. ए. द्वितीय वर्ष

रामायणकालीन आर्य संस्कृती म्हणजे ऋग्वेदकाला पासून आरंभ करून भगवान श्री कृष्णाच्या जन्मकाला पर्यंतच्या "भारतीय आर्यांच्या" संस्कृतीचे ऐतिहासिक दृष्टया निरिक्षण। ही संस्कृती जाणण्यासाठी श्री वाल्मिकी रामायणाचे अध्ययन करणे आवश्यक आहे व त्यासाठी श्री वाल्मिकी रामायणान्तर्गत पदपदार्थाचे यथार्थ ज्ञान प्राप्त करून घेतले पाहिजे· श्री वाल्मिकी रामायणांत मुख्यतः तीनच व्यक्तिसमुह प्रामुख्याने आढळतात· 1) नर, 2) वानर व 3) राक्षस

वेदान्ती विद्वानांनी त्यांच्या दृष्टीने राम हा परब्रम्ह,वानर म्हणजे चंचल मनोवृत्ती आणि राक्षस म्हणजे कामक्रोधादि षड्रिपू असे मानले आहे· उपास्य देवता या दृष्टीने रामाला परब्रम्ह मानणेच योग्य आहे पण परब्रम्ह जो राम तो रामायण काव्याचा नायक होऊच शकत नाही· कारण परब्रम्हाची जी लक्षणे आहेत ती दशरथ पूत्र सीतापती राम याचे ठिकाणी लागूच शकत नाहीत· परब्रम्ह हे निर्गुण, निराकार,निर्विकार,निरवयव,सवज्ञ,सर्वव्यापी,नित्यानंदमय,सर्वात्मा व सर्व शक्तीमान असे आहे तर रामायणाचा नायक राम हा सर्वच गुणांनी याच्या अगदी उलट आहे· राम जर,

1) निगृर्ण आहे तर रामायण होऊच शकत नाही कारण रामायण हे काव्य गुणवर्णनपर आहे मग निर्गृणाचे गुणवर्णन कसे संभवते?

2) राम निर्विकार म्हणावा तर रावण हा त्याचा शत्रूही नाही आणि बिभीषण मित्रही नाही·

3) तो निराकार,निरवयव म्हणावा तर तो अरण्यांत जाऊच शकत नाही· हातात शस्त्र धरून युध्दादि व्यवहारही करू शकत नाही·

4) रामाला सर्वज्ञ म्हणावे तर सीतेला कोणी व कोठे नेले याचे ज्ञान त्याला हवे·

5) सर्वव्यापी म्हणावा तर तो अयोध्येत काय,दंडकारण्यांत काय किंवा लंकेत काय? सर्व ठिकाणी व्यापूनच होता मग दशरथाला पुत्रशोक होण्याचे कारणच काय?

6) नित्यानन्दमय म्हणावा तर त्याला सीतेच्या वियोगाने व इतरही प्रसंगी शोक,मोहादि सर्व विकार झालेले दृष्टीस पडतात·

7) सर्वात्मा म्हणावा तर तो शत्रूत,मित्रांत,आप्तस्वकियांत सर्वत्र आत्मरुपाने भरलेला होता· तेव्हा सीता त्याच्यापाशी राहिली काय किंवा रावणाजवळ असली काय? सारखेच होते मग एवढे सैन्य जमवून घनघोर युध्द करून, वानर-राक्षसांचा संहार करून रावणाचा वध करण्याची काय आवश्यकता होती?

8) रामाला सर्व शक्तीमान म्हणावा तर त्याने वानरराज सुग्रीवाच्या सहाय्याची अपेक्षा का करावी?

तात्पर्य काय की, रामायणाचा नायक राम हा परब्रम्ह असूच शकत नाही आणि स्वतः रामही आपणाला परब्रम्ह मानत नाही· रावण वधानंतर सीतेने आत्मशुध्यर्थ अग्नीत प्रवेश केला त्याप्रसंगी श्रीराम उद्विग्नचित्त होऊन बसले असता ब्रम्हदेव, महादेव, इंद्र, वरूण इत्यादी सर्व लोकोपालांनी त्याचे सांत्वन करतांना,

"कथं देवगण श्रेष्ठं आत्मानं नाव बुध्यसे।"

(राम मनुष्यच आहे) असे म्हटले असतां

"आत्मानं मानुषं मन्ये रामं दशरथात्मजम्"

(युध्दकाण्ड,सर्ग ।।7 श्लोक ।।) असे रामाने त्यांस उत्तर दिले· श्रीराम जर स्वतःला परब्रम्ह समजत नाही तर मग त्यास बळजबरीने परब्रम्ह बनविण्याचा आग्रह कां?

मग राम हा ईश्वर आहे म्हणावे तर ईश्वर हा सर्वज्ञ, सर्वेश्वर, सर्वनियन्ता, अव्यक्त आणि अन्तर्यामी असून जगताचे कारण आहे· रामाचे ठायी तर हे गुण मुळीच दिसून येत नाहीत मग राम हा ईश्वर कसा असू शकतो? राम हा ईश्वराचा अंशावतार होय म्हणजेच तो आपल्या सारखाच मनुष्य आहे· कारण आपणही सर्व ईश्वराचेच अंशभूत आहोत· जो चैतन्याचा अंश रामाच्या ठिकाणी आहे तोच आपलेही ठिकाणी आहे· मात्र श्रेष्ठ मनुष्यापुढे कनिष्ठ मनुष्य दिपतो याचे कारण वरिष्ठ मनुष्याचे ठिकाणी कनिष्ठ माणसापेक्षा तेजस अंश अधिक असतो आणि रामाच्या ठिकाणी हा तेजस अंश सर्वांपेक्षा अधिक होता· तेव्हा सार्वभौमापेक्षाही अनन्तपटीने श्रेष्ठ गुण ज्याचे अंगी वसत आहेत अशा श्री रामचंद्रास श्रेष्ठ मानण्यांत

काय दोष आहे? हे श्रेष्ठत्व अथवा सामर्थ्य म्हणजेच "विभूतितत्व" आणि हे ज्याच्या अंगी असते तोच ईश्वराचा अंशावतार होय. यालाच प्रत्यक्ष भगवानांचीच उक्ति प्रमाणभूत आहे.

"यत् यत् विभूतिमत् सत्वं श्रीमत्-उर्जितमेव ता।
तस देवात गच्छ त्वं मम तेजोडश संभवम्।।"
(श्री भगवत गीता)

अर्थात, राम हा जरी आपल्या सारखाच
आहे तरीही तो विभूतिमान् आहे म्हणूनच
श्रेष्ठत्व द्यायचे. श्रेष्ठत्व जे असते ते मनुष्याच्या वि
त्वांत असते आणि हे विभूतिमत्व मनुष्य साध्य
त्यासाठी प्रयत्न मात्र केला पाहिजे.
"नर करणी करे तो नरका नारायण होय"
उक्ति अगदी यथार्थ आहे.

अर्थसंकल्प (१९८९-९०) पूर्व अपेक्षा पहाणी प्रकल्प

नियोजन मंडळाच्यावतीने यंदाच्या वर्षी राबविलेला एक अभिनव उपक्रम म्हणजे अर्थसंकल्प पूर्व अपेक्षा पहाणी प्रकल्प. हा प्रकल्प महाविद्यालय आणि दै. लोकमत यांचे संयुक्त विद्यमाने राबविण्यात आला.

* विद्यार्थी वर्गात नियोजनाबाबतची जाणीव निर्माण करणे.
* अर्थसंकल्प ही किचकट संकल्पना विद्यार्थीवर्गात प्रायोजिक तत्वावर रूजविणे.
* आयकर, संपत्तीकर, अप्रत्यक्षकर, अर्थसंकल्पातील तूट, किंमत पातळी, सरकारी खर्चाची प्राधान्यक्रमाने वाटणी ह्या सारख्या तांत्रिक परंतू उपयोगी अशा घटकांचे व्यवहारिक ज्ञान विद्यार्थीवर्गाला देणे व त्यांचे मार्फत सामान्य जनतेपर्यंत पोहचविणे, विद्यार्थ्यांचे औपचारिक व अनौपचारिक असे समूह निर्माण करून विचारमंथन करणे.
* उपयोगी प्रकल्पाचे नियोजन करणे व त्यासाठी संघटनेची निर्मिती करणे. या संघटनेद्वारा प्रकल्प प्रत्यक्षात राबविण्याचा अनुभव विद्यार्थ्यांस उपलब्ध करून देणे.
* समाजाच्या विविध स्तरांतून पूर्वानुभवाच्या आधारे अर्थसंकल्पाकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन जाणून घेणे.
* समाजात अर्थसंकल्पाबावत जागरूकता निर्माण करणे
* प्रश्नावली तयार करणे, मुलाखती घेणे, अहवाल तयार करणे इ. बाबतचे प्रात्यक्षिक ज्ञान विद्यार्थ्यांस देणे व त्याद्वारे विद्यार्थि वर्गात आत्मविश्वास निर्माण करणे व त्यांच्या व्यक्तिमत्वाचा विकास करणे.
* अर्थ संकल्पातून प्रत्यक्ष कार्यवाहीत येणा-या तरतूदी व समाजाच्या विविध स्तरांतून अंदाजाच्या माध्यमातून व्यक्त होणा-या अपेक्षा यांचा तुलनात्मक अभ्यास करण्याची संधी विद्यार्थ्यांना देणे.

अशा विविध उद्देश्यांनी साकारलेल्या हेतू
प्रकल्प हाती घेण्यात आला. त्यासाठी आम्ही
पध्दतीने पाहणी करण्याचे ठरविले. या पा
व्याप्ती जळगाव शहरातील विविध क्षेत्रातील
व्यक्तींच्या मुलाखतीपुरती मर्यादीत ठेवली होती.
दृष्टिकोनातून एक प्रश्नावली तयार करण्यात
व प्रत्यक्षात 955 व्यक्तिंच्या मुलाखती घेण्यात
मुलाखत घेण्यात आलेल्या व्यक्तीत 8.9 टक्के
11.6 टक्के वकील, 13 टक्के शिक्षक, 20.8
व्यावसायिक, 15.1 टक्के सरकारी कर्मचारी,
टक्के खाजगी कर्मचारी आणि 17.8 टक्के
व्यक्ती होते.

सदर व्यक्तींच्या मुलाखती महाविद्यालयातील
सेवक विद्यार्थ्यांमार्फत प्रश्नावलीत नोंदविण्यात
त्यानंतर महाविद्यालयातील संगणक विभागात
विश्लेषण करण्यात आले. मुलाखत घेतलेल्या व्य
वार्षिक उत्पन्ननुसार विभागणी केली असता
जास्त 57 टक्के व्यक्ती रू.25000 रू. पेक्षा
उत्पन्न गटातील आढळल्या, 30 टक्के रू. 25
ते 5000 ह्या उत्पन्न गटातील 4 टक्के, रू.50
ते 75000 या उत्पन्न गटातील तर रू.75
पेक्षा जास्त उत्पन्न गटात 2 टक्के व्यक्तींचा स
होता. जवळपास 7 टक्के व्यक्तींनी आपला उ
गट दर्शविला नाही.

अर्थव्यवस्थेत स्त्री वर्गाचे स्थान विचारात
त्यांच्या अपेक्षांचे वेगळे विश्लेषण करणे योग्य
मुलाखत घेण्यात आलेल्या स्त्रियांचे व्यवसाय व वा
उत्पन्न गटानुसार वर्गीकरण केले असता 57
स्त्रिया गृहिणी आहेत, 28 टक्के वेतनधारक
15 टक्के व्यावसायीक आहेत. तसेच 46 टक्के

25000 पर्यंतच्या उत्पन्न गटात, 18 टक्के रू· 000 ते 50000 या उत्पन्न गटात तर रू· ,000 पेक्षा जास्त उत्पन्न गटात 3 टक्के स्त्रिया हेत·

ष्कर्ष –

1989-90 च्या अर्थसंकल्पाबबाबतच्या अपेक्षांची ली पाहणी व त्याचे संगणकाद्वारे केलेल्या विश्लेषणा- न पुढील निष्कर्ष काढण्यात आले·

आयकराचे दर वाढतील अशी अपेक्षा 43 टक्के क्तींनी व्यक्त केली तर हे दर कायम राहतील 34 टक्के लोकांचे मत होते· केवळ 20 टक्के क आयकराचा दर कमी होईल असे म्हणाले·

आयकर माफ उत्पन्नाची मर्यादा वाढेल अशी क्षा 58 टक्के व्यक्तींची होती तर 35 टक्के कांना ही मर्यादा पूर्वीचीच कायम राहील असे ले·

संपत्ती व बक्षिस कराच्या माफीची मर्यादा वाढेल ा कमी होईल याबाबत दोन्ही बाजूनी तीतक्याच मान] व्यक्तींनी मत व्यक्त केले·

मुलाखत घेतलेल्या व्यक्तींपैकी 30 टक्के व्यक्तींनी उत्पन्नावर सरकारने कर आकारणी करावी मत व्यक्त केले आहे· तसेच मुलाखत घेतलेल्या तींपैकी जवळपास 70 टक्के व्यक्तींना नेहमीप्रमाणे 89-90 च्या अर्थसंकल्पात वेतनधारक वर्गास अधिक लती मिळतील असे वाटले होते·

रासायनिक खते,कीटकनाशके,कृषी साधने,साखर धे व चर्मवस्तू व्यतिरिक्त इतर सर्व वस्तूंवर ादन शल्क वाढेल अशी अपेक्षा व्यक्त [53 टक्के ते 83 टक्के] करणारा फार मोठा गट आहे· तसेच सीमाशुल्काचे दरसुध्दा वाढतील अशी अपेक्षा व्यक्त करणारा मोठा गट आढळला [52 ते 81 टक्के]·

6] आगामी [1989-90] अंदाजपत्रकात अपेक्षित तुट रू·10,000 कोटीपेक्षा जास्त असेल अशी अपेक्षा 21 टक्के व्यक्तींनी व्यक्त केली होती तर रू·7500 कोटी पर्यंत अंदाजपत्रकात तुट दर्शविली जाईल असे फक्त 9 टक्के लोकांना वाटले· ही तुट रू·8000 ते 9000 कोटीच्या दरम्यान असेल असे 30 टक्के लोकांना वाटले होते·

7] सरकारी उत्पन्नाच्या विनोयोगाबाबात 41 टक्के व्यक्तींनी शेती क्षेत्राला प्रथम अग्रक्रम मिळेल तर 15 टक्के व्यक्तींनी उद्योग, 12 टक्के संरक्षण, 15 टक्के शिक्षण, 12 टक्के दारिद्र्य निर्मूलन आणि 5 टक्के व्यक्तींनी गृहबांधणी क्षेत्रास प्रथम प्राधान्य मिळेल अशी अपेक्षा व्यक्त केली होती·

8] उत्पन्न कराचा दर वाढेल तसेच बहुतेक सर्व वस्तूंवरील उत्पादन शुल्कही वाढेल असे म्हणत असतानांच मुलाखत दिलेल्या व्यक्तींपैकी जवळपास 80 टक्के व्यक्तींनी [1989-890] चा अर्थसंकल्प सैल निवडणुकाधिष्ठीत असेल अशी अपेक्षा व्यक्त केली होती·

[संकलन – नियोजन मंडळ]

आठवणींचा वारा

कधी घालतो शीळ
हा आठवणींचा खट्याळ वारा

कधी वाळवंटात माझ्या
वादळतो बेसहारा जख्मी वारा

हे वादळ वारे उठता
मनाचा होई माझ्या कोंडमारा

बोचणा-या पिसाट वा-याने
नयनी आणल्या या अश्रूधारा

आठवणींच्या या भोव-यात
फाटक्या शिडाला न दिसे किनारा

तरीही आवडतो स्पर्श प्रियेचा
घेवून येणारा गंधीत दूत वारा

जयंत फडणीस
एस. वाय. बी. कॉम.

जैनेंद्र के साहित्य में नारी

विलास माळी
एम. ए. (द्वितीय वर्ष) हिन्दी

मानवीय अंतरात्मा के सफल चित्रकार जैनेंद्र कुमार की बौध्दिक और दार्शनिक विचारों से ओतप्रोत तथा मनोविज्ञान पर आधारित कहानियों ने हिन्दी साहित्याकारोको नया मोड़ दिया। वे हिन्दी साहित्य में एक विचारक और चिंतक के रूप में ख्याति प्राप्त कर चुके हैं।

जैनेंद्र का कथा साहित्य विद्रोह का साहित्य है। इनका साहित्य व्यक्ति स्वातंत्र्य को समाज की वेदी पर बलि होते देख क्षुब्ध हो उठता है, उनका विद्रोह तेजस्विता के साथ मुखर हो उठता है। उन्होंने समाज में गिरी हुई नारी की जैसी हिमायत की है वैसी किसी क्रांतिकारी द्रष्टा की कृति और वाणी में ही संभव है। जैनेंद्र जी के अधिकांश नारी चरित्र भले घर की मध्य वर्ग अथवा उच्च मध्य वर्ग की महिलाएँ हैं। सबसे बड़ी विशेषता यह है कि इनके अधिकांश नारी पात्र पर पुरूष की ओर आकर्षित होते है। इसका कारण यौनाकर्षण ही है। जैनेंद्रजी की नारियाँ मानसिक व्दंव्द से आक्रांत हैं। इस मानसिक व्दंव्द का कारण कुछ भारतीय समाज की संस्कारजन्य परिस्थितियाँ भी है। उनके नारी-पात्रों के परपुरूष आकर्षण का रहस्य क्या है। यह भी अवचेतन स्थिति कुछ ऐसी कुंठाओसे संबंध रखती है जिनका विकास वैयक्तिक जीवन की परिस्थितियोपर आधारित है। जैसे सुनीता, त्यागपत्र, कल्याणी, सुखदा, परख, विवर्त में हमें दिखाई देता है।

"सुनीता" जैनेंद्र जी का श्रेष्ठ उपन्यास है। उपन्यास का श्रीकांत अपनी पत्नी सुनीता के रूप, गुण, संपन्नता के बावजूद भी कुछ अभाव का अनुभव करता है। श्रीकांत का मित्र हरि प्रसन्न प्रतिभासंपन्न होते हुए भी अव्यवस्थित और निरूद्देश्य है। श्रीकांत अपने मित्र को पत्नी की सहायता से प्रसन्न रखना चाहता है। पत्नी को वैसा आदेश भी देता है। हरिप्रसन्न को प्रसन्न रखने के क्रम में सुनीता अद्भुत व्दंव्द से गुजरती है। हरिप्रसन्न का व्यक्तित्व कुंठित है। वह सु की ओर आकर्षित होकर उसे समूचा पाना चा है। श्रीकांत की अनुपस्थिति में सुनीता हो जाती है तब वह भाग जाता है। वैसे प्रसन्न क्रांतिकारी है परंतु भीतर से बहु टूटा हुआ, कुंठित और कमजोर है। अपने परममित्र की कुंठा को तोड़ना चा है। इसलिए वह सुनीता को आदेशित है। सुनीता पति परायण है इसलिए एक अपने पति से प्रेम करती है दूसरी ओर आदेश की उपेक्षा भी नहीं कर सकती। इस व्दंव्द से गुजरती हुई सूक्ष्म यातना अनुभव करती है। सुनीता पति की बात विरोध नहीं करती जैसे वह व्यक्तित्वशील न होकर पुरूष की इच्छा की दासी, पुतली हो। हरिप्रसन्न और सुनीता के में मन की स्थितियों और नैतिक मूल्यों का है। सुनीता आत्मपीड़न से गुजरती है और प्रसन्न के अहं को विकेंद्रित करना चाहती

त्यागपत्र बहुचर्चित उपन्यास रहा इसकी "मृणाल" एक सभ्रांत परिवार की है। बचपन में माँ-बाप की मृत्यु हुई थी लाड.-प्यार में पलती है। तितली की नटखट है। वह शीला के भाई से प्यार प्रेमसंबंध के कारण भाभी ने उसे बेंत से उसकी हँसी उस दिन से गायब हो जा और उसकी शादी अधेड़ से की जाती है। भी सुनी-सुनाई बातों के कारण उसे बाहर निकाल देता है। परित्यक्ता मृणाल सी सहानुभूति देनेवाले कोयलेवाले के साथ जाती है। जब कि वह जानती है यह टिकेगा नहीं तो भी उसके साहचर्य के अपने को पूर्णभाव से समर्पित कर देती एक उदासी, एक पीड़ा का सुख उसे दबोचे चला जाता है और वह समाज के गर्हित जीवन को वरण करती चली जा और अंत में अपनी इसी पीड़ा को प्यार

एक गन्दे और जड़ समाज में दम तोड़ देती

कल्याणी यह एक शिक्षित महिला के दिल व्दंव्द की करूण कहानी है। जो संस्कृतियों संघर्ष की वजह से दो आदर्शों में पिसी जा है। कल्याणी विलायत पास लेडी डॉक्टर वह चाहती थी कि या तो उसे पूर्ण रूप गृहिणी बना कर रक्खा जाय, या डॉक्टर ने की पूरी आजादी दी जाय। दोनो काम से न हो सकेंगे। तात्पर्य यह कि दोनों काम ते हुए वह भारतीय नारी के पतिव्रत धर्म पालन पूर्ण रूप से नहीं कर सकेगी। उसका दोनों बातें चाहता था इसलिए दोनों मे ड़ा हो जाता। कल्याणी के भावुक मन की नी दिन-ब-दिन बढ़ती जा रही थी। उसे समझाते-बुझाते, पर व्यर्थ। उसे पति के रहकर भी शांति न थी। ऊपर से मुस्कराने भी उसके दिल का दर्द जागृत रहता। वह ना नहीं चाहती थी परंतु लड़के के जन्म तक ी रही, बाद में इस भवसागर को पार गई। कल्याणी सुसंस्कृत और कोमल हृदय नारी रही है।

परख का नायक सत्यधन पहले अपनी नाविधवा शिष्या "कट्टो" के प्रति आकर्षित ता है। भगवान दयाल उसका विवाह गरिमा करना चाहते हैं। कट्टो के प्रति स्नेहकी भावना यधन को दुविधा में डाले रहती है। कट्टो रस्थितिको समझ लेती है और त्याग करते ही नहीं बचती, बल्कि अपने प्रेमी सत्यधन भी गिरने से बचाती है। कट्टो अनपढ़ ते हुए भी त्याग और आत्माभिमान की मूर्ति ी है।

सुखदा संपन्न घराने में लाडों में पली की, जिसका विवाह उसके पिता के परिवार कम स्तरवाले घराने के एक व्यक्तिसे होता जीवन की वास्तविकताओं के प्रति विभिन्न ष्टकोण के कारण पति-पत्नी के बीच वैमनस्य ता जाता है। वह घुटन भरे वातावरण से कल कर कुछ करके दिखाना चाहती है। उसने ने मुख से कहाँ " मेरा भी अपना दायरा ा और फैला--- जी में था कि देखूँ और ताऊँ कि मै क्या हो सकती हूँ, कि मै क्या हूँ घर की दासी जो स्त्री बन सकती है, वह मैं नहीं हुँ।" सुखदा आधुनिक नारी का ऐसा प्रतीक है जो जीवन में प्रत्येक क्षेत्र में आगे बढ़ना चाहती है। अपने व्यक्तित्व को विकसित करना चाहती है। मनपसंद जीवन व्यतीत करना चाहती है। परंतु दूसरी ओर वह बंधनों को तोड कर भी उसमें बंध कर रहना चाहती है। सुखदा में आधुनिक नारी के मानसिक व्दंव्द का सुंदर चित्रण हुआ है।

जैनेंद्रजी के नारी पात्रों में मानसिक ग्रंथियों का प्राधान्य है। उनमें विचित्र प्रकार का मानसिक व्दंव्द चलता रहता है। सामाजिक परंपरा,सामाजिक व्यवधान और विचारों में वैषम्य के कारण ही यह स्थिति दीख पडती है। उनकी कला-कृतियाँ सामाजिक और मानसिक व्दंव्द से टकराकर ऊपर उठने का यत्न करती हैं। पात्र सिध्दांतों और विचारों के वात्याचक्र में न फंसकर साधारण जीवन की ओर उन्मुख होते दीख पड़ते हैं। वे जीवन को सुखी रूप में जीना चाहते हैं और उसके लिए प्रयत्नशील दिखलाई पड़ते हैं। जैनेंद्रजी ने जहाँ कहीं भी अपनी नायिकाओं का चित्रण पतिता की भूमिका मे किया है वहाँ सब कुछ सह लेने के बाद भी उनकी नायिका दूध की धुली हुई नारी की भांति निखर कर सामने आ जाती है। नारी पात्रों के प्रति पाठकों का मन संवेदना से भर जाता है।

जैनेंद्रजी की लेखनी में अपने नारी पात्रों के प्रति अपार सहानुभूति है। उनके साहित्य में हमें नारी के प्रायः प्रत्येक रूप के दर्शन होते है। वह हर चरित्र का उसके अपने गुणों अवगुणों सहित विशद विश्लेषण तो कर ही देते हैं, पर कही भी पाठक को यह नहीं भूलने देते कि नारी मूलभूत रूपसे नारी ही है। वह ममता और कोमलता का अगाध सागर है। उसके इन गुणों को कहीं भी आसानी से नष्ट नहीं किया जा सकता। जैनेंद्र जी ने नारी को प्रेम का प्रतीक माना है। उसके प्रेम में अगाध शक्ति है और वह अपने प्रेम से पुरूष को बांध लेती है। उसका प्रेम पवित्र होता है, और इसे जैनेंद्र जी ने कहीं भी विकृत नहीं होने दिया। उसे सीमाओं से बाँधे रखा है। हमारे समाज में पुरूष और स्त्री दोनों के लिए पृथक-पृथक नैतिक मानदंड प्रचलित है। जैनेंद्र मानते हैं कि व्यक्ति त्याग

और कष्ट सहन के व्दारा दूसरों को सही मार्ग पर ला सकता है। इसके लिए किसी प्रकार की हिंसक क्रांति को वे अस्वीकार करतें है। इसलिए उनके विचार से इस नैतिक समस्या का समाधान नारी के अनैतिक होने में नहीं, बल्कि कष्ट-सहन और त्याग के व्दारा अनैतिक पुरूष को नैतिक बनाने में हैं। यदि हमें कहीं किसी एक विशेष चरित्र में कुछ विकार दृष्टिगोयर होता है तो उसके कुछ कारण होते हैं, जिसके लिए हम पथभ्रष्ट नारी को दोषी ठहराने के अधिकारी नहीं, बल्कि हमें तो उन कारणों से घृणा करनी हैं और उनके निराकरण का कोई उपाय सोचना हैं, जिनकी वजह से किसी को पथभ्रष्ट होना पड़ता है। ऐसे में हमें सहज ही में इस कथन का स्मरण हो आता है-

" पापी से नहीं, पाप से घृणा करो। "

जैनेंद्र जी का कथा साहित्य हमें इस कथन की सत्यता से परिचित कराता ही है, पर इसके अतिरिक्त हमें नारी के उस शुध्द रूप के भी दर्शन कराता है, जहाँ कहीं तो हम श्रध्दा से नत हो जातें है और कहीं करूणा और दया से अभिभूत हो जाते हैं। ऐसे लगता है जैसे नारी मात्र की पीड़ा और यातना जैनेंद्र जी को बड़े गहरे कहीं छू गयी हो।

जैनेंद्र का उन्मुक्त चिंतन कभी-कभी पाठक को अटपटा-सा लगता हैं लेकिन के सापेक्षतावादी चिंतन की एक अपनी है और वे अपने मौलिक, दार्शनिक वि के कारण अन्य लेखकों से कहीं उपर उठ भले ही कहीं-कहीं पाठक के लिए वे बोझ तक हो गये है।

तुलसीदास की "सीता" शेक्सपियर "डेस्डीमोना" और जैनेंद्र की "सुनीता" ही सितारे के तीन ऐसे तार है, जिनमें सत्य का एक ही राग शाश्वत रूप से लह है। महान कलाकार की भावाभिव्यक्ति जीव जगत् की अभिव्यक्ति का एक पूर्ण माध्य करती है। इस दृष्टि से जैनेंद्र जी जीवन विशिष्ट कलाकार रहे है। ऐसा महान साहि दुनिया को छोडकर चला गया, लेकिन उसका युगों-युगों तक अमर रहेगा। और लोगों को याद दिलाता रहेगा। ऐसे साहित्याकाश के च सितारे को हमारी भावपूर्ण श्रध्दांजली हम करते है।

डिग्री

बाजार में आलू प्याज बिकते है ध्यान से देखोगे
उस तरह डिग्री प्राप्त विधार्थी बेरोजगारी के शिकार देखोगे|

डिग्री प्राप्त कर मियाँ क्या कर सके?
ज्यादा कुछ नहीं, बेरोजगार ही बन सके|

भ्रष्टाचार के शिकार ये विधार्थी क्या करेंगे|
बहुत हुआ तो ये सिर्फ कुली बन सकेंगे|
साथ में डिग्री है तो डिग्री क्यां करेगी
जेब में नोट हो तो सब बन जाता है|

मेरी बात मान लो अफसर की जेब में रूपये दे डालो
अफसर खुश हो जायेगा नौकरी पक्की बन जायेगी।
डिग्री सिर्फ अकेली ही अकेली रह जायेगी
और पीछे रह जायेगी सिर्फ बेरोजगारी|

अतुल रमेश भावसार
ग्यारहवी (वाणिज्य) हिन्दी

एक युवा मन

हेमंत सोपान पाटील
एम. ए. (द्वितीय वर्ष) हिन्दी

मुझे आज भी अच्छी तरह से याद है, उन दिन मै ग्रंथालय मे बैठा हुआ सवा आठ के लेक्चर से संबंधित कुछ पॉईन्टस निकाल रहा था। "सर।" शायद किसी ने आवाज दी थी। संदर्भ ग्रंथ को अधखुला ही रखकर मैने आवाज की दिशा मे देखा-चेहरे पर विचित्र भाव, साँसे तेजी से चल रही थीं, आँखों से चिनगारियाँ निकल रही थीं। ऐसी संतप्त स्थिति में "वह" ठीक मेरे सामने खड़ा था। "मै बहुत देर से खड़ा हूँ सर" आवाज में कंपन था। मैने अपने-आप को सँभाला "ओह। सॉरी--- " "सर। सर क्या आप मेरी मदद करेंगे?--- मैं बहुत विचित्र मनस्थिति मे हूँ सर। उसने बीचे मे ही रोक कर अपनी बात को जारी रखते हुए कहा था। मैंने देखा कि, मेरी उसके अनुकूल हल्की-सी भी प्रतिक्रिया व्यक्त करने की देरी थी, बस उसके आँसुओं को रोकना फिर मुश्किल था। "देखो, अभी तो मेरा पिरीयड़ है, ऐसा करते हो, कल मै दोपहर को घर पर ही हूँ, चले आओ।" 'आज की बात कल" इस आर्विभाव से मैने उससे बात की। असल में मैं उसके चेहरे पर हो रही सूक्ष्म प्रतिक्रिया देख रहा था। वह एक टक दूसरी तरफ देख रहा था शायद किसी गहरी सोच में डूबा हुआ था। अचानक उसने कह दिया" ठीक है सर"। मै पिरीयड के लिए चल दिया, वह भी चला गया। परंतु जाते-जाते मैने देखा कि, उसके पैरों में जड़ता थी।

मैं विश्वविद्यालय में अनेक छात्र-छात्राओं को देखकर, उनके बारे मे स्वतंत्र रूप मे सोचकर, उनकी समस्याओं का समाधान आदि बातों पर ध्यान देता हूँ। और कभी-कभी प्रत्यक्ष या परोक्ष रूप से उन्हें सुलझाने में मदद करता हूँ तो "मानसशास्त्र" का मेरा अध्ययन दिन-ब-दिन गहरा होता जाता है।

वह लड़का दूसरे दिन मेरे घर पर आया। परंतु लगता था पहले दिन की अपेक्षा उसके चेहरे पर भावों की तीव्रता निश्चित रूप से कम थी। उस दिन मैंने उसकी समस्या और सारी बातें सुन ली। बड़े आत्मविश्वास से वह मेरे पास आया था कि,मैं उसकी मदद करूंगा ही। उसने कहा था कि,"पिताजी को मेरा कला शाखा में प्रवेश ले लेना पसंद नहीं था, परंतु विज्ञान शाखा में प्रवेश लेना उन्हें पसंद ही नहीं बल्कि अत्यंत आवश्यक लगता था। और तो और कला शाखा मे मराठी विषय लेकर बी·ए·करना अंत्यंत गलत फैसला था। मुझे तो अंग्रेजी प्रिंसिपल करना चाहिए था। इसप्रकार इसी बात को लेकर घरपर पिता-पुत्र में खिंचातानी चल रही थीं। बेचारा मेरे पास कोई छोटी सी नौकरी दिलवाने की अपेक्षा से आया था। मैने उसे एक "न्यूज पेपर एजेन्सी" पर नौकरी दिला दी।

दिनों दिन भास्कर प्रसन्नचित्त और उत्साही नजर आने लगा। आँखों में कुछ कर गुजरने की हल्की-सी चमक भी दिखाई देने लगी। घर का वातावरण भी शायद सामान्य हो गया था। क्योंकि कुछ दिनों से उसने घरवालों की कोई शिकायत नहीं की थी। जब भी मिलता तो उसकी छोटी सी आमदनी, मराठी साहित्य का सौदर्य, उसका अध्ययन केवल इन्हीं विषयोंपर वह बातें करता रहता था। एक दिन तो "मंडी" में उसने अपने पैसों से मुझे चाय पिलायी। थोड़ी सी सहानुभूति और मदद जो भास्कर के लिए आवश्यक थी, मिल जाने से भास्कर के कॉलेज-जीवन मे एक बहार सी आ गयी थी, दूसरे सत्र में "मानस-शास्त्रीय" दृष्टिकोन से भास्कर का मैने अध्ययन किया तो वह ठीक था। मैने एक राहत की साँस ली और मन ही मन कहा "चलो एक और युवक अपनी राह पर चल दिया।

परिक्षाएँ आ गयीं, पढ़ाने का काम लगभकग समाप्त हो गया। इस दौरान भास्कर का मुझे विस्मरण-सा हो गया। उन दिनों मे मानसशास्त्र पर "युवकों का मानसशास्त्र" "थिंकींग ऑफ दि यंग मॅन" ऐसी विभिन्न भाषाओं में खासकर युवकों के विषय में पुस्तकों की जैसे बाढ़ सी आ गयी। मराठी हिंदी साहित्य में भी युवा

वर्ग पर ही अधिक जोर दिया जाने लगा था। वास्तव में वह वर्ष सही मायने में "अंर्तराष्ट्रीय युवा वर्ष" था। इस बाढ़ की चपेट में मै आ गया। मैंने कई अच्छी-अच्छी राष्ट्रीय अंर्तराष्ट्रीय विद्वानों की किताबें खरीद ली। इन पुस्तकों को मैंने एक-एक करके पढ़ना आरंभ किया, छुट्टियों में उन किताबों पर कुछ विचार लिखें। तब कहीं जाकर पहली बार मुझे ऐसा महसूस हुआ कि, अब युवकों की प्रगति बिना कोई बाधा से होने में देर नहीं।

एक दिन की बात है- मेरे घनिष्ट मित्र डॉ॰जोशी का सुपुत्र संजय जो एस॰वाय॰बी॰कॉम॰ का छात्र था मुझे कॉलेज में मिला। बातों ही बातों मे "भास्कर" के बारें में मुझें उसने बताया। वह कह रहा था कि, भास्कर एक लडकी से बेहद प्यार करता है। उस लड़की के पीछे पागलों की तरह पड़ा हुआ है। कहता है कि मुझे "लव्ह अॅट फर्स्ट साईड" हो गया है। संजय ने और भी कहा कि भास्कर उस लड़की को चार साल से जानता है। परंतु उसके अनुसार उस लड़की भास्कर की तरफ एक बार भी कभी प्यार भरी नजरों से नही देखा। वास्तव में उनकी मुलाकात भी दोनो में किसी बात पर झगड़ा होनें से हुई थी। भास्कर ने यह बात मुझसे छिपायी, यह मानसशास्त्रीय दृष्टिकोण से असंगत था। मुझे लगा कि उसे इस बात पर डाँटना चाहिए। परंतु मुझे ग्रंथालय में मिले उस भास्कर की याद आयी। जिसकी आँखों में क्रोध होने के बावजूद भी आँसुओ के लिए एक अलग रास्ता दिखाई दे रहा था। मैंने चुप रहना ही बेहतर समझा और अपने "आज की बात कल" वाले सिध्दांत के भरोसे पर इसे छोड दिया।

कुछ दिनों के बाद ठीक ऐसी ही घटना हुई।

- मेरी बेटी वर्षा जो बी॰एस॰सी॰ के अंतिम वर्ष की छात्रा थी उसने भास्कर के बारें में अपना मत प्रकट किया। वह कह रही थी कि,"भास्कर बहुत स्वच्छंदवादी विचारों का लडका है और उससे तो अच्छे लड़के भी दूर रहना पसंद करते है।" मैंने उसे क्रोध में कह दिया "वह तुम्हारा अजय है न "धुँवा-धारी" उससे तो भास्कर कहीं अधिक अच्छा है उसके पास इतने पॉकेटमनी नहीं रहते जितने कि उस "धुँवा-धारी" के पास रहते है। मेरे इस अचानक क्रोध के कारण डर से वर्षा चुप होकर वहाँ से चली गयी। मन मे आया कि, काश! विज्ञान शाखा में "ब्रेन-... में मानसशात्र का भी समावेश होता तो भा... जैसे युवाओं की समस्या उतनी गंभीर न हो... वर्षा भला इस बात को क्या जानती।

अंतिम वर्ष में भास्कर ने अपनी क्षमता साबित कर दिया। बी॰ए॰उसने "डिस्टींक्शन" पास किया। परंतु इस खुशी के बाद तुरंत भास्कर और उसके पिताजी में मतभेद होने... भास्कर का मत था कि, वह एम॰ए॰में प्रवेश... लेकिन उसके पिताजी चाहते थे कि वह बी॰... करे और किसी स्कूल मे टिचर की नौकरी लिए अॅप्लाय करें। जिससे उसकी तुरंत शादी जा सकें। उन दिनों में भास्कर के चेहरे पर वही तनाव दिखाई देने लगा जो मैंने पहली ग्रंथालय मे देखा था। मुझे डर था कि, इस बार भास्कर के मन के खिलाफ हुआ तो... पूरा टूट जायेगा। मेरी सारी मेहनत बेकार... मैंने भास्कर को एम॰ए॰में प्रवेश के लिए एक फिर थोडी सी मदद की। शुरू में कॉलेज हप्ते में वह दोन तीन दिन आता, लेकिन महिने के बाद वह रेग्युलर हो गया था। सब कुछ ठीक हो गया था।

ठीक डेढ़ वर्ष के बाद मेरे घर आकर लगे - "मैंने सुना है---- सर, आप... का कुछ ज्यादा ही खयाल रखते है। सारी चारिकताएँ पूरी होने के बाद सुंदरलालजी पहला तीर छोड़ा था। मुझे ऐसे अनुभव 7-8 वर्षों मे काफी संख्या में प्राप्त हुए थे। था घर पर मेरा बेटा सुशील वर्षा और माँ तीनो में से कोई नहीं था। वरना मुझे विरोध का सामना करना पड़ता। उन लोगों मेरे इस कार्य के खिलाफ सख्त शिकायत थी। सुंदरलाल जी की सारी बातें शांति से सुन... उसके बाद बोलना आरंभ किया - "सुंदरलाल... मैंने 7-8 वर्षों मे भास्कर जैसे कई लड़कों... मार्गदर्शन किया है। परंतु यह बात मेरी... में नही आती कि, युवकों के माता-पिता... नौकरी-व्यवसाय आदि विषयो में बच्चों की... का विरोध करके उनपर अपने ही विचारों... रूचियों का दबाव क्यों डालते हैं? सुंदरलाल... को देखकर ऐसा लगता था मानो वे तैश में...

एक बार फिर हमला करेंगे। परंतु उन्होंने कुछ बोलना शायद मुनासिफ नहीं समझा होगा। थोडी देर बाद उन्होंने औपचारिक ढंग से मुझसे विदा ली।

दूसरी बार जब सुंदरलालजी फिर मेरे यहाँ पधारे। लेकिन तब उनका चेहरा उदास लग रहा था; उन्होंने मुझे एक चिठ्ठी दिखाई। वह भास्कर का खत था। उसने उसी लड़की से शादी कर ली थी, जिसे वह चार साल से जानता और बेहद प्यार करता था। खत में मेरा भी उल्लेख था। भास्कर का मत था यह फैसला उसने पिताजी के कारण किया है। क्योंकि पिताजी मेरी हर बात में हस्तक्षेप करते आये हैं। भास्कर ने आगे लिखा था कि, सर आप कह रहे थे - "नये मानसशास्त्र अनुसंधान के अनुसार "लव्ह अॅट फर्स्ट साईट" जैसी कोई संवेदना आजकल के तथाकथित तथाआरोपित प्रेमी-प्रेमिकाओं में नहीं होती। आपने यह भी कहा था कि, स्वार्थ और शारीरिक आकर्षण से परे आज कोई प्रेम नहीं रह गया है। यह सब - कुछ गलत साबित हुआ। खत पढ़कर मैंने सुंदरलालजी के चेहरे पर निर्माण हो रहे भावों का सूक्ष्म निरीक्षण किया। मुझे ऐसा महसूस हुआ कि, उन्होंने बहुत बड़ी गलती की है, पश्चात्ताप के भाव उनके चेहरे पर दिखाई दे रहे थे। वे मेरे पास भास्कर की खोज करने की इच्छा से आये थे। उन्होंने अपनी गलती स्वीकार की। भास्कर की शादी जबरदस्ती उन्होंने अपनी जाति की कम पढ़ी लिखी लडकी के साथ तय की थी जिसके पिताजी उनके पुराने रिश्तेदार भी थे, दहेज भी मिल रहा था। सुंदरलालजी को मैंने वचन दिया कि, "भास्कर आपका ही है आपका ही रहेगा। वैसे वह अच्छे विचारोंवाला लडका है। उसके मिलते ही घर वापिस लेकर आऊंगा। शायद वह दिन दूर नहीं।

इस प्रकार युवाओं के माता-पिता हमेशा से ही अपने अधुरे ख्वाबों को पूरा करने के लिए उन्हें इस्तेमाल करते आये हैं। परंतु एक युवा मन को समझने की किसी ने भी कोशिश नहीं की है जो भास्कर जैसे होनहार युवा का मन है।

समय

काश! उस वक्त ऐसा होता!
काश! उस वक्त वैसा होता!
समय भला किसी के लिए क्यों रुके?
वक्त तो चलता ही रहता है
जो उसके साथ चले
जीत उसके हाथ में
और जो रुक जाये
हार उसके नसीब में
चाहकर भी मजबूरी से
जो चल नहीं सकते
वे अक्सर कहते है
काश! समय मेरा साथ देता!
कौन उसे समझाए?
समय अपना नहीं होता।

सुनीता नारखेडे

फर्ज

दुश्मन के पथ पर मुझको
बारूद बनके सोना है,
चाहे अब मेरी जान जाये
उन्हें सबक दिखाना है||

आशा है मुझे एक दिन
वह सपना सच हो जायेगा,
उसके लिए काफी मुझको
मेरा कुछ खोना होगा||

बहुत तकलीफें सहकर हमने
फिर आज पाया है वतन,
उसे संभालना समझो अब
हम सबका है एक धरम||

राजूसिंग एन. पाटील
एस. वाय. बी. ए. (हिन्दी)

यह कैसा डर....?

सलमा मुश्ताक कादरी
एम. ए. (प्रथम वर्ष) हिन्दी

अशोक साहब ने दोबारा घड़ी पर दृष्टि डाली। उन्हें यहाँ खड़े हुए पाँच मिनिट से ऊपर हो गए थे। जैसे ही उन्होंने आठ दस वर्ष की उस बाला से कुछ बातें की थीं उनके चेहरे पर चिंता और भय झलकने लगा था। अशोक साहब ने घर के बाहर से ही पुकारा।

"लिल्ली, बबली-----जल्दी आओ-----"

"अरे कितनी देर लगा रहे हो---?

आखिर तंग आकर उन्होंने साथ खड़े अपने बेटे से कहा.....

"रवि, देखो तो ज़रा अन्दर जाकर,तुम्हारी मम्मी और लिल्ली बबली अब तक क्यो नहीं आ रही हैं? उन्हें जल्दी चलने को कहो।"

रवि घर के भीतर गया उन्हे बुलाने............

अशोक साहब महाराष्ट्र के रहने वाले थे। दिवाली की छुट्टियों मे अपनी पत्नी और बच्चों के साथ दिल्ली घुमने आए थे। कुल दस दिन का प्रोग्राम था। आज वह टुरिस्ट बस में सवार दिल्ली शहर के चंद ख़ास स्थानों के दर्शन के लिए निकले थे, सुबह से गेस्ट हाऊस से निकले थे और अब तीसरे पहर के चार बज रहे थे। सभी लोग काफी थक चुके थे, जब बस बिरला मंदिर के दर्शन के लिए रुकी तो सभी टुरिस्ट दर्शन के लिए उतर पड़े। बस के अनाऊंसर ने घोषणा दी कि तमाम टुरिस्ट डेढ़ घंटे तक घुम फिर कर बस में लौट आएं।

इसीलिए श्रीमती अशोक ने सोचा कि काफी समय है तब तक मुहँ-हाथ धोकर और दूसरी आवश्यकताओं से फारिग़ होकर तरोताज़ा हो जाना चाहिए। पास के एक मकान पर उनकी नज़र पडी. एक सुंदर बाला आँगन मे रस्सी खेल रही रही थी। श्रीमती अशोक ने उस लड़की से उन्होंने बाथरूम में प्रवेश करने की इजाज़त चाही। लड़की झट से घर में भागी और अपनी माँ को साथ बुला लायी, लड़की की माँ ने श्रीमती अशोक को अपना बांथरूम इस्तेमान करने की खुशी से इजाज़त दे दी.

"अशोक साहब" और उनके पुत्र "रवि" ने "पोरच" में ठहरना ही उचित समझा और वहीं एक बेंच पर बैठ गए। और उस छोटी लड़की को अपने पास बुला कर बातें करने लगे---

"कौनसी कक्षा में पढ़ती हो?" उन्होनें नरमी से पूछा।

"फोर्थ क्लास मे।" लड़की ने बहुत ही मीठे स्वर में उत्तर दिया.

फिर उन्होने उसका नाम पूछा, "लड़की ने बेझिझक कहा - "पूनम बेदी"

"बेदी" -- यह सुन कर अशोक साहब बुरी तरह चौक गए, ओह। तो यह लड़की पंजाबी है यानी उनकी लड़कियाँ और पत्नी सरदारजी के घर गयी है। यह सोचकर उनकी परेशानी में इज़ाफा हो गया। जब से "इंदिराजी" की हत्या सीखों के हाथों हुयी थी तब से अशोक बाबू के मन में सीखों केप्रति एक नामालूम सा भय पैदा हो गया था।

"श्रीमती अशोक" ने जब घर में प्रवेश किया तो उस महिला ने उनका खुशी से स्वागत किया और उन्हें बाथरूम तक पहुंचा आई।

"श्रीमती अशोक" बड़ी खुश हो रही थी, मुँह हाथ धोकर फ़राग़त पाली तो उस सीख महिला ने उनसे पूछा----

"आप लोग कहाँ से आए हैं?·लिल्ली ने उत्तर

दिया, "महाराष्ट्र" से।

पंजाबन ने अपनी लड़की पूनम को आवाज़ दी कि------ अतिथियों को पानी पिलाए। और इन तीनों से बैठने का आग्रह करने लगी।

"आप महाराष्ट्र में किस शहर मे रहते हैं"? अभी यह प्रश्न पूछा ही था कि रवि आ धमका।

"पप्पा बहुत गुस्सा हो रहे हैं। जल्दी सब को बुलवाया है" चेतावनी दी।

"श्रीमती अशोक" और दोनों लडकियाँ घबरा गयी, जल्दी से चोटी गुंथते हुए श्रीमती अशोक ने उस स्त्री को धन्यवाद कहा। और बाहर निकल ही रही थी कि पूनम ट्रे में ग्लास रख कर पानी ले आयी। जल्दी जल्दी बौखलाये हुए तीनों ने पानी पिया।

अशोक साहब दूर से ही माथे पर शीकनें डालते हुए बोले,--

" इतनी देर लगा दी। पराये शहर में किसीके यहाँ इतना वक्त! मै कब से बाहर खड़ा इन्तेजार कर रहा था कि अब आयी तब आयी लेकिन तुम्हें कुछ अहसास-----

यह सब सुनकर श्रीमती अशोक का मूड ऑफ हो गया वह नाक चढ़ाकर बोली----

" इतने नाराज क्यों हो रहे हो? मुश्किल से दस मिनीट ही तो बीते हैं। जानते हो कितनी अतिथीप्रेमी थी वह स्त्री। आपने तो सीधे से बात भी नहीं करने दी· फौरन बुला भेजा मैं पूछती हूं आखिर आपको इतनी जल्दी किस बात की थी--------

"अशोक बाबुराव ठंडा स्वर निकालने की कोशिश करते हुए धीमी आवाज में बोले-

"मूर्ख मत बनो। पहले मेरी बात समझने की कोशिश करो तुम्हे पता है। वह सीख लोगों का मकान था। मुझे पहले से पता होता तो तुम्हे अन्दर जाने से मना कर देता। लेकिन मुझे बाद में उस लड़की का नाम पूछने पर अंदाजा हुआ। इस तरह किसी सीख के घर जाना खतरे से खाली नहीं, तुम्हें याद नहीं,इन्दिरा की हत्या सीखों ने ही की है। और···· आजकल आतंकवादी सीख बड़ी धुम मचाए हुए हैं······"

उसी शाम जब पूनम के पिता घर लौटे थे तो रात के खाने पर पूनम की माँ ने अपने पति को दिन पर घटित होने वाली तमाम घटनाएँ सुनायी। यह भी बताया कि कि तरह आज महाराष्ट्र के टुरिस्ट आए थे और उन्होंने अपने यहाँ मुँह हाथ धोया। मैने उनकी खातिरदारी करनी चाही। लेकिन उन्हे जाने की जल्दी थी। इसलिए जाते *जाते* उन्होंने सिफ पानी पिया।

सरदारजी जो एक मामूली दूकान के मालिक थे, खौफ से आँखें फाडते हुए बोले-

"पूनम की माँ। तुझे थोड़ी सावधानी बरतनी चाहिए,··· घर में· किसी अनजाने को प्रवेश करने ना दिया कर। चाहे वह स्त्री या बच्चें ही क्यों ना हो····· तू जानती है जब से "इन्दिराजी की हत्या हुई है तब से सभी लोग सामान्य सीखों के भी शत्रु हो गए हैं, और आतंकवादियों ने महाराष्ट्र के बडेबडे लोगों की भी हत्या की हैं। इसलिए महाराष्ट्रियन भी सीखों से घृणा करनें लगे हैं। क्या पता, कौन किस नियत से घर में आए? अब तो रब ही हमारा रक्षक है।"

कसूर किसका ?

सुरेश एन. तायडे
एम. ए. (प्रथम वर्ष) हिन्दी

"हाय SS। मर गया S । मत मारो SS . मत मारो। मैं तुम्हारे पाँव पडता हूँ, हाथ जोडता हूँ। हे भगवानS । माफ कर दो भाईयों।"

"हे भगवान SS। क्या यहीं दुनिया है तेरी? हे मर गया बस S हाय। भगवान मुझे उठालो।

"मायबाप। अब ऐसी गलती नहीं होंगी। नहीं होगी। मैं कसम खाता हूँ। हे राम। बुलालो मुझे अपने पास। क्या यही दिन देखने जिंदा रखा था?"

"बस साले SS। तुम्हें गाँव में रहना है ना? हां। तो फिर हम जैसा कहेंगे वैसा ही करना होगा तुझे।"

"हाँ। अन्नदाता वैसा ही करूंगा।"

"खबरदार। बकबक मत करो।"

"साले ये फकीरों की औलाद, वक्त निकलते ही शेर बन जाते है।"

"हाँ।" जलादो सालेका घर और जानवर भी।"

"नहीं यार साले को बाँध दो। हमारे खिलाफ रपट लिखता है। औं, नही तो इसे गंजा बनाकर, इसकी बारात निकालो"।

"बड़े आये शरीफ और इज्जतदार। साले, हमारी ही रोटी पर पलते और हमें ही गाली?"

"अरे ये बूढ़ा बड़ा ओ है साला, भगा दिया इसनेही अपने क्ल मुँहे को।"

"नही माई बाप। मैं भला बुढ़ा, बेबस क्या करता? हाय SSS। हं।........

"मासे हरामीके सीने मे दो-चार लातें और।"

"हे। उपरवाले, क्या यही दिन देखने मुझे जिंदा रखा है?" "हाय। ये क्या हुआ.......?

मरते मरते काला मुँह हो गया।"

"हाँ। तो जनाब सुनली न आपने ये दिल हिला देनेवाली दर्दनाक चीखें। यें चीखें है एक शोषित अधेड, लाचार निरीह खेतीहर की।

हुआ यह कि, केशव। हां केशव - एक छोटे गाँव में अपने छोटे से परिवार के साथ रहता था। एक शोषित दीन हीन। अपने ही बलपर गुजारा करनेवाला केशव। पत्नी गोदा। उसकी बेटियाँ थीं सीमा और लीला। बडा बेटा था गोपाल। गोपाल कुंवारा था। और शहर में बी·ए· फाईनल में पढ़ता था। बडी लड़की थी लीला वह विधवा थी। हाँ भई सीमा थी छोटी। चंचल, खुबसूरत, पढ़ी लिखी।

केशव का अपना मकान था। बैलोंकी जोड़ी और गाय थी। सीमा घरपर ही रहती थी। लीला मां के साथ मोलमजदूरी करती थी। चार बीघा खेती का टुकडा था। वे खुद ही मेहनत करके साल भर का अनाज उगा लेते थे। गोपाल छात्रावास में था। वह भी सुंदर सुडौल, तेज तर्रार था। पढ़ाई में भी सबसे आगे। उसी वजह से वह सभी को प्यारा था। पर होनहार, ईमानदार आदमी को दुश्मन भी कम नहीं होते? गाँव में जो दो चार लड़के थे, वे उस से पीछे थे। वे गुणरहित थे ही और गोपाल सद्गुणी था। इसलिए वे गोपाल से जलते थे।

हाँ। भई। जादा सौंदर्य ही किसी के नाश का कारण बन जाता है। और उस में गरीबी SS पूछिए ही मत।

शुक्रवार का दिन था। गर्मी के दिन। खेती

कामकाज चल रहे थे। वैसे उस वक्त औरतों को कुछ काम न था। केशव अपनी बैलजोड़ी किराए से दूसरे के खेत जोतने गया था। उस दिन गोदा को रात से ही बुखार था। स्थिती खराब होने से और गाँव मे वैद्य न होने से कोई इलाज न था। इसलिए लीला को घर ही रूकना पड़ा। उसे कुछ काम न था। माँ बोली,"बेटी लीला आज घर को ही गोबर लगाले?"

"पर माँ बापू की रोटी भी तो ले जानी है?"

"तो क्या हुआ? सीमा को भेज दे। वह रोटी भी पहुँचा आएगी और थोडीसी जलाने के लिए लकड़ी भी लायेगी।"

"हाँ माँ। मै उसे ही भेज लेती हूँ।

"तू ऐसा कर, उसे मेरे पास बुला दे और तू गोबर ले आ।"

"सीमे SSS ओ S सीमे SS। तुझे माँ बुलाती है

"क्योंरी। क्या काम है? तू जो है? मै गाय को चारा डाल रही हूँ।"

"तू माँ की बात तो सुन।"

"अच्छा।"

"क्या ओ माई? तेरी तबीयत ----? तकलीफ हो रही है जादा ----?"

"नहीं। तू ऐसा कर, बहन को काम है, तू मेरे बापू की रोटी पहुँचा दे। हाँ। शाम के लिए थोडी लकडी भी लेती आ।"

सीमा ने कपडें में रोटी और चटनी लपेटी, हाथ में कोयता और रस्सी का टुकडा लिया और चल दी।

खेत गाँव से एक - डेढ़ मील दूर था। फसल वगैरह न होने से रास्ते और पगडंडियाँ सुनसान और खुली थी। वह अल्हड बालिका अपनी ही मस्ती में कुदती, गुनगुनाती हुई चली जा रहीं थी। उसे न तो घर की चिंता थी, न ही दुनिया की, और उस की उम्र ही क्या थी? पंद्रह साल। दुनियासे और दुनिया के झमेले से अनजान। वह सुंदर युवती चली जा रही थी। घागरा और कुर्ता पहने वह कांटो से बचती चल रही थी। क्योंकि पहले ही कपडे बहुत पुराने थे। मगर उसे क्या मालूम यह खुशी, मादकता, गुनगुनाहट ही आंतक और बरबादी की खबर लायेगी? 15-20 मिनट का फाँसला था। टेढें-मेंढे रास्ते से वह जा रही थी। रास्ते में नज-दीक केले के बगीचे का पानी आने से कीचड था। किचडसे बचने के लिए वह रास्ता ढुंढ़ ही रही थी कि उसे दूसरे बाग से पगडंडी दिखाई दी। वह उधर मुडी और बाग लाँघते हुए आगे निकल रही थी। अचानक पीछे से उसे किसी ने दबोच लिया। वह छटपटाने लगी, छुटने का प्रयास करने लगी कि उतने में और दो बदमाश आ टपके और उस निरीह, अबला को मुँह दबाकर उठा ले गये।

रास्ता सुनसान था ही। उसने अपने बचाव का पूरा प्रयास किया मगर उन तीन भेडियों के आगे उसकी एक न चली। वह गिडगिडाई, रोई मगर·· वे राक्षस उसे कैसे छोडते? वे इंसान के रूप में हैवान जो बने थे। उसने उन सभी को पहचान लिया था। वे थे गाँव के आवारा और बदमाश। एक - रवी - महाजन का बेटा। दुसरा - श्याम। सरपंच का लाडला और तीसरा किशोर। गाँव का ही। सभ्य समझे जानेवालों के थे सपूत।

"किशोर भैया। तुम तो मेरे भाई हो।"

"और श्याम। तू तो गोपालदादा का दोस्त है ना? फिर अपनी बहन को क्यों बरबाद करते हों?"

अरी चुप। स्साली। तू कहाँ, हम कहाँ? बडी आयी बहन बननेवाली?"

"अरे रवी, साले खड़े खड़े क्या देख रहा है। खींच साली के कपड़े।"

"अरे। क्या तूम जैसे लोगों को भी कोई अक्ल होती है।

"साली पैदा हुई बेअब्रु और बेशरमों के घर और--------

"नही SSS ---------"

"साली जादा नखरे करती है?"

"चा S ट्ट ----- SS थप्पड़ की आवाज

"हे भगवान। बचा SS व।"

"अब तुम्हें कोई नहीं बचाएगा। भगवान भी नहीं।"

"मैं तुम्हारे हाथ जोड़ती, पाँव पडती हूँ। वह पूरे आंतक से गिड़गिड़ा रही थी।"

"हे देख। तुझे तेरे भाई की जान प्यारी है न?" वे उसे धमकाने लगे। कहने लगे "तो सुन तू ऐसी मानती नहीं तो तेरा भाई----?"

"हा, साला बड़ा भाव खाता है।

"अरे अपने आपको बीरबल समझता है।"

------और दोस्तों उन तीनों पापियों ने अपना मुहँ काला कर ही लिया। वह बेहोश होकर पड़ी रही। और वे अपने कपडे झटककर गाँव की ओर चल दिये। जैसे कुछ भी नहीं हुआ?

"दिन ढलते जा रहा था। सभी किसान हल लेकर अपने घरों की और लौट रहे थे। गायें भी गाँव में आ चुकी थीं। चारों और धूलही-धूल फैली हुई थी। केशव भी अपने हल और बैलों के साथ लौट रहा था। थका, हारा। दिनभर की थकान और पेट खाली था, चेहरा मुरझा गया था। बैल बांधे, उन्हें चारा डाला और घर में प्रवेश करने ही वाला था कि एकाएक लीला और गोदा दोनों माँ बेटी रोती हुई, चिंतीत दिखाई दी। उन्होंने सीमा के बारे में हजारों सवाल पूछ डाले, मगर अनजान केशव क्या जाने? मांजरा क्या है उसे क्या पता।

उसने कारण पूछा और सभी परिचितों के घर खुद देखने लगा। मगर कहीं भी सीमा का ठिकाना न था। वह खुद को संभाल न सका, गिर पड़ा क्योंकि समाज और गाँव क्या सोचेगा? सभी ज... थूँ थूँ होगी? मगर अपनी बिरादरी के दोन बु... आये, उन्होंने पुरे घर को समझाया और खेतों... सीमा को ढूंढने कुछ लोगों को भेजा। रास्ते, खे... बगीचे, सभी ढूंढ लिए मगर ----- कहीं उसका पता न था। गाँव में चर्चा फैल गई। लो... समझने लगे केशव की बेटी भाग गई। सभी संदेह... उसे देखने लगे। तरह तरह की चर्चाएँ शुरु हुई... मगर सीमा बदचलन नहीं थी, यह सारा गाँ... जानता था। फिर ये सब हुआ कैसे? लडकी गई... तो गई कहाँ? धरती निगल गई या आसमाँ... गया? ऐसे हजारों सवाल पैदा होने लगे। आ... तक वह पूछे बिना गई तो थी नहीं? और य... गई भी तो तुरंत लौटकर भी आती थी। पर... माहौल ही बदल गया। गाँव में आंतक की ह... बहने लगी। जो देखने गये थे उनमेंसे कुछ सा... हाथ लौट आये और कुछ अभी पहुँचे नहीं। चिंता... ग्रस्त कुटूंबीय और अडोस पडोस वाले भूखे प्या... यूँही बैठे रहे थे।

चार - पाँच बुजूर्गोने तय किया कि लालटे... लेकर हर कुआँ, बगीचे और खेत ढूंढ़े जायें। ... उसी बाग के पास आये, एकने कुँऐं में झाक... देखा, दिखाई तो कुछ नहीं देता था। उन्होंने ग... से देखा उन्हें वहाँ कराहने की आवाज सुनाई दी... किसीने कहा, "भई, कुऐं में कबूतर होते हैं, ... रात मे इंसान जैसी ही आवाज निकालते हैं। ... तो प्रेत से भी डरने लगे। मगर एक समझदा... बुजूर्ग बोला - "नहीं। वह ना कबूतर है ना ... वह मानवी आवाज है। "छोडो···· तुम डरपो... हो, मैं कुऐं में उतर कर देख लेता हुं। उसने लाल... टेन दूसरे के हाथ थाम दिया और पाईप से घि... टता हुआ कुँऐ मे उतर गया। वहाँ उसने दिय... सलाई से देखा, एक जिंदा लाश पड़ी कराह र... थी। उसने ऊपर आवाज लगाई और सब को ब... दिया कि लडकी नीचे है। तुरंत दो आदमी ... की और दौडे और उपयुक्त सामान लाया ग... और आधी रात तक उसे ऊपर निकाला गया। ... सीमा ही थी। बुरी तरह जख्मी और घायल, पी... कराह रही थीं। उसकी आवाज तक निकल न... पा रही थी। शरीर पूरा नंगा था। कपडोंके चीथ... हो गये थे। उसकी हालत जान लेवा थी। ... गाँव में लाया गया। उसे कंबल लपेट दिया। ... जलाकर सेंका गया ------ उसे होश आने लग...

वह कुछ कहनें का प्रयास कर रहीं थी, कुछ पूट-पुटा रही थी। केशव नें उस के मुँह को कान लगा-कर ध्यान से सुना "श्या ऽ म म··· कि कि ऽ सो र्रर SS····· बस। वह लुढ़क गई। आँखें बंद हो गयी।

सब समझ गये। सभी की आँखो में पानी झलक आया घरवाले जोर जोरं से सीना पिटने लगे, बिल-खने लगे, चिल्लाने लगे। माँजरा क्या है? अब लोगों की समझ में आ गया। क्या किया जाय इस पर खूब बहस हुई। गाँव का महाजन, मुखिया सभी आयें। उन्हें मालूम हो गया था। शायद उन्हें डर था कहीं भांडा फूट न जाय? क्योंकि कानाफूंसी हो ही गई थी और अपने सपूतों की करतूतों का ज्ञान उन्हें हो गया था। उन्होंने सलाह मशवरा करके लाश जलाने की सलाह दी। गाँव के अनपढ़ गँवार लोग। रात को ही तुरंत इंतजार कर के लाश जला दी गयी। उस अग्नि की लपेटों के साथ साथ केशव भी जल रहा था, धधक रहा था। पर वह हताश था।

सुबह हुआी। शहर में आदमी भेजकर गोपाल को बुलाया गया। जब वह घर आया तो सब कुछ समझ गया। अंदर से तो जल रहा था। न किसीसे कुछ बोला, न देखा, न खाया न पिया................

दुसरा दिन शनिवार। वह ऐसा ही बीता। आज इतवार। वह नहाया, धोया और निकल पड़ा। रमेश उसका जानी दोस्त। उसे लेकर वह बाहर घुमने निकल पड़ा। अब उसे क्या करना है यह उसने अपने मन में तय कर लिया था। वह अंदर से जल रहा था। मगर ....।

किशोर को उन्होंने ढूँढ़ ही निकाला और बातों बातों में गाँव के कुओं के पास आये। आस-पास देख लिया, कोई नहीं था। गोपाल ने ऐसा हाथ मारा कि किशोर कुंओ में गिर गया। उसने रमेश से बिनती की कि वह किसीसे कुछ न कहें। बाद में दोपहर श्याम और रवी को भी घेरा। उसने बातें करते करते ही उसने श्याम पर धावा बोल दिया। उसने श्याम को चाकूसें घायल कर दिया। रवी उसे पकड़ने आया ऊसपर भी ऐसा वार किया कि एक ही वार से पूरा पेट फाड़ डाला। उस की अंतड़ियाँ बाहर निकल आयीं और वहीं दर्दनाक चीत्कार के साथ जमींपर गिर पड़ा। श्याम वह दृष्य देखकर उसी हालत में गाँव में दौडता गया और पागलों की तरह बड़बड़ाने लगा।

गोपाल कों जो करना था कर लिया। होनी को जो मंजूर था वही हूआ। पापियों को सजा समाज और ईंसांकेही अदालत में मिल गयी। गोपाल भाग गया। उसे पकडने पूरा गाँव दौडा पर वह अब मिलने वाला थोडा ही था?

दुःख का पहाड तो केशव पर भी टूट पडा था। मगर ठोकर इस बार बड़े और उँचे, जो खुद को सभ्य तथा भद्र समझते थें उन्हें लगी थी। बदले की ज्वाला और भड़क गई थी। गाँव वाले थाने जा पहुँचे तब तक केशवनेभी रपट लिखवाई थी। वह भी तो लुट चूका था? इज्जत और औलाद दोनोंसे। मगर वह था ही क्या·····?

गाँव में हाहाक्कार मच गया। पूरा गाँव केशव के खिलाफ भड़क उठा। उधर पुलिस गोपाल के पीछे थी और इधर गाँववालें केशव कें पीछे।

हिमालय पदभ्रमण

कु. आरती तिवारी
एस. वाय. बी. कॉम. (हिन्दी)

हिमालय सदियों से भारतवासियों का आकर्षण बिंदू तथा मानबिंदू रहा है। ऋग्वेद, अथर्ववेद, रामायण, महाभारत, ब्राम्हण पुराण आदि रचनाओं में हिमालय का हिमतव, हिमवान, हिमाद्रि आदि नामों से उल्लेख मिलता है। मन को मोहित करने वाली गगनभेदी हिमाच्छादित पर्वत शिखरों से हिमालय घिरा है। उनमें कांचनगंगा, गौरीशंकर, धवलगिरी, एव्हरेस्ट आदि पर्वतशिखर प्रसिध्द हैं। हिमालय को देवभूमि तथा तपस्वी जनों की भूमि समझा जाता है। हिमाच्छादित पर्वत शिखर, ऊँचे ऊँचे पहाड़ गहरी घाटियाँ, तीव्र गति से बहनेवाली नदियाँ, ऊँचे देवदार और फर-पाईन के पेड़ हिमालय की प्राकृतिक सौंदर्य मे चार चाँद लगाते है। हिमालय के प्राकृतिक सौंदर्य को देखकर मन प्रसन्न हो जाता है। मनुष्य को एक प्रकार की शांति मिलती है। हिमालय पदभ्रमण में एक अजीब आनंद का अनुभव होता है। किन्तु यह आत्मिक आनंद सबको मिलता है ऐसा नहीं कहा जा सकता। हिमालय पदभ्रमण का आनंद लुटने के लिए अनेक गिर्यारोहक संस्थाएँ साहसी युवकों को यह अवसर उपलब्ध करा देती है।

हमें हिमालय पदभ्रमण का एक ऐसा ही सुअवसर "युथ हॉस्टेल असोसिएशन ऑफ इंडिया" की ओर से प्राप्त हुआ था। अत्यंत कम समय में हिमालय पदभ्रमण होता है, जिन साहसी युवकों को इसका शौक है वे इसमे सहभागी हो सकते हैं। मई और जून महिने में यह कार्यक्रम कुल मिलाकर तीन सप्ताह का होता है। इस संस्था ने हिमालय पदभ्रमण के दो मार्ग निश्चित किये है। एक मार्ग है चंद्र-खाणी और दूसरा है खवली मार्ग। हम लोग हिमालय पदभ्रमण के लिए सबसे पहले "बेस कँप" पहुँचे। बेस कँप "कुलू मनाली" के बीच रायसन स्थान पर है।

बेस कॅम्प :- कुलू मनाली के बीच इस कँप में हम गिर्यारोहकों की मुलाकात के लिए पहुँचे। मनीकरण में हमें प्रकृति के अनेक चमत्कार देखने में एक अजीब आनंद मिलता है। मनीकरण छोटासा गाँव पार्वती नदी के किनारे बसा है। इस गाँव के चारों ओर बड़ी बड़ी बर्फीली चोटियाँ है। एक तरफ तीव्र गति बहने वाली पार्वती नदी है। इसी नदी के कि[illegible] अति गरम पानी के झरनें कल-कल करते बह रहे हैं। गाँव का नाम "मनीकरण" में जरा विचित्र लगता है। लेकिन यह किस कारण रूढ़ हुआ इसके पीछे एक दं[illegible] है। शंकर और पार्वती वन-विहार के निकले थे। उस समय पार्वती अपनी स[illegible] के साथ स्नान करना चाहती थी। जब ध्यान करने बैठे थे तब पार्वती स्नान चली गयी थी। स्नान करते समय पार्वती कानों का मणी गुम हो गया था। खूब त[illegible] करने पर भी मणी नहीं मिला। बाद में श[illegible] को नदी के किनारे मणी प्राप्त हुआ था। ज[illegible] जहाँ यह मणी मिला था उस जगह को मणी[illegible] नाम से संबोधित किया जाने लगा।

नदी के किनारे उस पार एक बहुत गुरूद्वार भी है। ऐसा कहते हैं कि इस गु[illegible] को गुरूनानक जी ने अपने शिष्यों सहित दी थी। इसी प्रकार यहाँ बड़ा राम और धर्मशाला भी है। ऐसा कहते हैं कि हजार वर्ष पहले भगवान शंकर ने एक को दर्शन देकर मंदिर बनवाने का आदेश था। इसतरह की अनेक चत्कारिक कथाएँ सुनने को मिलती हैं।

हिमालय पदभ्रमण का सबसे महत्वपूर्ण अ[illegible] जो है वह हिमाच्छादित पर्वत शिखरों को करना। चंद्रखानी और खवली मार्ग पार हुए हिमाच्छादित चोटियों पर करीब ।।-।2 कि.मी.चलना पड़ता है। जिस्म को [illegible] हुई ठिठूरनेवाली सर्दी तुफानी हवाएँ, की गड़गड़ाहट, तुफानी ओलों की वर्षा का अच्छा अनुभव मिलता है। कभी-कभी

ादविवाद मंडळातर्फे ज्ञान स्पर्धेचे उद्घाटन करतांना उपप्राचार्य डी. एच. महाजन

राष्ट्रीय सेवा योजना कार्यकारिणी

युवती सभा कार्यकारिणी

मानस शास्त्र मंडळ

एन. एस. एस. शिबीराचे उद्घाटन करतांना मा. किशोर पाडवी (बी. डी. ओ. जळगाव)

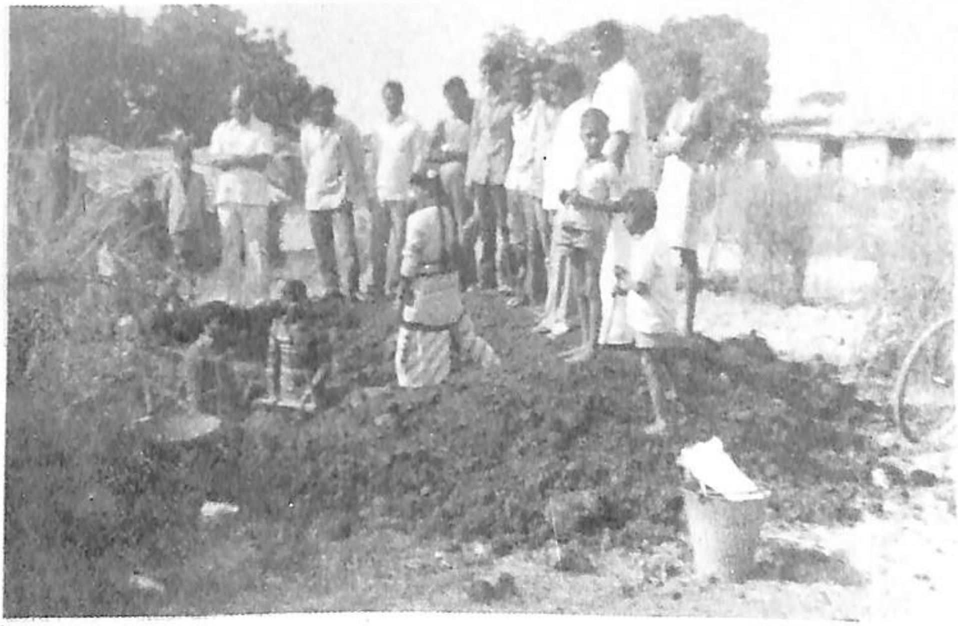

प्रा. कानवडे, पुणे विद्यापीठ, यांची एन. एस. एस. शिबीरास भेट

एन. एस. एस. शिबीराच्या वेळी गोबर गॅस
प्रकल्पाची पहाणी करतांना मा. प्राचार्य नेमाडे

महाविद्यालयातर्फे साक्षरता दिंडीचे आयोजन

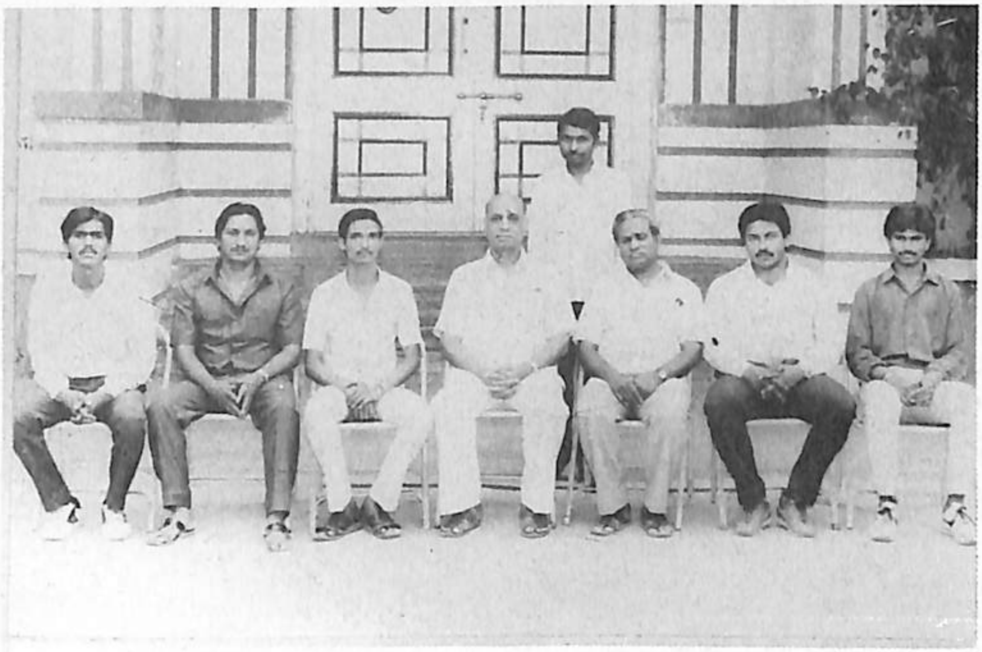

विद्यापीठ खेळाडू व विद्यापीठ कॅम्पसाठी निवड झालेले खेळाडू

विभागीय खेळाडू– हॉकी, क्रिकेट व वेटलिफ्टींग

विभागीय खेळाडू– हॅण्डबॉल

विभागीय खेळाडू– क्रिकेट

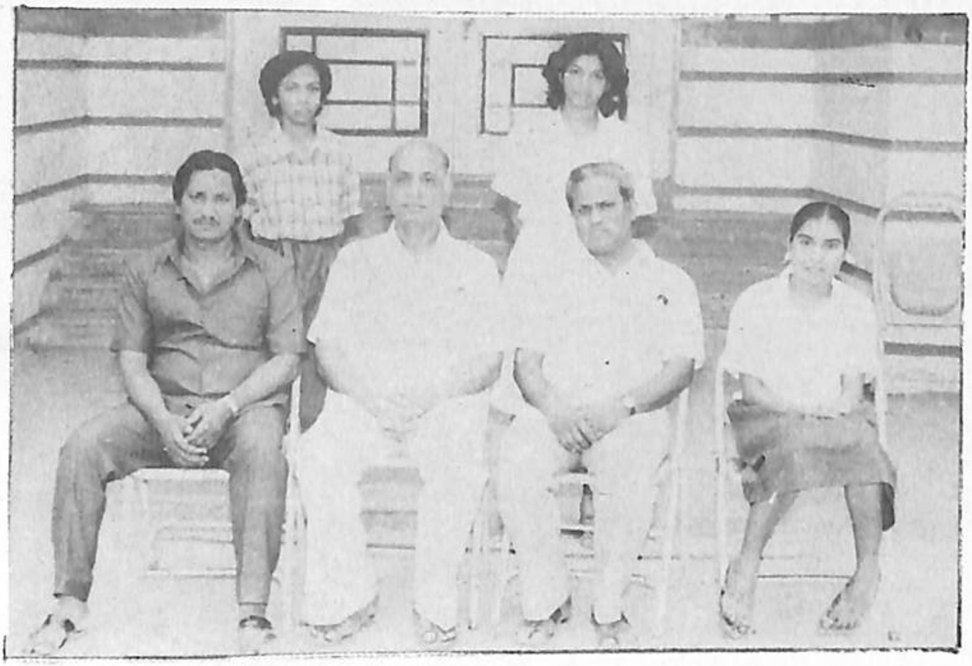

आंतर महाविद्यालयीन बॅडमिन्टन मुली विजयी संघ

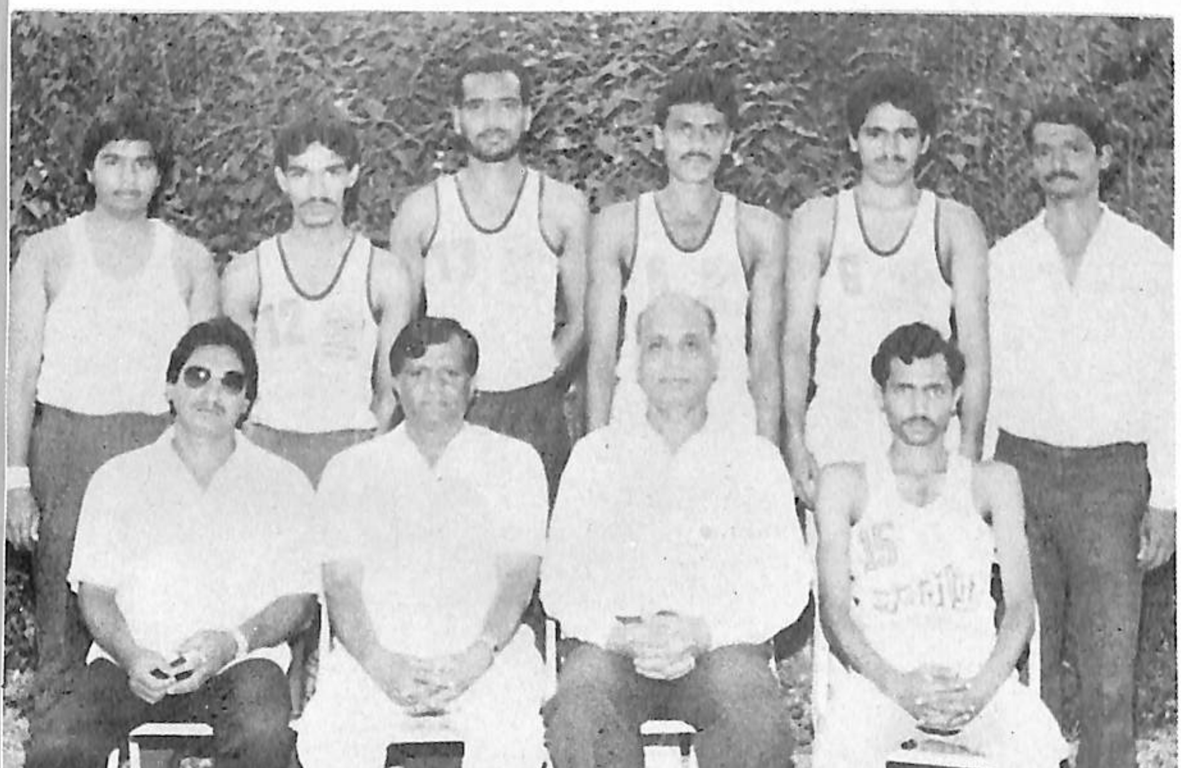

आंतर महाविद्यालयीन बास्केट बॉल विजयी संघ

आंतर महाविद्यालयीन क्रिकेट विजयी संघ

आंतर महाविद्यालयीन हॅण्डबॉल विजयी संघ

के परिवर्तन के कारण वर्फ का टूटना वर्फ की फिसलन आदि प्रकार देखने को मिलते हैं। ऐसे समय संकटों पर मात करने के लिए हर प्रकार की तैयारी की जाती है। लेकिन कभी-कभी विवशता से "बेस कॅम्प" वापस जाना पड़ता है।

हिमालय पदभ्रमण करते समय और एक आकर्षण है। वह यह कि हिमालय की गोंद में घनी झाडियों के बीच बसे छोटे-छोटे गाँव। गाँव में रहनेवाले लोगों का शहरोंसे संपर्क नहीं आता। गाँव में जीवनावश्यक सुविधाएँ उपलब्ध नहीं होती इसलिए यहाँ के लोगों का जीवन अविकसीत है।

"मनाली" अत्यंत रमणीय स्थल है। उँचे उँचे पाईन वृक्षों का जो नजारा दिखता है, वह बहुत ही नेत्रसुखद होता है। शुभ्र हिम पर हरी झाडियाँ भी बड़ी सुंदर दिखाई देती हैं। मनाली को पुराणों में मनु की भूमि माना गया है। आज भी वहाँ मनु का निवासस्थान देखने को मिलता है। यहाँ हिडींबा देवी का मंदिर है। यह मंदिर पॅगोडा के समान दिखाई देता है। मंदिर की कलात्मकता प्रशंसनीय है। मनाली में ऊनी कपडों का बाजार है। ऊनी कपडों की बुनाई, हाथों से बनाये गये स्वेटर, उनपर की गयी खुबसूरत कढ़ाई हस्तकला का सुंदर नमूना कहा जा सकता है। वहाँ की हाथ से बनाई गयी शाल प्रसिध्द है। यह सब देखकर उसकी प्रशंसा किये बगैरे मन नहीं रहता।

"रोहथांग" मनाली का एक अति प्राचीन गाँव है। पहले इसे इंद्रकाली पर्वत कहा जाता था। अर्जुन ने वनवास के समय व्यास ऋषि के आदेशानुसार इंद्रकाली पर्वत पर अपना बसेरा किया था। यहाँ दूर दूर तक बर्फ ही वर्फ है। यहाँ लोग स्कॅटींग और हार्स रायडिंग करने के लिए आते है। तिब्बती भाषा में रोह याने लाश और थांग याने मैदान अर्थात लाशों का मैदान {शव स्थान} प्राचीन काल में यहाँ आनेवाले लोगों की मृत्यु होती थी इसलिए वह स्थान को लाशों का मैदान कहा जाने लगा। महाभारत में बताया है कि पांडव जब आखरी प्रस्थान के लिए जा रहे थी तब वे इसी जगह पर रूके थे।

हिमालय भ्रमण की प्रत्यक्ष शुरूआत करने से पहले "रूक-सॅक" दी जाती है। उसमें दो ड्रेसेस और बाकी सभी आवश्यक चीजें रखी जाती हैं। दूसरे दिन ग्रुप लीडर के साथ सुबह आठ बजे रूकसॅक पीठपर बांधकर प्रत्यक्ष भ्रमण के लिए निकलना पड़ता है। रोज नऊ या दस घंटे का भ्रमण रहता है। सुबह आठ बजे निकलकर शाम पाच बजे दूसरे स्थान पर पहुँचना होता है। दोपहर का खाना साथ में ही दिया जाता है। प्रकृति के सहवास में हिम नदी के किनारे बैठकर खाना खाने में बड़ा मजा आता है। एक ग्रुप में विभिन्न जातियों के, प्रांतो के, धर्मो के युवक और युवतियाँ होती हैं। कॅप फायर में सभी छात्र खुशी से हिस्सा लेकर अपनी-अपनी भाषाओं में कार्यक्रम पेश करते हैं। इन कार्यक्रमों से लोक नृत्य लोकगीत वगैरह की पहचान भी होती है। कॅप में एकता की भावना होती है।

कुलू घाटी देवताओं की घाटी मानी जाती है। भ्रमण करते समय रास्तें में कसोल-नामी नामक गाँव लगता है। वहाँ से प्राकृतिक सौंदर्य से परिपूर्ण मनीकरण गाँव के दर्शन होते हैं।

इसतरह कुलू और मनाली की घाटियो में हिमालय की सैर करने का आस्वाद लेना जिंदगी का एक "थ्रील" ही माना जाता है।

प्रकृति का महाकाव्य

जयंत फडणीस
एफ. वाय बी. कॉम. (हिन्दी)

प्रकृति विविध रंगों से और गंधों से सजा हुआ एक महाकाव्य है। प्रकृति के बड़े-बड़े उपकरणों से लेकर छोटे छोटे उपकरणों में रहस्य भरा हुआ है। हम हमेशा प्रकृति के सान्निध्य में रहते हैं, खुली आँखों से फल, फूल, वृक्ष, नदी, हवा आदि देखते हैं पर वह रहस्य जानने की कोशिश नहीं करते। शायद रहस्य जानने की हमारी इच्छा नहीं होती और इस दौड़ धूप के युग में उस रहस्य को जानने की न किसी को फुरसद होती है। प्रकृति का प्रत्येक कण हमें कुछ न कुछ नसीहत देता रहता है। हमने प्रयत्न किया तो हमें प्रकृति में परिपूर्ण भरा ज्ञान समझने में देर नहीं लगेगी। ऐसा होने पर रहस्यमय पर्दा दूर होकर हमारा अज्ञानरूपी कुहासा नष्ट होगा और हमें प्रकृति का स्पंदन मालूम होगा। प्रकृति के सभी उपकरण हमें उनका रहस्य बतायेंगे।

आकाश प्रकृति का अगाध जादू दिखाता है। आकाश असीम और अनंत है। उसका नीला, स्वच्छ पवित्र सौदर्य दूर दूर तक फैला हुआ है। उस सौंदर्य के पीछे गहन माया छिपी हुई है। आकाश हम पर माया, प्रेम करता है। मानो वह हमारे लिए ओढने की चादर है। जिसका अपना घर नहीं होता उसके लिए यह धरती ही घर बन जाता है और आकाश या बादल छत। आकाश की माया बादलों से भी प्रकट होती है। बादल उमड़ते-घुमड़ते हैं, गर्जना करते और बरसते है। बारिश के कारण वृक्षों को नया जीवन मिलता है। प्यासी धरती, प्यासे पशु, पक्षी सब कोई परितृप्त होते है। पानी से नयी चेतना मिलती है और सभी जिंदगी जीते है। वृक्ष पल्लवित पुष्पित होते हैं। समस्त प्रकृति रस से परिपूर्ण दिखाई देती है।

आकाश हमें बताता है कि तुम भी दूसरों पर माया करो, प्रेम करो। बारिश के समान दूसरों पर स्नेह की वर्षा करो। अपने पास जो कुछ है उसमें से थोड़ा सा दूसरों को दे दो। अपने मन में बारिश के समान हमेश[a] की नमी रखो तात्पर्य मन संवदेनशील [b] जीवन को व्यर्थ मत जाने दो। आका[श] बहुत नजदीक महसूस होता है परंतु रूप से वह हमारे काफी दूर है। इससे य[ह] ध्वनित होती है कि, मानव जीवन का भी ऐसा ही है, जो हमें करीब दिखा[ई] है परंतु उसे प्राप्त करने के लिए कठिन करने पड़ते हैं।

आकाश की गोद में उषःकाल और नियमीत रूप से होती हैं। सुबह हो रात्रि के अंधःकार का लोप हो जाता है धीरे-धीरे चारों ओर प्रकाश फैलने है। सूर्योदय होते ही पक्षी आकाश में लगते हैं, चीडियाँ चहकने लगती हैं। मीठी, सुरीली आवाज से लोगो को मुग्ध है, फूल खिलते हैं, ठंडी सुखद बयार की सुगंध के साथ बहती है ये सारे मन को प्रसन्न और आनंदित करनेवाले है। परंतु संध्या के समय प्रकाश लुप्त अंधकार धीरे धीरे फैलने लगता है। रात्रि का आगमन होता है। इससे मानो हमें बताता है कि जिस प्रकार प्रकृति गोद में हमेशा सुबह नहीं होती, न रात्रि होती है उसी तरह मानव जी[वन] सुखःदूःख रूपी सुबह और शाम आती है। कवि जयशंकर प्रसाद ने भी "का[मायनी"] में कहा है —

दुःख की पिछली रजनी बीच,
विकसता सुख का नवल प्रभात;
एक परदा यह झीना नील
छिपाये जिसमें सुख गात

तात्पर्य दुःख से डरना नही चाहिये सुख के लिए उसका निडरता से सामना चाहिए।

आकाश बताता है कि मानव हमेशा सुख चैन की प्रतीक्षा करता है, परंतु यह नहीं समझता के सुख के लिए दुःख भी सहना पडता है। धनवान बनना होतो गरीबी में से भी गुजरना चाहिए। बड़ें बनने के लिए हर व्यक्ति को बचपन स्वीकारना ही पड़ता है। इसलिए मानव ने स्वार्थ त्यागना चाहिए। सफलता के लिए परिश्रम करने ही पड़ते हैं। त्याग के बिना प्रेम की आशा नहीं करनी चाहिए। जैसें रात बीत जाने पर आनेवाली सुबह मन को पुलकित करती है वैसे ही दुःख रूपी अग्नि में जलने के बाद जो सुख प्राप्त होता है उसका मजा कुछ और ही होता है।

आकाश मे अनगिनत तारे होते हैं। कुछ सितारे टूटकर गिरते हैं। कुछ स्थिर रहते हैं तो कुछ अस्थिर रहते हैं। आकाश बताता है कि तुम्हारे मनरूपी गगन में असंख्य तारे हैं - सुख के, दुःख के, निराशा के, प्रेम के, स्वप्न के और आशा के। उनमें से कुछ सितारे गिर जाते हैं, कुछ स्वप्न मे टूटते हैं। परंतु जिस तरह आकाश टूटे हुए सितारों का शोक करते हुए अपना समय नष्ट नहीं करता उसी तरह मनुष्य ने भी अपनी निराशा और असफलता पर व्यर्थ शोक करके अपनी जिंदगी के अमोल क्षण बरबाद नहीं करने चाहिए।

सागर शब्द सुनते ही भव्यता और विशालता सामने आती है। सागर कभी शांत, कभी गंभीर, कभी क्रोधित, कभी गर्जना करनेवाला तो कभी भयंकर रूप धारक कर लेता है। सागर में अगाध सामर्थ्य है। विविध रूपी सागर मर्यादाशील है। उसका मर्यादावादी रूप देखकर हमें प्रेरणा,उत्साह नवीन चेतना मिलती है, नदी और सागर एक ही है। सागर की अपेक्षा नदी छोटी होती है। परंतु वह अपने जीवन का लक्ष्य निश्चित करती है। वह सागर से एकरूप होने के लिए बड़े बड़े पत्थर, पर्वत आदि को लाँघती है। कभी कभी उसे अपने लक्ष्य की पूर्ति करने के लिए प्रवाह बदलना पड़ता है। उसके बर्ताव से मानो वह हमें बताती है कि, तुम भी अपने जीवन में लक्ष्य निश्चित करो, कार्य निश्चित करो और उसकी पूर्ति के लिए प्रयत्न करते रहो। तुम्हारी इच्छा पूर्ति में अनेक आपत्तियाँ आयेंगी उनका धैर्य और हिंमत के साथ सामना करो। लक्ष्य पूर्ति के लिए यदि तुम्हें मार्ग बदलना पड़े तो बदल डालो परंतु निड़रता से कार्य करने से ही तुम्हारी जीवन रूपी नौका भवसागर से पार जा सकती है।

नदी सागर से मिलती है तब उसके पानी में बहूत गंदगी होती है फिर भी उदार सागर उसे स्वीकार करता है। अपने में समा लेता है। नदी की सारी मलीनता स्वीकार कर लेता है। बाद में नदी नदी न रहकर सागर से एकरूप हो जाती है। सागर अपने इस आचरण से हमें सीख देता है कि, तुम भी दूसरों के दुर्गुण या कमियाँ मत देखो, दूसरों के गुणों को महत्त्व दो। उदात्त दृष्टिकोण रखकर दूसरों को अपने यहाँ पनाह दो। सागर से हम मर्यादा में रहना सीख सकते है। सागर व्यापक होते हुए भी उसे किनारा होता है।

"अति सर्वत्र वर्जयेत्"

के अनुसार कोई भी बात मर्यादा के बाहर गयी तो विनाश होता है। हमें मर्यादाहीन नहीं बनना चाहिए। उदात्तता और मर्यादाशीलता हमारी सच्ची संपत्ति है। मनुष्य ने अपने कार्योंका अभिमान करना चाहिए पर गर्व नही। गर्व से भी नाश होता है। सागर को देखकर हमें बूँद और क्षण का महत्त्व मालूम होता है। हम लोगों ने भी कण कण को बटोरकर क्षण का सदुपयोग करना चाहिए।

वृक्ष प्रकृति की अनमोल देन है। वृक्ष काफी बड़े और विस्तृत होते हैं। उनकी जड़े नीचे गहराई तक फैली रहती है और उनकी डालियाँ ऊपर फैलती हैं। इन फैली हुई डालियों के कारण हमें छाया मिलती हैं। कोई भी राहगीर क्षण के लिए वृंक्ष के नीचे विश्राम करता है। वृक्ष हमें बताते है भारतरूपी वृक्ष भी हमारे जैसा महान है। वृक्ष की जिस प्रकार अलग अलग डालियाँ होती है उसीप्रकार भारत मे भी अलग अलग जाति,धर्म और पंथ हैं। उनमें विविधता होते हुए भी वृक्ष जैसी एकता है। एक डाली को दुःख पहुंचने से वृक्षकोपीड़ा पहुंचती है। वृक्ष की छाया का लाभ कोई भी उठा सकता है उसी प्रकार हमने भी भेदभाव भूलकर समानता और बंधुभाव को अपनाना चाहिए। छाया देना आसान बात नहीं है उसके लिए वृक्षों को समस्त धूप का ताप सहन करना पड़ता है। वे उसे सहन करके निःस्वार्थ भाव

से छाया दूसरों को देते है। वृक्षों में त्याग की प्रवृत्ति है।

बयार दिखाई नहीं देती परंतु वहकर दूसरो को सुख देती है। मानो वह अपने आचरण से वताती है कि कोई भी कार्य करो परंतु अपने नाम का प्रपोगंडा मत करो क्योंकि कल तुम चले जाने पर तुम्हारे नाम को कोई नही पूछेगा। बयार गुप्तदान का महत्त्व बताती है। सूरज दिन में प्रकाश देता है तो चंद्र रात्रि में। दिन में संसार को प्रकाशित करना आसान है परंतु रात्रि के अंधःकार को दूर करके प्रकाश देना कठिन है। पर उसका महत्त्व अधिक है। आदमी यदि किसी के दुःख में काम आ सके तो वह सही माने मे मित्र है। प्रकृति गुरु और मित्र है। वह सुख दुख में हमारा साथ देती है। मनुष्य कृतघ्न भी बने तो भी वह सैकडो हाथों से अपने सौंदर्य की बौछार करती है, अपने पास जो कुछ है देती रहती है। मानव-मानव के संबंध पैसे पर टिके हैं परंतु मानव का प्रकृति से नाता अटूट है। शरीर का सौंदर्य नष्ट हो जाता है परंतु मन का सौंदर्य नहीं। प्रकृति मानव को मन उदात्त रखने के लिए सिखाती है। प्रकृति के कण-कण से स्फूर्ति मिलती है। प्रातःकाल उषादेवी के दर्शन किए तो मन प्रसन्न होता है, गगन मे उडते पक्षियों को देखा तो मन उड़ने लगता है, फूल देखे कि भावनाएँ कोमल बन जाती है। दिल भावनाओं से भर जाता है----तात्पर्य प्रकृति हमे दया, क्षमा, स्नेह, शांति, महानता का संदेश देती हैं। ऐसी यह प्रकृति कुछ अव्यक्त महाकाव्य है।

नशा

इस दुनिया में हर इन्सान को
होता है कोई न कोई नशा
करता है बरबाद इन्सान को
कर देता है जीवन विषाक्त नशा ||1||

किसी को नशा शराब का
किसी को है शबाब का
किसी को नशा दौलत का
किसी को है मोहब्बत का ||2||

दुनिया से उठाता है नशा
कभी गिरा देता है नशा
बनाता है हैवान किसी को
जलाता है पेट की आग में किसी को ||3||

इन्सान को नादान बनाता है नशा
इज्जत को मिट्टी में मिलाता है नशा
आदत से मजबूर बना देता है
इन्सान को गुलाम बना देता है नशा ||4||

माँ-बाप रिश्तें भूला देता है
प्यार - इन्सानियत छुडा देता है नशा
मोम को पत्थर बना देता है
मिट्टी में मिला देता है नशा ||5||

सुरेश तायडे
एम. ए. प्रथम वर्ष (हिंदी)

गज़ल

मुज़तरिब करते हैं बीते हुए लम्हात मुझे
याद करता हूं तो याद आती है हर बात मुझे।

चैन से जीने की हसरत तो बहुत है दिल में
घेरे रहते है मगर सैकड़ों सदमात मुझे।

अमन का नाम हो मिट जायेगा इस दुनिया से
साफ देते है पता आज के हालात मुझे

आज क्या बात है कि साकिये मैखाने के
बहके बहके नजर आते हैं सवालात मुझे।

दूँ दुआ कि रहे सलामत किश्ती
अब नजर आते हैं तूफान के हालात मुझे।।

अब्दुल्ला सत्तार शेख
एम. ए. (प्रथम वर्ष) हिन्दी

दहेज

इस दहेज ने ही फैलाया भारी अत्याचार है।
इस दानव को मार भगाओ यह समाज का भार है।
पुत्र जन्म होते ही घर में लहर खुशी की छा जाती
लड़की इस धरती पर एक समस्या बन आती॥

कैसे हाथ करेंगे पीले है अभाव घर में धन का
घर-वर दोनों ठीक चाहिए प्रश्न समूचे जीवन का,
बात सैकडों की न कही भी पहला अंक हजार है
इस दानव को मार भगाओ यह समाज का भार है॥

शिक्षित और सुशील सुपुत्री रूप गुणों की उजियारी
किन्तु पिता के पास नहीं धन इसलिए बैठी क्वांरी,
ओ समाज के ठेकेदारों कुम्भकरण बन सोते हो
अनाचार से आँख फेर-कर बीज पाप के बोते हो॥

नारी का क्या मूल्य न कोई क्या वह पशु सी दीन है
नर की तुलना मे क्यों उसको माना इतना हीन है
लड़केवाला लेन देन मे इतनी अकड़ दिखाता है
यह पुनीत सम्बन्ध नही निन्दनीय व्यवहार है॥

इस कुटिती ने दुष्कृत्यों की बाढ़ भयंकर फैलायी
घूस, मिलावट, चोरबाजारी, बेईमानी सिखलायी,
चिन्ता ही दहेज की निस-दिन किए यहाँ हैरान बड़ा
एक तरफ शादी का सौदा एक तरफ इमान खड़ा॥

शैला चौधरी
एम. ए. (द्वितीय वर्ष) हिन्दी

Leprosy- The Severe Social Problem

Miss. Sudha P. Naik
T. Y. B. Sc. (Zoolo

Leprosy is the disease often considered as a social problem, which is troubling the world and specially India from ancient times. Smallpox was also such a disease which was considered as epidemic disease but it is now extinct due to successful use of vaccin-es. But Leprosy is not an epidemic disease...Then What is Leprosy?

Leprosy is a skin disease. It is not total contagious but only during certain stage.In our society there are many misconceptions and superstitions about leprosy. It is said that leprosy is the result of sins; leprosy is the curse of God etc. But if we study conditions of this disease scientifically it would be seen that leprosy is a simple disease not different from common cold, fever, typhoid etc. Then what is the reason that people are shocked when they hear anything about leprosy?

The reason is the ugliness produced due to the third stage of this disease. In this third stage, the extremities of body such as toes, finger s become stunt, ugly and terrible. Such perosns, therefore, can not live in the society and are thrown out. One can not imagine life without his relatives and his society. Hence it is necess to study this disease serious Everyone must know about and try to think about it.

Leprosy is caused "Mycobacterium leproe". Th bacteria were discovered Dr. Hanson on 28th Febru 1873. Leprosy is characteri by (1) colour change of skin on certain spot; (2) Cha in texture of skin at that sp (3) Loss of sense of to (4) Hair on such spot are d pped; (5) The sweat gla on such spot become inacti but these symptoms are v much deceitful as they also common in other skin dis ses. Persons do not pay atten as the changed skin spot not harmful. Thus the dise gets the chance to spre Incubation period of this dise is about 2 to 5 years. He the signs & symptoms are re gnized after a long peri There are number of rea responsible for the spr of leprosy.

The main causes are follows:-

1) Standard of life
2) Poverty, ignorance,
3) Poor personal hygien
4) Nervousness about he

5) Superstitious opinions
6) Use of common clothes
7) Unhygienic habits,etc.

The mycobacterium leprae is spread through the affected perosn only. There is no spread of the disease through air, water, food, etc. There is no spread unless one comes in prolonged contact with the infected person. Therefore it is not true that leprosy is spread through beggars that are patients of leprosy. Mycobacterium leprae are found only in the body of diseased person.

The attack of disease spreading agents depends upon cleanlessness, dense population, & sensitivity of the person to the disease.

If the immunity of person is less, probability of attack of the bacteria is more. The natural immunity of a person depends upon his living standard cleanliness and environment in which he inhabits. The most important cause behind the spread of this disease is the tendency of patients to hide the disease. Today there are 1 to 1.25 crores of the patients of leprosy in the world. In Asia, there are numerous leprosy patients and this percentage is more as compared to the other continents. In India, there are 1/5% i.e. 32 lakhs of leprosy patients

This precentage is more in Andhra Pradesh, Kerala, Tamil Nadu, West Bengal & Maharashtra, Orissa Bihar. In Maharashtra about 4 to 5 lakhs of leprosy patients are there. Day by day this percentage is increasing.

Leprosy is caused by bacteria and it is not at all hereditary disease. It is true that it can attack anybody and not restricted to any group or community of the people. Hence everyone must be alert about it. The disease can effect children due to their low defensive power against diseases. If the child remains in close contact with affected parents for a long time then there is possibility of the child to be affected by leprosy. In the first stage, the change of colour and texture appears on the skin. In the second stage of leprosy, the symptoms are more prominent The stains on the skin go on increasing and the nerves especially nerves of the limbs i.e. legs and hands become useless and because of loss of sensation the muscles become weak. The formation of small swellings or tumor s starts. As a result the face and nose become ugly. The nerves near neck, hand & leg become swollen and pain is experienced.

If proper treatment is not taken, the third stage shows very terrible signs. Due to loss of sensation & carelessness of the patient many accidents occur and parts without-sense get injured, seriously e.g. Fing-

ers and hands. The face gets full with number of tubers and the patient appears fearful.

When such condition occurs then the patients run to hospitals for treatment. Though this late treatment stops spreading of the disease in other partsof body, it can not replace the ugliness. If the patient is handicapped due to leprosy, he becomes incapable to do his job and loses it. There remains no alternative for him except begging.

It is therefore, very important and necessary to get awareness about leprosy.

Sometimes leprosy may be contagious, if not cured at proper time. Such patients discharge the germs of leprosy disease through nasal discharges, skin, even through the mouth during speech. In such a stage the contact of patient with other healthy people must be avoided. It is always better to be separated from such people. The patients themselves must think about this aspect.

It is true that if the contagious patients clothes and other things are handled by others they also get affected by the disease. But it does not mean that the patient should be avoided from the beginning of the disease. Hence it is better to take medical advice from time to time. After knowing about the disease it is not good to avoid the treatment. I[t] is the fact that leprosy i[s] identified after long time an[d] it requires a prolonged perio[d] to cure totally. Hence it i[s] important to dignose it earl[y] and start the treatment, a[s] early as possible.

But this scientific imfor[-]mation is not considered. Th[e] Society bycotts leprosy patien[ts] and insists them to lead lonel[y] life. In the period when th[e] patients need sympathy from relatives, the[y] are for cibly isolated for ever. In the mean time, the diseas[e] reaches its peak and patien[ts] may suffer from deformities. Then nobody cares about it.

It is a pity that th[e] man who shares so many year[s] of his life with his companion suddenly forgets relations, emo[-]tions of his partner when h[e] knows that his wife is sufferin[g] from leprosy and cruelty deve[-]lopes in his mind which resul[ts] in throwing the woman out o[f] her own home and Society also. Because of such behaviour th[e] patient becomes mentally weak.

This picture must b[e] changed, otherwise it is no[t] an impossible thing that scienc[e] will travel towards 21st centur[y] but minds will go back toward[s] the 18th or 17th century. Th[e] society will be weakened an[d] will get disturbed. What i[s] the use of life where the mind[s] are dead? Such a nation wil[l] not survive in any case.

The following points must be considered to overcome the problem created by laprosy.-

1) Change of the tendency of people about leprosy.
2) Use of powerful drugs like D.D.S.
3) Role of communication media for information.
4) Antileprosy activities.
5) Human touch for handicapped leprosy patients
6) Rehabilitation.

1) Change of tendency of the People :-

This is the most important factor regarding the solution about problem created by leprosy Generally, the tendency of people is very bad about leprosy. The narrowmindedness of human beings is really beyond imagination. There is ironical unity in the society. This condition must be changed because it forces the person to hide his disease. Nowadays the emotional relationship between the people is decreased. This must be changed and it is an individual responsibility.

2) Use of powerful drugs :-

Once the disease is identified, there must be regular and proper use of powerful drugs to overcome the disease. There are certain drugs which have been proved to be powerful for the control of leprosy.

These are - D.D.S. (Diamino diphenyl-Sulphone) :- Acedapsone Dapsone, etc.

The following steps are important regarding the cure of leprosy; such as-- (1) Case finding (2) Chemotherapy (3) Follow up cases (4) Selective isolation of patients only for certain period, during infective stage. (5) Preventian of contact. (6) Chemoprophylaxis & (7) rehabilitation But it is always true that "Prevention is better that cure" Hence everyone must do regular medical check up and if any symptoms of leprosy are found then the treatment must be taken For identification of leprosy, there is a test known as Lepromin test which was discovered by K.Mistuda in 1916.

3) Role of communication media:-

The communication media such 'as radio, television, etc. have an important role to play in giving ideas about leprosy to the people. They can arrange and perform programmes about leprosy and must awaken society to the danger of leprosy.

Newspapers and magazines also are important in this regard These can publish the scientific aspects about leprosy and can make the people aware of the facts in leprosy. This will help to overcome the wrong and- superstitions about leprosy in the minds of the people.

Cinemas & plays are also important & rather powerful media to change the old views about leprosy and wrong conceptions in the society.

4) Antileprosy activities:-

Include the health programmes specially prepared for leprosy. The scientific knowledge about leprosy must be percolated to each and every man in urban as well as rural areas. The knowledge about leprosy should be given alongwith the family welfare & family planning programmes.

5) Humanity for leprosy patients:-

It is the basic need of the patients during diseased conditions. It is the duty of each individual to serve the patients and help them to recover as early as possible. The patient also must think seriously about his disease & follow regular check ups to identify the stage of disease and take the proper precautions & medical treatments required. Everybody likes and loves the disease free & sound life but the relatives should initiate positive views in patient and encourage his to get cured by proper & regular treatment. Love and sympathy are necessary for such patients during this time. If this happens then there is no need of the leprosy rehabilitation - centres and the institutions to give shelter to the leprosy patients. "Leprosy work is not merely medical relief, it is transferring frustration in life into the joy of dedication. Personal ambition to selfless service".

- Mahatma Gandhi.

6) Rehabilitation:-

Rehabilitation means restoration to former status. Th govt. is representative of th people. Therefore, the govt should give certain plans whic will help to some extent t restore the former lepros patients again to society The empolyment programme especially for handicappe persons of leprosy should b there. The govt. must giv certain - facilities to suc leprosy - handicapped perso so that they can feed themselve with their own work. Th best example of rehabilitati centre for the leprosy patien is - "Anandvan" of Shri. Ba Amte, located at Varoda Maharashtra. It is near Nagpu The patients of leprosy th are living here are self emplo people. They are working fields, preparing cloth, maki ornamental things. They supp this material to citi'es a even abroad and are maki money.

Shri. Baba Amte is hono ed with the Prize for humani given by U.N.O. this year This is the great honou of his work in the field leprosy patients' rehabilitatio In Tamilnadu Katpadi is al a rehabilitation centre.

The employment mu be given to these people that they will not come the roads for begging and th will help to stop wrong vie about leprosy. Along with th the people who are free fr leprosy now and were patie

earlier will get their social status again.

There are many private as well as govt. rehabilitation institutions & centres which are working ceaselessly and calmly.

Let us everybody help these great sons of God and I am sure that;

"We shall overcome,We shall overcome,
Someday, O! deep in my heart,
I do believe, that we shall overcome someday".

Ode to peace

To you presidents of the world, who speak of peace
in your speaches and meanwhile you buy weapons and cannons,

To you religious men and preachers, who to
others the cross of peace and --- meanwhile
you put in to the head of man
the fear of God and the sentiment of sin
To you teachers who give your pupils lectures
about peace and ---- mean while
on the week end you may go give your
comrades the kiss of peace and ---- meanwhile
You want to change the world often Violently
All of you, please listen to a secret about peace.
Peace is not an intention,
Peace is not a speech,
Peace is not a law
Peace is not a lecture
Peace is like a flower that lives in our garden
like a river of which we are the source,
like a star of love
light of the heart, sun of our eyes.
it never comes from out side
it cannot be built
it cannot be learnt
it cannot be bought
Peace is a state of joy within us
elimination of lies within us
destruction of conflicts within us.

Padol Krushna Ramu,

Drug Abuses

Miss. Poornima Chaudhari
F. Y. B. Com.

Today we are living in a new era of Science and Technology. The rapid growth of Science has changed the face of the earth beyond recognition. In the 20th Century, we think that discoveries and inventions of Science have lessened the sufferings of human beings. Everything has two sides; good as well as bad. As the improvements are going faster, at the same time bad effects of scientific progress have also increased, for instance, drugs.

We should known "What a drug is." Drug is a sort of medicinal substance which kills pains or gives temporary relief from pains. Due to this, most of the people are becoming the addicts of these drugs. It creates another problem. i.e. drug addiction. But what is drug addiction? Psychological and physiological dependence of an individual to the intake of certain drug is known as drug addiction.

The characteristics of drug addicts are a tendency to increase the dose and psychological and physiological dependence on the effects of drugs.

Drugs are very hazardous substances. They ruin the life of a human being (the drug addict). The health of a person is destroyed because of these drugs. Prolonged use of drugs leads to nervousness and psychosis. Drugs give relief from pains for a short time but harm the body seriously. Addiction causes permanent damage to the vital organs of the body. It may lead to death due to pulmonary arrest, heart failure and defunctioning of some other organa. A strong dose of drugs also leads to death. Continuous use of drugs also causes some disorders in the progency.

The use of narcotics and stimulants causes impotency, chromosomal aberration (mutation) consequently resulting in the production of abnormal babies. Some of the people take medicines without any medical reason. They do so, for the relief of pain or excitement or imaginary pleasure. But once they start taking medicines, they become habitual to them. This is not good for health. Heroin, brown sugar, opium cocain ganja, hashish and L.S.D. (Lysergic acid-diethylamide) are commonly taken drug s L.S.D. is in the for m of sugar which is most powerful as well as harmful. Now a days, Smack is also a popular drug, which is the most hazardous of all. It is made from the pioson of a rat. Due to these drugs

vision and hearing power are also affected. Respiratory and cardio-vascular systems get adversely affected.

These drugs are hazardous not only for health but for an environment of a house and community also. They have created more and more problems. Drug addicts, specially students neglect their studies and also parents. They neglect their duties and important business or family work. They therefore, bring frustration not only for themseles but also for their family and community. The whole life of a drug addict becomes scattered and miserable under a strong dose of narcotics or stimulants the addicts may lead to traffic and in dustrial accidents. Drugs are obtained through illegal sources. It encourages smuggling and other antisocial activities. The addicts have a tendency to obtain the drugs from any source and at any cost. So they are liable to fall in the trap of smugglers and antisocial elements.

Drug addiction is the biggest problem of this century e.g. In the U.S.A. the medical requirement of opium is only 600 tons per year but the consumption exceeds 6500 tons and smuggled opium is in addition to this figure. Anyway we have to solve this problem. To solve this we should cut the root cause of drugs. It should be started from every home first. The parents should communicate with their children as Friends and solve their problems They should guide their children about drug addiction. If, somehow their children are affected they should contact the concerned centres for medical guidance. They are also other measures to discourage the drugs i.e. The students should be educated in Schools and colleges about the adverse effect of drug addiction through radio. TV programmes, Cinema, news-papers etc. people should know about the behavioural changes of addict ways and means through which drug peddlers stimulate them to become drug addicts. Health centres and reform centres should be established to provide medical care and expert advice, if needed to the addicts. We should curb the anti-social gangs who are engaged in smuggling and supplying these hallucinogenic drugs. Security force, social workers and politicians should extend their full co-operation.

In this way we can solve this dengerous problem. Every citizen of India should co-operate to solve this drug problem. After getting rid of the drug problem, India will become a strong nation.

Any how drug addiction is to be controlled by all so that the smuggling of drug is controlled and people should believe in each other. Then they will be able to get over this problem.

"Life is what we make it"

College Life

Mohd. Zakir
F. Y. B. A.

College life is very different from School life. The School boy has to go to School regularly and puncutally. He has to be at School for five and half hours. He has to take punishment for wrong doing. He has to write composition. He has to do a lot of home-work. He is under the control of his parents at home and of his teachers at School.

In comparison, College life is heavenly. To go from school to college is to go from a prison to great open space. The college is a world of fun and freedom of knowledge and wisdom Life in college is a life of liberty and activity. College years are the spring time of the students life, youthful, healthy, vigorous and active. It is for the student to make the best use of these years.

Every college has its rules and regulations Yet college life is free. The student can come and go as he likes. He can cut his classes. He can pass most of his time in the college canteen or in Gymkhana. He can waste his guide-books. When at college, he is completely outside the control of his parents, he is under a very limited control of the college authorities. But he can also be regular serious and attentive in class. He can participate in debates, elocution contests, dramatic performances, sports, etc. He can use his freedom and opportunities, for his good. It is for him, to make or mar his life; liberty does not mean licence to do what one likes. It means opportunity to do what one ought to do College life must mean the right use of every thing findsinthe college. No control must mean self control. College life is a life of joy and freedom, but freedom, to be meaningful, entails certain duties and responsibilities. It is in college alone. We can shape our future life. If we fail to mould our life we have to repent, College life is the gate to futurelife, golden if we can make the right use of it, otherwise, it might be the iron gate, suggesting hard life.

Role of youth in free India

Chand Khan
F. Y. B. A.

India is a big country. It is a developing country. We are making rapid progress in each and every field. We are going to enter the 21st Century. But there are some problems coming in the way of our progress. Illiteracy, poverty, Unemployment, communalism, quarrels due to language and province are some of the things that hinder the progress of the Country.

The role of Youth in modern India is very important. They have a great responsibility on their shoulders. They have to re-build India. This work has to be done on different levels. On the Social level, there are many evil things. A number of young women, are tortured or killed or compelled to commit suicide. only because their parents can not pay enough dowry. Young men must fight against this inhuman practice. They themselves must not accept any dowry.

Unfortunately, today, many young person fall a prey to alcohol and drugs like brown sugar etc. It is very difficult to give up these habits. The role Youth of India is to fight against this social evil. India is a country of villages. Eighty percent of our population lives in villages our villages are still backward. If, our villages remain backward, we cannot make progress. We should make efforts to change the rural scene. Young teachers should go to villages to educate the villages. Young doctors should go to villages to give them medical help.

People of different religions and castes live in India, All young persons, should make efforts to establish peace among people belonging to different castes and religions and speaking different languages is the duty of the youth of India to try for national integration, we cannot make progress without this. We cannot take the country in to the 21st Century as all advanced countries. Unless we rise above ourselves and forget our petty differences of caste, religion and language We can not work for the integration of the country. Let as not forget that we are first and foremost Indians -and we are proud of every thing Indian. It is the prime duty of the youth to achieve this national integration at all costs and be the torch bearers of Indianism.

Fascinating Lover

Oh what a charm you have,
& how innocent you are '.
Oh God, what a creature you are
& What a beauty she has! '

Her face is as daffodils
Her smile is as Morning lilies.
Oh Mighty God you poured on her
all heavenly beauties you have

Your eyes make me live,
Your lips make me love
You love me as much as I
It is not hidden, you can't deny

Oh God again & again I singthe song
Our love lives long & life long
Forever and with the worldalong.

Sham P. Nandanwar,
XII Science.

Mother

I can never forget
The million blessings

She gives to me
I never forget,

The tears
She sheds for me

I can never forget
The softest heart,

She possesses
I can never forget

The love,
She pours on me.

Sunil Waykole,
T.Y.B.Sc

My Love

MY LOVE, I want Green signal from you,
MY LOVE, I Love You, I Love You.
How I can Live without You, Tell me
Not other things like me, please believe me,
No one Before You, No one After You,
Only You are in my Heart,

Because "I LOVE YOU"

PARAG BOROLE
S. Y. COMPUTER

आंतर महाविद्यालयीन वेटलिफ्टिंग संघ

आंतर महाविद्यालयीन खो खो विजयी संघ

आंतर महाविद्यालयीन टेबल टेनिस विजयी संघ

आंतर महाविद्यालयीन १००×४ रिले मुली विजयी संघ

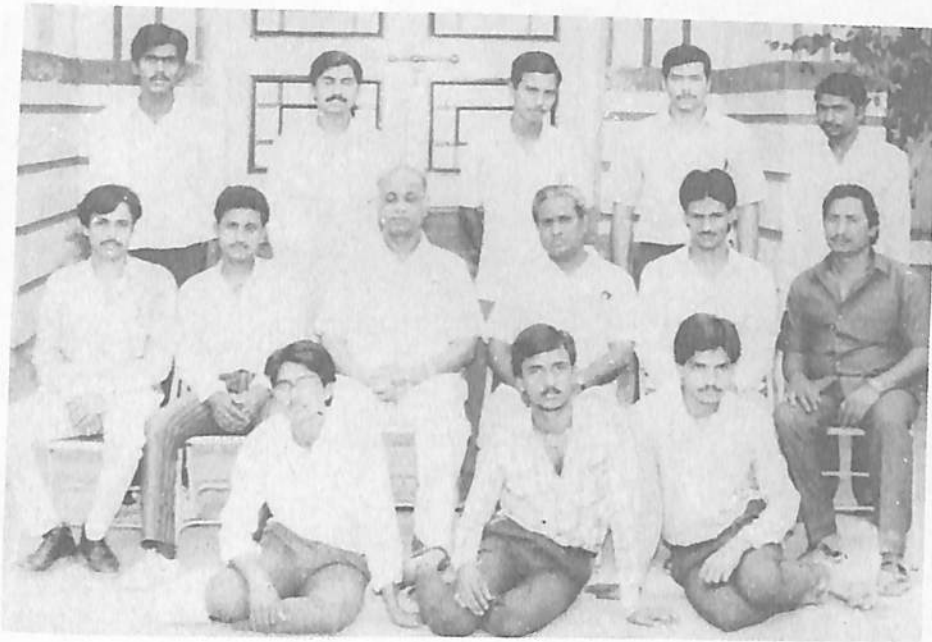

विभागीय खेळाडू खो खो

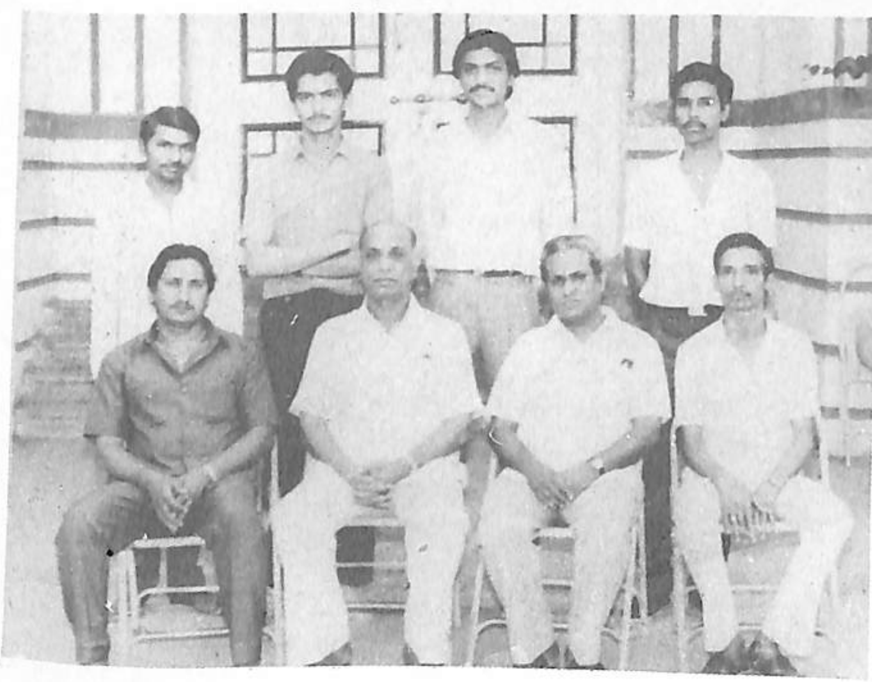

आंतर महाविद्यालयीन बुद्धीबळ विजयी संघ

ज्यु. कॉलेज जिल्हा पातळीवरील विजयी कबड्डी संघ

मा. प्राचार्यां समवेत विद्यापीठ प्रतिनिधी व वर्ग प्रतिनिधी

वार्षिक पारितोषिक वितरण व जिमखाना डे कार्यक्रमाचे अध्यक्ष
मा. अण्णासाहेब डॉ. बेंडाळे आपले विचार व्यक्त करतांना

वार्षिक पारितोषिक वितरण व जिमखाना डे चे प्रमुख पाहुणे
श्री. विक्रम बोके (ए. एस. पी. जळगाव) यांचे स्वागत करतांना मा. प्राचार्य

विज्ञान मंचच्या समारोप समारंभ प्रसंगी
संचालक प्राचार्य नेमाडेंचा सत्कार करतांना प्रा. स. दि. सिरसीकर

महाराष्ट्र टाईम्स पुरस्कृत राज्य पातळीवरील वक्तृत्व स्पर्धेत प्रथम क्रमांक मिळवि
नचिकेत रारावीकर, उपप्राचार्य डी. एच. महाजन, व प्रा. सिरसीकर

राजेन्द्र मनसुटे
अभिनयाचे प्रथम
पारितोषिक व
क्रिकेट विभागीय खेळाडू

सुहास कोल्हे
गंगोत्री ट्रेकींग
कॅम्प महाराष्ट्राचे
नेतृत्व

अंडर ऑफिसर
विश्राम कुळकर्णी
गोवा ट्रेकींग
कॅम्पसाठी निवड

चंद्रकांत कासार
ऑल इंडिया शिवाजी
ट्रेकींग ट्रेलसाठी
निवड

संजय बोंडे,
ज्यु. कॉलेज,
५000 मिटर धावणे
र पातळीवरील खेळाडू

निलकंठ खडके,
ज्यु. कॉलेज ३ वर्षापासून
राज्य पातळीवर
कबड्डी खेळाडू

अजय यादव,
वेटलिफ्टिंग,
अखिल भारतीय
आंतर विद्यापीठ
खेळाडू

शकील शेख मुसा,
वेटलिफ्टिंग
विद्यापीठ खेळाडू

उमेश घटी,
बॅडमिंग्टन,
विद्यापीठ
कॅम्पमध्ये निवड

संजय भार्गव
१०० मि., २०० मि.,
१००×४
रिलेमध्ये प्रथम
विभागीय खेळाडू

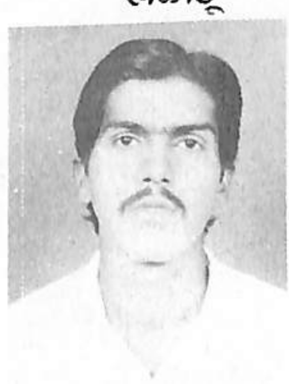

पन्नालाल सोनवणे,
हॅण्डबॉल
विद्यापीठ खेळाडू

शिरीष अमृतकर,
बास्केटबॉल
विद्यापीठ
कॅम्पमध्ये निवड

विजय माळी,
टेबल टेनिस
विद्यापीठ
कॅम्पमध्ये निवड

व्ही. के. राणे,
बास्केटबॉल
विद्यापीठ
कॅम्पमध्ये निवड

रवीन्द्र दशपुत्रे,
बुद्धीबळ
विद्यापीठ खेळाडू

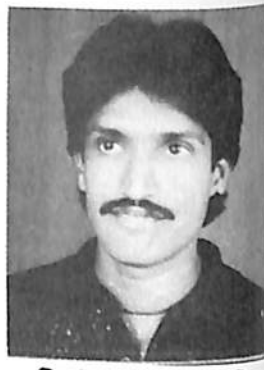

विवेक अळवाणी,
टेबल टेनिस
विद्यापीठ
कॅम्पमध्ये निवड

कु. छाया पाटील,
बॉल-बॅडमिंटन
विद्यापीठ खेळाडू

कु. मनीषा जोशी,
बॉल-बॅडमिंटन
विद्यापीठ खेळाडू

कु. निता महाजन
महाराष्ट्राच्या महिला
संघात व विद्यापीठ,
कॅंपमध्ये निवड

सौ. शोभना पाटील,
एम. ए. (मराठी)
सर्व प्रथम

अझीझ मोहंमद
एम. एस्सी. (गणित)
सर्वप्रथम

तिलक दुसिंग
एम. ए. (अर्थशास्त्र)
सर्वप्रथम

संजय हिंगोणेकर
एम. ए. (राज्यशास्त्र)
सर्वप्रथम

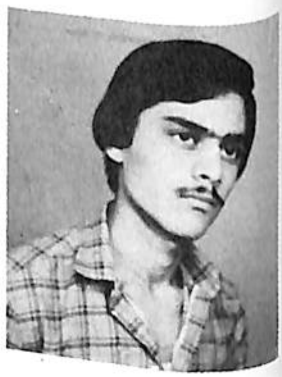

सुरेश वाघ
एम. ए. (इंग्रजी)
सर्वप्रथम

Integration

Many people say
Kashmir to Kanyakumari
India is One,
but everyone behaves his own way

Details are not in brief
same are proud of them.
do not like to speak,
the language same.

Destruction on every matter
is the cause to them,
but forget the real mother
which inspires them

They have to become one
for security,
they must learn
the principle of integrity.

BADGUJAR N. B.
M.A. Part II
(English)

- دیکھنا ہو تو انھیں دور سے دیکھا کرنا
شیوۂ عشق نہیں حسن کو رسوا کرنا
(حسرت)

(از علی یار خان T.Y.B.A)

- ہماؤں سے ہم وطنوں سے لاشیں پوچھا کرتی ہیں
پیار کی باتیں کرنے والوں قاتل کیوں بن جاتے ہو
(حفیظ میرٹھی)

- جس میں نہ ہو انقلاب موت ہے وہ زندگی
روحِ امم کی حیات کشمکشِ انقلاب
(اقبال)

(از چاہت علی T.Y.B.A)

اقوالِ زرّیں

- عبادت اور دوستی سچے دل سے ہونی چاہئیے۔ (سقراط)
- جاہلوں کی صحبت سے پرہیز کرو۔ ایسا نہ ہو کہ وہ تمہیں بھی اپنے جیسا بنالیں۔ (حکیم لقمان)

(از یونس خان F.Y.B.A)

- میٹھے بول غصّے کو رفع کرتے ہیں۔ (حضرت سلیمانؑ)
- بول میں ایسی تاثیر پیدا کرو کہ دلوں میں اتر جائے۔ نہیں تو چپ رہو۔ (حضرت محمدؐ)

(از شیخ صادق امین F.Y.B.A)

- انسان کی زبان ہی دشمن کو اپنا دوست اور دوست کو دشمن بناتی ہے۔
- انسان کی کوشش ہر بند دروازے کو کھول دیتی ہے۔

(از سلطانہ شیخ امین F.Y.B.A)

- کفر کے بعد سب سے بڑا گناہ دل آزاری ہے۔ خواہ مومن کی ہو یا غیر مومن کی۔ (مجدد الف ثانی)
- دانا وہ ہے جو اپنی غلطیوں پر نادم ہو جائے۔

(از ضیاء الدین قمر الدین F.Y.B.A)

مسکراہٹ کے پھول

- ایک اسکول ٹیچر نے اپنے طالب علموں کے ساتھ تصویر کھنچوائی اور کہا اس تصویر کی ایک ایک کاپی ہر کوئی اپنے پاس رکھے کیونکہ جب تم بڑے ہو جاؤ گے تو اچھا لگے گا اور تم سوچو گے ارے! یہ مظفر ہے جو آج کامیاب ڈاکٹر بن گیا ہے۔ اور یہ نصیر ہے جو کلکٹر بن گیا ہے۔ ابھی ٹیچر نے اتنا ہی کہا تھا کہ پیچھے سے کسی لڑکے نے کہا "یہ ہمارے ٹیچر ہیں جن کا انتقال ہو چکا ہے۔"

(از عبدالحق T.Y.B.A)

- دو دوست وعظ سن کر آرہے تھے۔ ان میں سے ایک کہنے لگا "یار میرے سامنے جو شخص بیٹھا تھا وہ بڑا بدتمیز تھا۔ کمبخت آیا تو تھا وعظ سننے اور پڑ کر سو گیا۔ بھلا جب سونا ہی تھا تو آیا ہی کیوں؟ اور کمبخت اتنی زور زور سے خرّاٹے لینے لگا کہ اس کے خرّاٹوں سے میری آنکھ کھل گئی۔"

(از عبدالوہاب F.Y.B.A)

غزل

آفاق انجم T.Y.B.A

گو دشمنوں سے ملے ہیں کئی عتاب مجھے
ہے دوستوں کی محبت بھی ایک سراب مجھے

رہا ہوں رندوں کی صحبت میں بارہا یارو
مگر ہے ساغر و مینا سے اجتناب مجھے

خدایا دولتِ علم و عمل سے مجھکو نوازو
نہیں قبول گہر ہائے لاجواب مجھے

ہر اجنبی سے ملتا ہوں دوستوں کی طرح
یہی خلوص کر دے نہ غرقِ آب مجھے

ہے میرے وصفِ محبت کا یہ اثر شاید
دیا احباب نے آفاقؔ کا خطاب مجھے

*** ***

پسندیدہ اشعار

- قہاری و غفاری و قدوسی و جبروت
  یہ چار عناصر ہوں تو بنتا ہے مسلماں
  (اقبال)

- رگوں میں دوڑنے پھرنے کے ہم نہیں قائل
  جب آنکھ ہی سے نہ ٹپکے تو پھر لہو کیا ہے
  (غالب)

(از چاند خان F.Y.B.A)

- ہم آہ بھی کرتے ہیں تو ہو جاتے ہیں بدنام
  وہ قتل بھی کرتے ہیں تو چرچا نہیں ہوتا
  (اکبر الٰہ آبادی)

- خدا شناس تو ہوتا نہیں ہے سہل اکبر
  یہی بہت ہے جو دنیا شناس ہو جاؤں
  (اکبر الٰہ آبادی)

(از سید شاہد علی F.Y.B.A)

- گلشن پرست ہوں مجھے گل ہی نہیں عزیز
  کانٹوں سے بھی نبھا کئے جا رہا ہوں
  (جگر)

- میں اکیلا ہی چلا تھا جانبِ منزل مگر
  لوگ ساتھ آتے گئے اور کارواں بنتا گیا
  (مجروح)

(از محمد فاروق غلام رسول F.Y.B.A)

- ہر کام محبت سے بنانا سیکھو
  انسان کا دکھ درد مٹانا سیکھو
  ہے جیت ہی مقصد تو دل کو جیتو
  دشمن کو بھی سینے سے لگانا سیکھو

(از شیخ اعجاز احمد S.Y.B.A)

- یہ بھی آدابِ محبت نے گوارا نہ کیا
  ان کی تصویر بھی آنکھوں سے لگائی نہ گئی
  (حسرت)

اُردو میں ڈرامہ نگاری

از سُہیل اختر رحمانی T.Y.B.A

تمام نقادوں اور محققوں نے اُردو کا پہلا ڈرامہ نگار لکھنؤ کے نواب واجد علی شاہ کو تسلیم کیا ہے۔ اور "افسانۂ عشق" جو رہس یا اوپرا کی شکل میں ۱۸۴۳ء میں محل کی چار دیواری میں کھیلا گیا تھا۔ اسے اُردو کا پہلا ڈرامہ مان لیا گیا۔ اسی ڈرامے سے تحریک پا کر سیّد آغا حسن امانت لکھنوی نے ڈراما "اندرسبھا" لکھا تھا۔ "اندرسبھا" پہلا ڈرامہ ہے جسے عوامی اسٹیج پر پیش کیا گیا۔ اس لیے بعض نقاد اسے اُردو کا پہلا ڈرامہ قرار دیتے ہیں۔

جس زمانے میں "اندرسبھا" کھیلا گیا۔ اسی زمانے میں بمبئی میں اُردو اسٹیج کا آغاز ہوا۔ "راجہ گوپی چند اور جلندھر" یہ ڈرامہ ۱۸۵۳ء میں بمبئی کے اسٹیج کا پہلا ڈرامہ تھا۔ اس ڈرامہ کی شہرت نے پارسیوں کو اس طرف متوجہ کیا اور کئی پارسی ناٹک کمپنیاں اور منڈلیاں قائم ہوئیں اور اس طرح بمبئی میں اُردو ڈراموں نے فروغ حاصل کرنا شروع کیا۔ طالب بنارسی اور احسن لکھنوی جیسے ڈرامہ نگاروں کو مقبولیت حاصل ہوئی۔ لیکن اس کے بعد جس ڈرامہ نگار نے ممتاز مقام حاصل کیا وہ تھے آغا حشر کاشمیری جن کا موازنہ انگریزی کے مشہور ڈرامہ نگار شیکسپیئر سے بھی کیا جاتا ہے۔

آغا حشر قدیم اور جدید ڈرامہ نگاری کی ایک اہم کڑی تھے۔ انھوں نے مغربی ڈراموں کو مشعلِ راہ بنایا۔ انھوں نے اسٹیج ڈراموں کی کمزوریوں کو دور کر کے جدید فنی طریقوں سے آشنا کیا۔ آغا حشر نے کئی ڈرامے لکھے جن میں "رستم و سہراب"، یہودی کی لڑکی، صیدِ ہوس، اسیرِ حرص، فلک پروین کافی مشہور ہوئے۔ آغا حشر کے بعد کئی ادیبوں نے ڈرامہ نگاری کی طرف توجہ دیں۔ عبدالماجد دریابادی نے "زود پشیماں" لکھا۔ آرزو لکھنوی نے "من کی چنگاری" اور "متوالی جوگن" جیسے ڈرامے لکھے۔ ڈاکٹر عابد حسین نے "پردہ غفلت" اشتیاق حسین قریشی نے "نقشِ آخر" اور دوسرے ڈرامے لکھے لیکن اس دور کا سب سے اہم ڈرامہ تھا "انارکلی" امتیاز علی تاج کا یہ ڈرامہ ایک ادبی شاہکار ہے اور جدید ڈرامہ کا ایک اعلیٰ نمونہ ہے۔

موجودہ دور میں پرتھوی تھیٹر اور اپٹا جیسی تنظیموں نے اُردو ڈرامہ پر توجہ دی اور اسے فروغ دینے کی کوشش کی ہے۔ اب اُردو ڈرامے نے کافی ترقی کی ہے اور کئی اُردو ڈرامے اسٹیج پر پیش کیے جا رہے ہیں۔ دورِ جدید میں پروفیسر مجیب کے ڈرامہ خانہ جنگی، اور آزمائش، خواجہ احمد عباس کے ڈرامہ 'دیوار اور پٹھان'، حبیب تنویر کا ڈرامہ "آگرہ بازار" اسٹیج پر کامیابی سے پیش کیے جا چکے ہیں۔ ڈاکٹر محمد حسن، قدریہ زیدی، ابراہیم یوسف وغیرہ اُردو ڈرامہ نگاروں نے اہم نام ہیں۔

اکبر الٰہ آبادی کی شاعری

از : محمد ذاکر F.Y.B.A

اکبر الہ آبادی اردو میں طنز و مزاح کے سب سے بڑے نمائندے ہیں۔ ان سے قبل اردو میں شاعری میں یہ عناصر ضرور تھے لیکن وہ شاعر کی ذات سے محدود تھے۔ ہجو، عیب جوئی، عداوت اور دشمنی کے اظہار کے لیئے یہ وقف تھے۔ اکبر الہ آبادی کا سب سے بڑا کارنامہ یہ ہے کہ انھوں نے لوگوں کو ہنسانے یا کسی کا مضحکہ اڑانے کا ذریعہ نہیں بنایا بلکہ سماج کی اصلاح کا اسے موثر ذریعہ بنایا۔ انھوں نے مغرب کے بڑھتے ہوئے سیلاب کو روکنے اور مشرقی تہذیب کو بچانے کے لیئے طنز و مزاح کے وار کیئے۔ اکبر نے نئی تہذیب کی خامیوں کو بڑی خوبی کے ساتھ اُجاگر کیا ہے۔ اور ان کا کھل کر مذاق اڑایا ہے۔ اکبر کی شاعری ایک مقصدی شاعری ہے وہ خوب کی اندھی تقلید ظاہر پرستی اور جنوبی تعلیم سے سخت بیزار تھے۔ چاہے آپ ان کے خیالات سے اتفاق نہ کرے لیکن ان کے اشعار سن کر نہ صرف ہم مسکراتے ہیں بلکہ سوچنے پر بھی مجبور ہو جاتے ہیں۔

بتاؤں آپ سے مرنے کے بعد کیا ہوگا
پُلاؤ کھائیں گے احباب فاتحہ ہوگا

مذہب نے پکارا اے اکبر اللہ نہیں تو کچھ بھی نہیں
یاروں نے کہا یہ قول غلط ہے تنخواہ نہیں تو کچھ بھی نہیں

رقیبوں نے رپٹ لکھوائی جا جا کے تھانے میں
کہ اکبر نام لیتا ہے خدا کا اس زمانے میں

بے پردہ کل جو آئیں نظر چند بی بیاں
اکبر زمیں میں غیرتِ قومی سے گڑ گیا

پوچھا جو ان سے آپ کا پردہ وہ کیا ہوا
کہنے لگیں کہ عقل پہ مردوں کی پڑ گیا۔

مجاہدِ حریّت مولانا ابوالکلام آزاد

از : واجدہ فرحت شیخ خیرالدین F.Y.B.A

مولانا ابوالکلام آزاد ہمارے ملک کے صفِ اوّل کے مجاہد آزادی اور سیاسی رہنما تھے۔ وہ اعلیٰ پائے کے ادیب بھی تھے اور صحافی بھی۔ مورّخ بھی تھے اور مفسّر بھی۔ وہ ۱۸۸۸ء میں مکہ معظمہ میں پیدا ہوئے۔ ان کی پیدائش کو سو سال مکمل ہو چکے ہیں اس لیئے حکومت ہند نے اس سال صد سالہ جشنِ ولادت منانے کا اعلان کیا ہے۔

مولانا آزاد نے کسی مدرسہ میں تعلیم نہیں پائی۔ انھوں نے اپنے گھر ہی میں قابل اساتذہ تعلیم مکمل کی۔ وہ اردو کے علاوہ عربی اور فارسی زبانوں میں بھی مہارت رکھتے تھے۔ مولانا آزاد نے اپنی ادبی زندگی کا آغاز شاعری سے کیا۔ ۱۱ سال کی عمر میں وہ شعر کہنے لگے تھے۔

مولانا آزاد ایک حق گو اور بیباک صحافی تھے۔ ۱۹۱۲ء میں انھوں نے "الہلال" کے نام سے ایک ہفتہ وار اخبار نکالا جس نے مسلمانوں کو خواب غفلت سے بیدار کیا اور ان میں آزادی کے لیئے جوش پیدا کیا۔ "الہلال" کی بڑھتی ہوئی مقبولیت اور حکومت پر سخت تنقیدوں کی وجہ سے اُسے انگریزی حکومت کا بار بار عتاب کا نشانہ بننا پڑا۔ بالآخر "الہلال" کو بند کرنا پڑا۔ اس کے بعد مولانا آزاد نے "البلاغ" نام کا رسالہ جاری کیا مگر مولانا کے نظر بند ہو جانے کی وجہ سے یہ رسالہ بھی بند ہو گیا۔

اعلیٰ درجے کے صحافی ہونے کے علاوہ مولانا آزاد ایک بلند پایہ ادیب اور صاحب طرز اور انشا پرداز بھی تھے۔ وہ عالم دین بھی تھے۔ انھوں نے "ترجمان القرآن" کے نام سے قرآن کی تفسیر لکھی۔ ان کی دیگر تصانیف میں تذکرہ اور غبار خاطر کافی مشہور ہے۔ "تذکرہ" ان کی خودنوشت سوانح حیات ہے۔ اور غبار خاطر احمد نگر جیل سے لکھے گئے خطوط کا مجموعہ ہے۔

مولانا آزاد نے ملک کی آزادی کی خاطر طرح طرح کی مصیبتیں برداشت کیں۔ کئی بار وہ جیل گئے۔ تقریباً ۹½ سال انھوں نے جیل میں گزارے۔ جب ملک آزاد ہوا تو انھیں ہندوستان کا وزیر تعلیم بنایا گیا۔

۲۲ فروری ۱۹۵۸ء کو علم و ادب کا یہ تابناک سورج ہمیشہ کے لیے غروب ہو گیا۔ ●●

مُسکراہٹ کے پھول

● ایک صاحب اپنے سامان اور بیوی کے ساتھ کھڑے ٹرین کا انتظار کر رہے تھے۔ اتنے میں قلی نے کہا "حضور وہ دیکھئے، میل ٹرین آگئی ہے۔" وہ حضرت اپنا سامان اٹھا کر بھاگے اور جاتے ہوئے چیخ کر بیوی سے بولے۔ "دیکھو یہ میل ٹرین (انگریزی میں میل کے معنی مرد کے ہوتے ہیں) آگئی ہے میں اس سے جا رہا ہوں اور اب تم جلدی سے 'فی میل ٹرین' سے آجانا۔ سمجھیں؟"

از محمد یونس F.Y.B.A

اقبال کی نظم – عشق اور موت

از - نکہت جہاں F.Y.B.A

یہ نظم انگریزی کے مشہور شاعر لارڈ ٹینی سن کے کلام سے لی گئی ہے۔ اس نظم میں شاعر نے عشق کو غیر فانونی دیا ہے یہاں تک کہ موت بھی اس کے سامنے نہیں ٹھہر سکتی۔ اقبال کے فلسفہ میں عشق کو بڑا اہم مقام حاصل ہے۔ عشق کا مفہوم ہے کسی شئے یا مقصد سے قلبی لگاؤ۔ یہ ایک ایسا جذبہ ہے جو دیگر تمام جذبات پر حاوی ہوتا ہے۔ اور جب جذبہ عشق غالب آجاتا ہے تو پھر انسان موت سے بھی نہیں ڈرتا ہے بلکہ موت قوت عشق کے سامنے خوفزدہ ہو جاتی ہے۔

اس نظم میں علامہ اقبال نے عشق اور موت کے مابین مکالمے کے ذریعہ فلسفہ عشق کو نہایت دانیش انداز میں بیان کیا ہے۔ اس نظم کی تمہید میں کائنات کی تخلیق کا سہانا منظر پیش کر کے شاعر نے زندگی سے محبت کی تعلیم دی ہے۔ اس دائمی زندگی کے مظہر عشق کی قوت کا حیران کن منظر کھینچا ہے۔

عشق نام کے فرشتے سے موت کے فرشتے کی ملاقات ہوتی ہے۔ عشق کے سوال کے جواب میں موت کا فرشتہ اپنے نام اور کام کی تفصیل بتاتا ہے اور کہتا ہے کہ اس کا کام لباس ہستی کے پرزے اڑانا اور زندگی کی چنگاری کو بجھانا ہے۔ اس کی نگاہ جس پر پڑ جاتی ہے وہ چیز فنا ہو جاتی ہے لیکن دنیا میں ایک ہستی ایسی ہے جس پر اس کا جادو نہیں چلتا۔ پھر وہ اس ہستی کی تعریف کرتے ہوئے کہتا ہے کہ وہ ہستی چنگاری بن کر انسان کے دل میں رہتی ہے۔ وہ نور مطلق کی آنکھ کا تارا ہے۔ موت کے منہ سے یہ تعریف سن کر عشق کے لب پر مسکراہٹ طاری ہو جاتی ہے۔ اور یہ مسکراہٹ بجلی بن کر موت پر گرتی ہے۔ اور اسے فنا کے گھاٹ اتار دیتی ہے۔ بھلا تاریکی روشنی کے سامنے ٹھہر سکتی ہے؟ پوری نظم میں علامہ اقبال نے جس فلسفہ کو بیان کیا ہے فارسی کے مشہور شاعر حافظ شیرازی اسے صرف ایک شعر میں دلکش انداز میں اس طرح بیان کرتے ہیں۔

ع ہرگز نمیرد آں کہ دلش زندہ شد بہ عشق
ثبت است بر جریدہ عالم دوام ما

* * *

حکمت کے موتی

- خوب جان لو کہ دنیا آخرت کی کھیتی ہے جو جیسا بوئے گا ویسا کاٹے گا۔
- آج عمل ہے حساب نہیں، کل حساب ہے عمل نہیں۔

(از شیخ ذاکر F.Y.B.A)

- وقت ایک ایسی زمین ہے جس میں محنت کے بغیر کچھ پیدا نہیں ہوتا۔
- اس بات سے ہمیشہ ڈرو کہ ماں نفرت یا فریاد سے ہاتھ آسمان کی طرف اٹھائے۔

(از شیخ ساجد F.Y.B.A)

- دوزخ سے نجات چاہتے ہو خلقِ خدا کی خدمت کرو۔
- دشمن کو مہربانی سے اور دوست کو نیک سلوک سے جیتو۔

(از سید فاروق احمد T.Y.B.A)

اُردو شاعری کی آبرو — غزل

از۔ شکیل احمد T.Y.B.A

غزل اردو شاعری کی سب سے زیادہ پسندیدہ اور محبوب ترین صنف ہے۔ پروفیسر رشید احمد صدیقی نے غزل کو اردو شاعری کی آبرو کہا ہے۔ غزل کے معنی عورتوں سے لگاوٹ کی باتیں کرنا ہے۔ لیکن ادب کی اصطلاح میں غزل اس صنفِ سخن کو کہتے ہیں جس میں عشق و محبت کا ذکر ہو۔

غزل کا آغاز دکن سے ہوا۔ بعض نقاد امیر خسرو کو پہلا اردو کا غزل گو کہتے ہیں جو تحقیقی اعتبار سے درست تسلیم نہیں کیا گیا ہے۔ سلطان قلی قطب شاہ پہلا صاحب دیوان غزل گو شاعر ہے جس کے یہاں فارسی اور دکنی کا حسن اقتراج ملتا ہے۔ ولی اورنگ آبادی تک پہنچتے پہنچتے سینکڑوں شعرائے گیسوئے غزل کو سنوارا اور نکھارا۔ لیکن ولی نے غزل کو دل کشی بخشی اس نے شمالی ہند کے شاعروں کو بھی اس کا دیوانہ بنا دیا۔

شمالی ہند میں اردو غزل کے مدارج طے کرئے۔ سودا، میر، میر درد جیسے ممتاز شاعروں نے اردو غزل کو معراج کمال پر پہنچایا۔ ولی کے ان شعرائ نے غزل کو سلامت، روانی، سوز وگداز اور نزاکت و نفاست عطا کی۔

ولی اُجڑنے کے بعد لکھنؤ میں ناسخ اور آتش نے اردو غزل کے ظاہری حسن کو نکھارنے اور سنوارنے میں خوب ریاضت کیں۔ اُدھر دلی میں غالب، ذوق، مومن اور ظفر نے غزل کے حُسن میں چار چاند لگائے۔ ان سب شعراء میں غالب کو ممتاز مقام حاصل ہے۔ غالب نے غزل میں مفکرانہ انداز پیدا کیا۔

۱۸۵۷ء میں انقلاب کے بعد مولانا حالی اور محمد حسین آزاد کی کوششوں سے اُردو میں جدید شاعری کا آغاز ہوا۔ غزل جو کہ صرف حسن و عشق تک محدود تھی اب اس میں اخلاق، قومیت فلسفہ، حُب وطن اور دیگر موضوعات کو جگہ ملیں۔ اس طرح غزل زندگی کی ترجمانی بنتی گئی۔ ہر دور کی نمائندگی اس میں ہونے لگی۔ ترقی پسند شعراء فیض، مجاز، فراق، مجروح مخدوم، جان نثار اختر جوش ملیح آبادی نے غزل کو غم جاناں کے ساتھ غم دوراں کا بھی ترجمان بنا دیا۔

موجودہ دور میں احمد فراز، ناصر کاظمی، احمد ندیم قاسمی، شہریار، مجروح، منیر نیازی، محمد علوی اور دیگر شعرائ نے اُردو غزل کو بامِ عُروج پر پہنچایا ہے اور پھر اسے وہی تازگی اور شگفتگی دی ہے جو دلوں کو موہ لیتی ہے۔

ع غزل اس نے چھیڑی مجھے ساز دینا
ذرا عمر رفتہ کو آواز دینا۔

مولجی جیٹھا آرٹس، سائنس اینڈ کامرس کالج جلگاؤں

M.J.COLLEGE
JALGAON

AJANTA

سالانہ مجلّہ
1988-89

اجنتا

EDITOR :
PROF: AKBAR
REHMANI

*

زیرادارت

پروفیسر اکبر رحمانی
ایم اے بی ایڈ
صدر شعبۂ اردو ایم جے کالج جلگاؤں

अजिंठा

उर्दू विभाग

اردو سیکشن

महाविद्यालय वार्ता

** संकीर्ण :-

* एकुण विद्यार्थी संख्या -	5191
* वरिष्ठ महाविद्यालय -	3304
1] साहित्य शाखा	823
2] विज्ञान शाखा	1136
3] वाणिज्य शाखा	1345
* कनिष्ठ महाविद्यालय -	1887
1] साहित्य शाखा	301
2] विज्ञान शाखा	895
3] वाणिज्य शाखा	691

** कर्मचारी वर्ग :-

वरिष्ठ महाविद्यालय :-

प्राध्याक - 135
लिपिक - 27
शिपाई - 666

कनिष्ठ महाविद्यालय:-

प्राध्यापक - 54

* नविन नेमणुका :-

यावर्षी महाविद्यालयात खालील प्राध्यापकांच्या नव्याने नेमणुका करण्यात आल्या. सर्वांचे मनःपुर्वक स्वागत.

प्रा.पी.पी.पाटील, प्रा.के.वी.महाजन, प्रा.डी.सी. चव्हाण, प्रा.बी.डी.बोंडे, प्रा.पी.एस.पाटील, प्रा.एच. एम.चौधरी, प्रा.डी.व्ही.असोदेकर, प्रा.डी.एम्.पाटील प्रा.सौ.माधुरी जैन, प्रा.सौ.स्मिता गोखले, प्रा.सौ.रजनी पाठक, प्रा.सौ.चौधरी, प्रा.कु.अंजली पवार.

* सेवानिवृत्ती :-

महाविद्यालयाच्या सेवेतुन पुढील व्यक्ती यावर्षी निवृत्त झाले. सेवानिवृत्तीच्या आयुष्यात त्यांना हार्दिक शुभेच्छा.

प्रा.मो.स.भावे, प्रा.इंदूमती लिमये, श्री.ए.सी.देशमुख श्री.इसाक रेनुद्दिन

* विद्यापीठ परिक्षा निकाल :- 1987-88

बी.ए. पदवी	- 95 टक्के
बी.एस्सी. पदवी	- 91 टक्के
बी.कॉम.पदवी	- 75 टक्के

* कनिष्ठ महाविद्यालय :- 12 वी परिक्षा

साहित्य	28 टक्के
विज्ञान	70 टक्के
वाणिज्य	49 टक्के

जिमखाना

वरीष्ठ महाविद्यालय

या वर्षी जिमखाना निवडणूक घेण्यात आल्या, व खालील प्रमाणे जिमखाना कार्यकारिणी तयार करण्या आली.

1] प्राचार्य द.स.नेमाडे
2] उप-प्राचार्य डी.एच.महाजन
3] उप-प्राचार्य एम्.के.येवले
4] उप-प्राचार्य पी.एस.कोल्हे
5] प्रा.नारायण खडके
6] श्री.बी.एस.पाटील
7] श्री.सुनिल खडके [विद्यापीठ प्रतिनिधी]

या वर्षी आपल्या महाविद्यालयातील बहुसंख्य खेळाडुंनी उज्वल अशी कामगिरी केली ती खालील प्रमाणे -

आंतर महाविद्यालयीन बॅडमिंटन सामन्यात आपल्या मुलींच्या संघाने जळगाव विभागात विजेतेपद मिळविले कु.अनुपमा नेहते हिच्या उत्कृष्ठ खेळामुळे आपल्या महाविद्यालयाच्या संघाने विजेतेपद कायम राखले. जळगाव विभागाच्या संघात कु.अनुपमा नेहते, कु.मिनल तारे, कु.संगिता भटकर यांची निवड झाली. कु.अनुपमा नेहते हिने जळगाव विभागाच्या संघाचे नेतृत्व केले. आंतर महाविद्यालयीन टेबल टेनिस संघात मुलांचा संघ विजयी ठरला. श्री.विवेक अडवाणी, श्री.विजय

माळी, यांची जळगाव विभागाच्या संघात निवड झाली जळगाव विभागाच्या संघाचे नेतृत्व विवेक अडवाणी याने केले· त्याची पुणे विद्यापीठाच्या कँप संघात निवड झाली·

आंतर महाविद्यालयीन बुध्दीबळ सामन्यात आपल्या महाविद्यालयाच्या संघाने जळगाव विभागात विजेतेपद मिळविले· जळगाव विभागाच्या संघात श्री रविंद्र दशपुत्रे, श्री·मिलींद अडकर यांची निवड झाली· पुणे विद्यापीठाच्या संघात श्री·रविंद्र दशपुत्रे यांची निवड झाली· जळगाव विभागाच्या फूटबॉल संघात श्री·दिलीप ठाकूर व प्रसन्ना कुळकर्णी यांची निवड झाली· आंतर महाविद्यालयीन हॉकी, मुला मुलींच्या स्पर्धा न झाल्याने त्यांची चाचणी घेण्यात आली· त्या चाचणी मध्ये जळगाव विभागाच्या संघात [मुली] कु·छाया भाटीया कु·चंदा चव्हाण, कस्तुरी दातार, मोहीनी जोशी, उज्वला कोतवाल तसेच [मुलांमध्ये] भाऊराव इंगळे प्रसन्ना कुळकर्णी, शेख ताहेर शेख फारुख यांची निवड झाली·

आंतर महाविद्यालयीन बॉस्केट बॉल संघात मुलांचे विजेतेपद कायम राखले· सर्वस्वी अमृतकर शिरीष, राणे व्ही·के·, नेमाडे आर· आर, काबरे आर· एस· यांची जळगाव विभागाच्या संघात निवड झाली·जळगाव विभागाच्या संघातून आपल्या महाविद्यालयाचे अमृतकर शिरीष, राणे व्ही·के· यांची पूणे विद्यापीठाच्या कॅम्प मध्ये निवड झाली· आंतर महाविद्यालयीन वजन उचलणे या स्पर्धेमध्ये अजय यादव, शकील शेख, चौधरी उदयकुमार यांनी आपापल्या गटात चांगली कामगिरी करून जळगाव विभागाच्या संघात स्थान पटकाविले· जळगाव विभागाच्या संघातुन आपल्या महाविद्यालयाचे अजय यादव, शकील शेख यांची पुणे विद्यापीठाच्या संघात निवड झाली· जळगाव विभागाच्या शरीर सौष्ठव्य या स्पर्धेसाठी आपल्या महाविद्यालयाचा खेळाडू श्री·दिलीप शिंपी याची निवड झाली·

आंतर महाविद्यालयीन हॅण्ड बॉल स्पर्धेत मुलांचा संघ विजयी ठरला· जळगाव विभागाच्या संघात नेमाडे आर·आर· अमृतकर शिरीष, काबरा आर· एस· सोनवणे पन्नालाल, लोखंडे नागेश्वर यांची निवड झाली· जळगाव विभागाचे संघाचे नेतृत्व श्री·नेमाडे आर· आर· यांनी केले· तसेच पुणे विद्यापीठाच्या संघात पन्नालाल सोनवणे यांची निवड झाली·मुलींच्या हॅण्डबॉल संघात जळगाव विभागाच्या संघात कु·उज्वला कोतवाल, कु·छाया भाटीया, कु·मनिषा जोशी, कु·छाया पाटील, कु·निवेदिता नेरकर यांची निवड झाली· व मनिषा जोशी हिची पुणे विद्यापीठ हॅण्ड बॉल संघातही निवड झाली·

आंतर महाविद्यालयीन क्रिकेट स्पर्धेत आपला संघ विजयी ठरला· जळगाव विभागाच्या संघात सर्वस्वी प्रियेन खोना, प्रकाश वाघ, राजेंद्र मनसुटे, युवराज वाघ, प्रसाद अय्यर, झोपे सचिन, अनिल करोसिया यांची निवड झाली· आंतर महाविद्यालयीन खो खो च्या मुलांच्या संघाने विजेतेपद पटकाविले· जळगाव विभागाच्या संघात माहेश्वरी संतोष, पदे ए·टी·कदम पी·डी·, ठाकुर दिलीप, अतूल मुळे, धनंजय पाटील यांची निवड झाली· तसेच मुलींचा खो खो संघ उपविजेता ठरला· कु·नीता महाजन, अश्विनी अभ्यंकर, सुवर्णा वडगावकर यांची जळगाव विभागाच्या संघात निवड झाली· नव्याने सुरु झालेल्या बॉल बॅडमिंटन स्पर्धेत पुणे विद्यापीठाच्या संघात कु·जोशी मनिषा व कु·छाया पाटील यांची निवड झाली· तसेच कुस्ती मध्ये आपल्या महाविद्यालयातील सुहास कोल्हे यांची जळगाव विभागाच्या संघात निवड झाली· आंतर महाविद्यालयीन कबड्डी संघात जळगाव विभागातून संजय पाटील व किरण अत्तरदे यांची निवड झाली·

प्रा· नारायण खडके
[क्रिडा प्रमुख]

वाद विवाद मंडळ

या वर्षी वादविवाद मंडळाचे सेक्रेटरी म्हणून श्री· नरेंद्र नेरकर निवडून आले· मंडळातर्फे विविध कार्यक्रम राबविण्यात आले व विविध स्पर्धांमध्ये भाग घेतला· शेंदूर्णी येथे झालेल्या कथाकथन स्पर्धेत नरेंद्र नेरकर यांना उत्तेजनार्थ बक्षिस मिळाले· जामनेर येथील वादविवाद स्पर्धेत, नरेंद्र नेरकर व सुभाष पवार यांनी भाग घेतला· एम·बी·ए·तर्फे घेण्यात आलेल्या "क्वीझ" स्पर्धेत नरेन्द्र दिक्षित व विसपुते सहभागी झाले· चिन्मय मिशन, जळगाव तर्फे घेण्यात आलेल्या वादविवाद स्पर्धेत संजय भोकरडोळे यास उत्तेजनार्थ प्रमाणपत्र मिळाले· मंडळातर्फे नागपूर विद्यापीठातील प्रा· डॉ·डॉ·भा·ल·भोळे यांचे 'भारतीय राष्ट्रीय एकात्मता' विषयावर व्याख्यान आयोजित करण्यात आले होते· महाविद्यालयातील तिघही शाखांसाठी क्वीझ घेण्यात आली· वर्षभराच्या कार्यक्रमांसाठी म·प्राचार्य, उपप्राचार्य प्राध्यापक, विद्यार्थी इत्यादींनी केलेल्या सहकार्याबद्दल आम्ही त्यांचे आभारी आहोत·

प्रा· एम· व्ही· मारंबे
[वाद-विवाद मंडळ प्रमुख]

जिमखाना कनिष्ट महाविद्यालय

-: पावसाळी स्पर्धा :-

यावर्षी तालुका पातळीवरील पावसाळी स्पर्धा मध्ये एकूण 55 विद्यार्थी व विद्यार्थिनींनी भाग घेतला. आपल्या महाविद्यालयाचे तालुका पातळीवरील संघ खालील प्रमाणे,

मुलांचे संघ : 1) पोहणे, 2) कबड्डी, 3) टेबल टेनिस 4) फुटबॉल, 5) बास्केट बॉल, 6) खो-खो

मुलींचे संघ : 1) टेबल टेनिस

वरील संघापैकी तालुका पातळीवर विजयी झालेले संघ खालील प्रमाणे :-

1) कबड्डी (मुले), 2) टेबल टेनिस (मुले), 3) पोहणे (मुले), 4) टेबल टेनिस (मुली)

1) कबड्डी (मुले) :- या संघामध्ये निळकंठ प्रल्हाद खडके, पदमाकर गणपत खडके, सुनिल खेमचंद अत्तरदे राजेंद्र भालचंद्र पाटील यांचा खेळ आक्रमक व प्रेक्षणिय झाला. श्री.निळकंठ प्रल्हाद खडके व श्री.सुनिल खेमचंद अत्तरदे यांची राज्य स्तरीय निवड चाचणीसाठी निवड करण्यांत आली होती.

कबड्डी हा संघ जिल्हा पातळीवर सुध्दा विजयी झाला व विभागीय पातळीवर खेळण्यासाठी नाशिक येथे पाठविण्यांत आला होता.

2) टेबल टेनिस (मुले) :- हा संघ तालुका पातळीवर विजयी झाला असून यांत गंगराडे हिमांशु शामेंद्र पटेल दर्शन अनिलकुमार, गाडगीळ सचिन सदानंद यांचा खेळ उत्कृष्ट झाला. हा संघ जिल्हा पातळीवर खेळण्यासाठी चाळीसगाव येथे गेला होता. परंतू संयोजकांच्या गैरसमजामुळे या संघास भाग घेता आला नाही.

3) टेबल टेनिस (मुली) :- हा संघ तालुका तसेच जिल्हा पातळीवर विजयी झालेला असून यात कु. सोदपा बलरामकुमार विग व कु.देवयानी सुधीर चौधरी ह्यांचा खेळ आकर्षक व आक्रमक झाला.

नंतर हा संघ विभागीय पातळीवर खेळण्यासाठी नाशिक येथे पाठविण्यात आला होता. त्यात मात्र तिस-या क्रमांकावर समाधान मानावे लागले.

4) पोहणे :- या स्पर्धेत फालक मिलिंद घनःशाम व फालक तुषार सिताराम हे दोन खेळाडू जिल्हा पातळीवर विजयी झाले.

-: हिवाळी स्पर्धा :-

हिवाळी तालुका पातळीवरील स्पर्धासाठी आपल्या महाविद्यालयातील मुले व मुली मिळून 38 विद्यार्थ्यांनी भाग घेतला. सदर स्पर्धामध्ये खालील संघांनी भाग घेतला होता.

1) मैदानी स्पर्धा (लहान गट - मुली)
2) मैदानी स्पर्धा (लहान गट - मुले)
3) मैदानी स्पर्धा (मोठा गट - मुली)
4) मैदानी स्पर्धा (मोठा गट - मुले)
5) हॉकी (मुले)
6) बॅडमिंटन (मुले)

वरील संघापैकी तालुका पातळीवर बॅडमिंटन हा संघ विजयी झाला. तसेच मैदानी स्पर्धामध्ये निळकंठ प्रल्हाद खडके थाळी फेक मध्ये सर्व प्रथम आला. तसेच संजय यशवंत बोंडे हा खेळाडू 5000 व 3000 मिटर धावणे या स्पर्धामध्ये सर्व प्रथम येऊन जिल्हा व विभागीय पातळीवर विजयी झालेला असून त्याची निवड राज्य स्तरीय स्पर्धेसाठी करण्यांत आली होती.

जिमखान्याच्या संपूर्ण वर्षाच्या कार्यवाहीत सहकार्याचा अनमोल वाटा असणारे प्राचार्य डी.एस. नेमाडे, उपप्राचार्य डी.एच. महाजन, उपप्राचार्य एम. के. येवले, उपप्राचार्य पी.एल.कोल्हे, प्रा.पी.जी.अभ्यंकर प्रा.वी.एम. महाजन यांनी वेळोवेळी केलेल्या मार्गदर्शनाबद्दल मी त्यांचा ऋणी आहे. तसेच माझे निकटचे सहकारी मित्र प्रा.नारायण खडके यांनी केलेल्या सहकार्य व मार्गदर्शनाबद्दल मी त्यांचा आभारी आहे.

प्राध्यापक व क्रीडा रसिकांनी केलेल्या प्रत्यक्ष-प्रत्यक्ष सहकार्याबद्दल मी त्यांचा आभारी आहे.

प्रा. पी.डी. तळेले
क्रीडा - प्रमुख
मु.जे. कनिष्ठ महाविद्यालय,
जळगाव

ग्रंथालय

आपले ग्रंथालय आपल्या महाविद्यालयाच्या गौरवा-
द आणि भूषणावह अंगापैकी एक प्रमुख अंग आहे.
रवर्षी आपल्या ग्रंथालयांत विविध विषयांवरील
स्तकांची भर पडत असते. 1988-89 या वर्षात
विध विषयांवरील एकूण 2225 ग्रंथ खरेदी करण्यांत
ले. यु.जी.सी.ग्रॅन्ट आणि बेसिक ग्रॅन्ट या योजनांतर्गत
ी खरेदी करण्यांत आली. आज मितीला ग्रंथालया-
ल एकूण ग्रंथ संख्या 91872 इतकी झालेली आहे.
द्यार्थी, प्राध्यापक, बहिःस्थ विद्यार्थी, संशोधन कार्य
रणारे विद्यार्थी अभ्यासक आदींना आपल्या ग्रंथालयाचा
र मोठया प्रमाणावर उपयोग होत असतो.

नेहमीप्रमाणे ग्रंथालयातील अभ्यासिका सकाळी
.30 ते संध्याकाळी 5 पर्यंत व संध्याकाळी 7 ते
0 पर्यंत सतत उघडी असते. वसतिगृहातील व
हाविद्यालयाच्या परिसरात राहणा-या बहुसंख्य
द्यार्थ्यांना या अभ्यासिकेचा लाभ होत असतो.
§ पुस्तक पेढी योजनेतून जवळजवळ 200 विद्यार्थ्यांना
स्तके देण्यात आलीत.
§ एस.वाय.बी.ए. व टी.वाय.बी.ए. मराठी स्पेशल
संस्कृत स्पेशल घेणा-या विद्यार्थ्यांना वर्षभर अभ्यास
रण्यासाठी पुस्तके देण्यात आली.
§ विद्यार्थ्यांना अभ्यासात उपयुक्त अशी नियतकालिके
भ्यासिकेत ठेवण्यात येतात.

वरील योजनांप्रमाणे विद्यार्थ्यांना उपयुक्त ठरतील
शा विविध योजना वेळोवेळी विधार्थी प्राध्यापक
च्या सहकार्याने राबविल्या जातात. ग्रंथाप्रमाणेच
विध विषयांच्या अभ्यासासाठी संदर्भ म्हणून नियत-
ालिकेही मागविले जातात.

ग्रंथालयाचे कामकाज सुविहीतपणे वर्षभर
लू असते. या कामी सर्वांचा चांगला प्रतिसाद व
हकार्य मिळत असते. प्राचार्य डी.एस.नेमाडे, उप-
चार्य डी.एच.महाजन, उपप्राचार्य एम.के.येवले, उप-
चार्य पी.एल. कोल्हे, लायब्ररी इन-चार्ज डॉ.प्रा.
स.आर.चिरमाडे, ग्रंथालय समितीतील सदस्य,प्राध्या-
क वर्ग, कार्यालयातील कर्मचारी वर्ग,विद्यार्थी वर्ग
ग्रंथालयातील कर्मचारी वर्ग या सर्वांचे मनःपूर्वक
हकार्य लाभते त्याबद्दल त्यांचे हार्दीक आभार.

पी.डी. ब-हाटे,
ग्रंथपाल

युवती सभा

ज्ञानसाधने बरोबरच विद्यार्थिनींच्या सुप्त कला-गुणांच्या आविष्काराला संधी मिळावी या हेतूने युवती-सभेने या वर्षी खालील कार्यक्रमांचे आयोजन केले. विद्यार्थिनींच्या उत्स्फूर्त सहकार्यामुळे हे कार्यक्रम यशस्वी झाले.

कार्यक्रम 1§ उद्‌घाटन समारोह §दि. 9-8-88§
व्याख्यात्या - सिव्हील जज कु. चारुशीला पटेल
विषय - दैनंदिन जीवनात कायद्याची जाणीव कशी ठेवावी?
अध्यक्ष - प्राचार्य डी.ए. नेमाडे

कार्यक्रम 2§ "हसरी मैफिल" §दि. 20-8-88§
सादरकर्ते श्री. प्रभाकर कांबळे
सौ. प्रतिभा कांबळे
भावपूर्ण कवितांचे साभिनय वाचन.

कार्यक्रम 3§ व्याख्यान §दि.8-9-88§
"स्त्री जीवनातील अंधश्रध्दांचे उन्मूलन"
व्याख्याते - प्रा.शेखर सोनाळकर
अध्यक्ष - प्राचार्य डी.एस. नेमाडे
भाषणानंतर विद्यार्थिनींच्या चर्चात्मक प्रश्नोत्तरांमुळे हा कार्यक्रम बौध्दिकदृष्ट्या समाधानकारक झाला

कार्यक्रम 4§ कथ्थक नृत्य §दि.30-9-88§
नृत्यांगना कु.अपर्णा भट हिच्या नृत्याचा बहारदार कार्यक्रम यावेळी अन्यनृत्ये ही सादर करण्यात आली.
लोकनृत्य- कु.अर्पणा भट, कु.महिमा मिश्रा, कु.आरती चोरडिया
रेकॉर्ड नृत्य - कु.महिमा मिश्रा, कु.आरती चोरडिया.
प्रमुख अतिथी - ॲडव्होकेट सौ.स्मिता चित्रे
अध्यक्ष - प्राचार्य डी.एस. नेमाडे

कार्यक्रम 5§ श्री.वि.वा.शिरवाडकर यांच्या कवितांचे गायन आणि वाचन. दि.25-2-89 रोजी हा कार्यक्रम युवतीसभा आणि कलामंडळ यांच्या सहकार्याने सादर करण्यात आला.
अध्यक्ष - श्री.भैय्यासाहेब उपासनी.
याप्रसंगी डॉ.अण्णासाहेब वेडाळे यांच्या शुभहस्ते श्री. उपासनी यांचा सत्कार करण्यात आला. काव्य-गायन वाचन स्पर्धेत खालील विद्यार्थिनी यशस्वी झाल्या.
काव्यगायन स्पर्धा - प्रथम क्रमांकः कु.कस्तुरी दातार
द्वितीय क्रमांकः कु.लक्ष्मी कुलकर्णी
तृतीय क्रमांकः कु.अनिता वैद्य

काव्यवाचन स्पर्धा- प्रथम क्रमांकः कु.प्रज्ञा रारावीकर
द्वितीय क्रमांकः कु.लक्ष्मी कुलकर्णी
तृतीय क्रमांकः कु.स्वाती पाठक

स्वगते - प्रथम क्रमांकः सौ.निलीमा पण्डित
द्वितीय क्रमांकः कु.प्रज्ञा रारावीकर
तृतीय क्रमांकः कु.रेखा ठिपसे

कार्यक्रम 6§ परिसंवाद §दि. 3-3-89§
विषय- "विज्ञान युगांतील आई" विषयक संकल्पना §प्रा.ऑनल थत्ते यांच्या "विज्ञान युगांतील आई" या पुस्तकाच्या आधारे§
व्याख्यात्या - ॲडव्होकेट सौ. जयश्री अकोलकर
अध्यक्ष - डॉ.अण्णासाहेब वैडाळे

परिसंवादात अनेक विद्यार्थिनींनी भाग घेवून आपल्या वैचारिक क्षमतेचा,वक्तृत्वकलेचा प्रत्यय निदर्शनास आणून दिला. परिसंवादातील यशस्वी स्पर्धक-

प्रथम क्रमांक - सौ. निलीमा पंडित
द्वितीय क्रमांक - कु. कल्पना देशपांडे
तृतीय क्रमांक - कु. तेजस्विनी सोमण

कार्यकारिणी सदस्या
प्रा. सौ.शैला विराजदार
प्रा. सौ.सुनंदा चौधरी
प्रा. सौ.शोभा चौधरी
प्रा. कु.प्रज्ञा पेठे

डॉ. सौ.वासंती साळवेकर
अध्यक्षा - युवतीसभा

कला मंडळ

दर वर्षाप्रमाणे यंदाही पुण्याच्या "पुरूषोत्तम करंडक" स्पर्धेसाठी "आम्ही सूर्य उद्याचे" एकांकिका महाविद्यालयातर्फे पाठविण्यात आली. एकांकिकेचे लेखन किशोर शिंपी व राजेंद्र मनसुटेंनी केले. पुणे येथील गदमकर करंडक स्पर्धेत शास्त्रीय नृत्यात कुमारी अपर्णा भट सहभागी झाली. भुसावळ येथे आयोजित एकपात्री अभिनय स्पर्धेमध्ये श्री.राजेंद्र मनसुटे यास द्वितीय क्रमांकाचे पारितोषिक मिळाले.

महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांच्या कलागुणांना वाव देण्यासाठी महाविद्यालयात वि.वा.शिरवाडकर साहित्य स्पर्धा आयोजित केल्या होत्या. यात काव्यगायन,काव्य वाचन व एकपात्री प्रवेश यांचा समावेश होता. या स्पर्धांना विद्यार्थ्यांनी चांगला प्रतिसाद दिला. या समारंभास प्रमुख पाहुणे म्हणून सुप्रसिध्द अभिनेते श्री. भैया उपासनी उपस्थित होते. याप्रसंगी श्री.भैया उपासनीचा सत्कार संस्थेचे अध्यक्ष डॉ.बेंडाळे यांचे हस्ते करण्यात आला.

प्रा. श्रीरंग राजे
कलामंडळ प्रमुख

मानसशास्त्र विभाग

मु.जे. महाविद्यालयात मानसशास्त्र विभाग सुरु होऊन बराच कालावधी झाला. हा विषय अकराव्या वर्गापासून ते तृतीय वर्षापर्यंत कलाविभागात शिकविला जात आहे. 1984/85 पासून विशेष मानसशास्त्राचीही सुरवात करण्यात आली. 1988/89 मध्ये म्हणजेच यावर्षी येथे "वैकासिक मानसशास्त्र" या नविन विषयाची द्वितीय वर्षाकरीता विशेष म्हणून सुरवात करण्यात आली. विशेष मानसशास्त्रासाठी व त्यातील प्रात्याक्षिकांसाठी लागणारे निरनिराळे साहित्य, चाचण्या, मानसशास्त्रीय कसोटया या विभागात सध्या उपलब्ध आहेत.

मानसशास्त्रासोबतच विद्यार्थ्यांच्या अंगी असणाऱ्या इतर कलागुणांना वाव मिळण्यासाठी व मानसशास्त्रासंबंधीत असलेल्या इतर क्षेत्राचीही माहिती विद्यार्थ्यांना मिळावी यासाठी "मानसशास्त्र मंडळ" §1988-89§ दि. 23-9-88 रोजी स्थापन करण्यात आले. ह्या मंडळात 11 वी ते तृतीय वर्ष कला या वर्गातील विद्यार्थ्यांचा समावेश असून या मंडळाची सभासदसंख्या 143 होती. विशेष म्हणजे ज्या मुलांनी मानसशास्त्र विषय घेतलेला नव्हता. अशा सभासदांची संख्या 10 होती. मानसशास्त्र मंडळाचे उद्घाटन आपल्या कॉलेजचे आवडते प्राचार्य श्री.नेमाडेसर यांच्या हस्ते झाले. त्यानंतर मंडळाच्या निवडून आलेल्या पदाधिकाऱ्यांचा माननीय प्राचार्यांच्या हस्ते गुलाबपुष्प देऊन सत्कार करण्यात आला. "हा विषय म्हणजे वेडयांचे शास्त्र नव्हे, तर आपल्या दैनंदिन व्यवहारात वापरण्यात येणारे एक शास्त्र आहे व ते सिध्द करण्याचे काम हा विषय घेणाऱ्या विद्यार्थ्यांनी केले पाहिजे." असे प्राचार्यांनी आपल्या उद्घाटनपर भाषणात सांगितले.

दि. 17 मार्च 89 रोजी तृतीय वर्ष विशेष मानसशास्त्राच्या विद्यार्थ्यांकरिता नागपूरचे प्रा.व्ही.एस. जैन यांचे संख्याशास्त्रावर वर्गवजा मार्गदर्शन आयोजित केले होते. तसेच दि.23 मार्च रोजी मुंबईचे निवृत्त पोलीस कमीशनर माननीय श्री.अरविंद पटवर्धन यांचे "गुन्हेगारांचे मानसशास्त्र" या विषयावर भाषण झाले.

याच कालखंडात भुसावळ येथील पद्माबाई कोटेचा महिला महाविद्यालयाच्या विद्यार्थिनींनी आमच्या मानसशास्त्र विभागातील आधुनिक उपकरणांनी नटलेल्या प्रयोगशाळेला भेट देऊन विविध मानसशास्त्रीय प्रयोगासाठी लागणारी उपकरणे,चाचण्या,बुध्दिमापन कसोटया इ.चे निरीक्षण केले.

या सर्व घडामोडींच्या सुरवातीला सत्रारंभी प्रा.सौ.माधवी जैन यांची विभाग प्रमुख तर कु.स्मिता गोखले यांची प्राध्यापक म्हणून नेमणूक करण्यात आली.

दि·8 डिसें· ते 20 डिसें· रोजी तृतीय वर्ष विशेष विद्यार्थ्यांची बंगलोर, म्हैसूर, उटी, तिरूपती बालाजी येथे शैक्षणीक सहल आयोजित केली गेली होती· बंगलोर Mental Neuro Hospital ला भेट देऊन तेथील Treatment & Rehabilitation विभाग बघितला· तेथील डॉक्टर व परिचारिकांनी मानसिक विकृत लोकांना कसे सुधरविण्यात येते याची संपूर्ण माहिती दिली·

एकंदर, माननीय प्राचार्यांच्या अखंड मार्गदर्शनामुळे व उस्फूर्त सहकार्यामुळे मानसशास्त्र विभाग यशस्वितेकडे घोडदौड करतांना आढळून आला·

सौ· माधवी जैन
मानसशास्त्र विभाग प्रमुख

विज्ञान मंच

राज्य विज्ञान मंडळ नागपूर व जिल्हा परिषद जळगाव,शिक्षण विभाग यांच्या संयुक्त विधमाने राज्यातील सर्व जिल्हयात विज्ञान मंच ही योजना शासनाच्या अनुदानाच्या व मार्गदर्शनाच्या सहयाने राबविली जाते· गेल्या 15 ते 20 वर्षापासून मु·जे· महाविद्यालयात ही योजना अतिशय समर्थपणे राबविली जात आहे· जिल्हयातील नागरी व ग्रामीण भागातील इयत्ता 9 वी तील विद्यार्थ्यांसाठी प्रवेश पूर्व चाचणी असते· या चाचणीतून उत्तीर्ण झालेले गुणानुक्रमे पहिले चाळीस विद्यार्थ्यांची निवड "अ" गटासाठी व 30 विद्यार्थ्यांची निवड "ब" गटासाठी केली जाते· यंदाचे वर्षी "अ" गटाचे उद्घाटन संचालक व प्राचार्य डी·एस· नेमाडे यांच्या हस्ते 5 सप्टेंबर रोजी झाले· समन्वयक म्हणून प्रा·सिरसीकर याची निवड या वर्षी पुन्हा केली होती· यंदा "अ" गट विज्ञान मंचची जबाबदारी प्रा·जावळे व प्रा·पाटील{प्राणी शास्त्र} सौ·लता पाटील व सौ·बेंडाळे{रसायनशास्त्र} प्रा·पी·डी·भोळे व प्रा·वी·यु·पाटील{भौतिकशास्त्र} प्रा·हेमंत चौधरी व प्रा·अे·पी· चौधरी{गणित} यांच्यावर सोपविण्यात आलेली होती· या वर्षी उपप्राचार्य येवले व उपप्राचार्य डी·एच·महाजन यांच्या व्याख्यानाचा लाभ विज्ञान मंचच्या विद्यार्थ्यांना झाला· प्रा· कोर्णिक, प्रा·एस·एम·रडे,प्रा·शहा,प्रा·यु·जी·पाटील,प्रा· खारूल, प्रा·एस·एस·पाटील व प्रा·उमडीकर यांनी विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन केले·

विद्यार्थ्यांची शैक्षणिक सहल "पंचशील पेपर मिल" बांभोरी येथे आयोजित केली होती· कागद निर्मितीचे तंत्र तेथील कर्मचा-यांनी विद्यार्थ्यांना समजावून सांगितले· यावर्षी प्रा·एस·पी·पाटील यांच्या प्रयत्नामुळे विद्यार्थ्यांना मु·जे·कॉलेजमधील "संगणक" व त्याचे कार्य या संबधीचा कार्यक्रम मंचच्या विद्यार्थ्यांना अतिशय आवडला· या शिवाय या विद्यार्थ्यांसाठी प्रश्नमजुंषा,वादविवाद स्पर्धा,निबंध स्पर्धा,ऊत्स्फूर्त भाषण व प्रयोग शाळेतील प्रत्यक्ष प्रयोग करण्याची संधी व सुविधा प्राप्त झाली· विद्यार्थ्यांना विज्ञान विषयक माहितीची पुस्तके दिली जात होती व विद्यार्थ्यांनी या सर्व तासिकांचे पुस्तकाच्या वाचनाचे व येथे झालेल्या कार्यक्रमाची नोंद "मनोगतच्या वहीत" करावी लागत असे· "अ" गटातील विज्ञान मंचचा समारोप दि·24-2-88 रोजी प्राचार्य नेमाडे यांच्या हस्ते पार पडला व याच दिवशी विद्यार्थ्यांच्या प्रमाण पत्राचे वितरण झाले· या वर्षीच्या मंचचे विशेष म्हणजे कु·नचिकेत रारावीकर हया मंचच्या विद्यार्थ्यास "महाराष्ट्र टाईम्स" या वृत्तपत्राने आयोजित केलेल्या वक्तृत्व स्पर्धेत प्रथम क्रमांकाचे बक्षीस मिळाले· याच विद्यार्थ्यास शैक्षणिक विभागाचे{नाशिक} ही प्रथम क्रमांकाचे बक्षीस मिळाले· विज्ञान मंचतर्फे या विद्यार्थ्याचा सत्कार उपप्राचार्य महाजन यांच्या हस्ते करण्यात आला· त्याप्रसंगी त्यांनी ही रू·11/- रोख बक्षीस देऊन विद्यार्थ्यांचे कौतुक केले·

प्रा·अे·पी·चौधरी{गणित विभाग} यांनी मानधनाचे पैसे न घेता रूपये 51/- विज्ञान मंचच्या विज्ञान पुस्तक पेढीस देणगी म्हणून दिले त्यांचे आम्ही आभारी आहोत·

नेहरू शताब्दीच्या शुभमुहर्तावर म्हणजे 14 नोव्हेंबर 1988 रोजी विज्ञान मंचच्या "ब" गटाचे उद्घाटन प्राचार्य नेमाडे यांच्या हस्ते पार पडले· या स्पर्धेत 30 विद्यार्थी यशस्वी झालेले होते व एक आठवडा मु·जे· महाविद्यालयाच्या वस्तीगृहात राहून महाविद्यालयातील आम्हास डॉ·पी·आय·चौधरी, हेमंत चौधरी,प्रा·जावळे,प्रा·अे·एस·भोळे व प्रा·एस·एन·भारंबे यांचे मार्गदर्शन लाभले· या विद्यार्थ्यांची शैक्षणिक सहल "दिपनगर" येथे आयोजित केलेली होती· दिपनगर येथील प्रमुख कार्यकारी इंजीनियर श्री·एस·डी·महाजन यांनी संपूर्ण सहकार्य देऊन आम्हास व विद्यार्थ्यांना विद्युनिर्मितीचे विविध टप्पे स्वतः जातीने सर्व प्रकारचे मार्गदर्शन केले· राष्ट्रीय प्रज्ञाशोध परीक्षे संबंधीचे मार्गदर्शन प्रा·सिरसीकर व प्रा·उमडीकर यांनी दिले· या शिवाय मुलाखतीचे तंत्र या संबंधीचे मार्गदर्शन

उपप्राचार्य डी.एच. महाजन यांनी केले. "ब" गट विज्ञान मंचाचा समारोप समारंभ दि.20-11-1988 रोजी प्राचार्य नेमाडे यांचे हस्ते पार पडला. विद्यार्थ्यांचे पालक व काही शाळांचे शिक्षक याप्रसंगी हजर होते.

विज्ञान मंचच्या "अ" व "ब" गटाच्या आयोजनासाठी शिक्षणाधिकारी जिल्हा परिषद जळगाव व विज्ञान पर्यवेक्षक श्री.के.वाय.पाटील यांचे मार्गदर्शन लाभले त्याबद्दल आम्ही त्यांचे ऋणी आहोत.

विज्ञान मंचच्या दरवर्षीच्या कार्यक्रमास भूगोल विभागाचे कर्मचारी श्री.सुरेश कोळी व श्री.शिंपी यांचेही सहकार्य लाभले. प्रयोगशाळा सहाय्यक मोहन भोसले यांनी विज्ञान मंचचे वाचनालय व इतर सर्व कार्यभार व्यवस्थीत करून देण्यात सहकार्य दिले त्याबद्दल सर्वांचे आम्ही आभारी आहोत. विज्ञान मंचचे विविध कार्यक्रम यशस्वीपणे व चांगल्यारितीने पार पाडण्यासाठी संचालक व प्राचार्य नेमाडे व वस्तीगृह प्रमुख प्रा.ऐ.पी. चौधरी याचेही सहकार्य लाभले.

प्रा. स.दि.सिरसीकर
समन्वयक

प्राचार्य द.स.नेमाडे
संचालक

राष्ट्रीय सेवा योजना

सन 1988-89 च्या शैक्षणिक वर्षात राष्ट्रीय योजनेच्या कार्याचा प्रारंभ दि.10 जुलै रोजी मा. प्राचार्य डी.एस. नेमाडे यांच्या उद्‌बोधपर भाषणाने झाला. उद्‌बोधनपर भाषणात त्यांनी रा.से. योजनेची उधिष्टये समजावून सांगितली व बहुसंख्येने या योजनेत सहभागी व्हावे असे आवाहन केले. राष्ट्रीय सेवा योजनेत सहभागी होणा-या विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन व प्रशिक्षण म्हणून 10 जुलै व 17 जुलै या दोन दिवसाचे प्रबोधन सत्र आयोजित करण्यात आले.

महाविद्यालय प्रांगण विकास योजना

महाविद्यालयाचा परिसर जास्तीत जास्त रम्य दिसावा यासाठी काही कार्यक्रम महाविद्यालयात घेण्यात आले. आवारातील साफसफाई,गाजर गवत निर्मूलन आवार दुरूस्ती,बागकाम,वृक्षारोपण इ. कार्यक्रम विशेषतः घेण्यात आले. महाविद्यालयातील रस्त्याच्या कडेला अशोक,सुरु,पेट्रोफॉर्म वृक्षाची लागवड करण्यात आली. कॉमर्स बिल्डींगच्या मागच्या बाजूला विद्यार्थ्यांनी बागकाम कार्यक्रम हाती घेतलेला आहे. महाविद्यालय व परिसरातील गाजर गवत निर्मूलन,वृक्षाची निगा इ. कार्यक्रम घेण्यात आले.

कार्यात्मक साक्षरता योजना

राष्ट्रीय सेवा योजनेतील 106 विद्यार्थी व विद्यार्थ्यांनी राष्ट्रीय प्रौढ शिक्षण योजनेतील कार्यात्मक साक्षरता योजनेत सहभागी झाले होते. या कार्यक्रमात प्रत्येक विद्यार्थ्यांने किटसूच्या आधारे दोन निरक्षरांना साक्षर करावे असा निश्चय करण्यात आला. कार्यात्मक साक्षरता कार्यक्रमाचे प्रशिक्षण दि.14 ऑगस्ट रोजी मा.प्राचार्य जिल्हा प्रौढ शिक्षणाधिकारी श्री. वसंत चौधरी,प्रा.पी.ऐस.चौधरी,उपप्राचार्य शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय जळगाव यांच्या व्याख्यानाद्वारे घेण्यात आले. कार्यक्रमाच्या मूल्यमापनासाठी मा.श्री.बोरस्ते, भोळे, पर्यवेक्षक जिल्हा प्रौढ शिक्षण कार्यालय व प्रा.ऐ.ऐस. भोळे यांची नेमणूक करण्यात आली. पुणे विद्यापिठातील अधिकारी प्रा.गवळी प्रा.शिरसाट, प्रा.लोखंडे यांनी महाविद्यालयाला भेट देऊन कार्यात्मक साक्षरता कार्यक्रमाची प्रशंसा केली.

साक्षरता दिंडीचे आयोजन

राष्ट्रीय सेवा योजना व जिल्हा प्रौढ शिक्षण कार्यालय यांच्या विद्यमाने 8 सप्टेंबर आंतरराष्ट्रीय साक्षरता दिनी साक्षरता दिंडीचे आयोजन करण्यात आले. राष्ट्रीय सेवा योजना व महाविद्यालयातील 150 विद्यार्थी व विद्यार्थीनी या कार्यक्रमात सहभागी झाले होते. साक्षरता दिंडीची सुरूवात महाविद्यालयाच्या प्रांगणातून मा.प्राचार्य डी.ऐस.नेमाडे मा.वसंत चौधरी,जिल्हा प्रौढ शिक्षणाधिकारी व प्रकल्पाधिकारी श्री.बोरस्ते, भोळे यांच्या उपस्थितीत सरस्वतीच्या पूजनाने झाली. साक्षरता दिंडीत विद्यार्थी व विद्यार्थीनी साक्षरतेच्या घोषणा व गीत म्हणत होते. जिल्हा प्रौढ शिक्षण कार्यालयाजवळ साक्षरता दिंडीचा समारोप झाला. समारोप समारंभ कार्यक्रम मा. प्राचार्य नेमाडे यांच्या अध्यक्षतेखाली व मा.अमिताभ राजन,जिल्हाधिकारी यांच्या उपस्थितीत पार पडला.

शेळगाव येथील श्रमसंस्कार शिबीर

या वर्षातील विशेष श्रमसंस्कार शिबीर दत्तकग्राम शेळगाव ता.जि.जळगाव येथे 22 नोव्हेंबर ते 1 डिसेंबर या कालावधीत घेण्यात आले. शिबीराचे उद्‌घाटन मा.किशोर पाडवी,बी.डी.ओ. जळगाव प्राचार्यांच्या अध्यक्षतेखाली संपन्न झाले. प्रमुख पाहुणे

मिलींद कुळकर्णी
एम. कॉम. सर्वप्रथम

सौ. कुमुद चौधरी
बी. ए. सर्वप्रथम

कु. संगीता पांडे,
बी. एस्सी. सर्वप्रथम

अभिजीत देशपांडे,
बी. कॉम. सर्वप्रथम

कु. भारतो पवार,
१२ वी साहित्य सर्वप्रथम

कु. उमा अग्रवाल
१२ वी वाणिज्य सर्वप्रथम

१२ वी विज्ञान परीक्षेत विशेष गुण मिळवून मेडीकलला प्रवेश मिळालेले विद्यार्थी

दीपक चौधरी

कु. माधुरी कोरिया

मिलींद राणे

कु. संगीता चौधरी

कु. अनिता दावलभक्त

१२ वी विज्ञान परीक्षेत विशेष गुण मिळवून सरकारी अभियांत्रिकी महाविद्यालयात प्रवेश मिळालेले विद्यार्थी

संजयकुमार किनगे

सुनील चौधरी

निलेश बऱ्हाटे

चेतन कोल्हे

प्रदीप झोपे

योगेश महाजन

अभय खरे

यशवंत पाटील

सर्वेश सोमण

संदीप दाते

योगेश अरकडी

देवेंद्र गजेश्वर

मा·सखाराम भाऊ सोनवणे सरपंच शेळगांव, श्री· रविंद्र बंढे उपसरपंच शेळगाव हे उपस्थित होते· या शिबीरात ग्रामसफाई, गोबरगॅस, युवक नेतृत्व विकास, श्रमसंस्कार, व्यसनमुक्ती, सामाजिक समस्या अंधश्रध्दा निर्मूलन, सामाजिक वनीकरण, राष्ट्रीय एकात्मता मनोरंजन इ· कार्यक्रम राबवण्यात आले· शिबीरार्थींनी शिबीराच्या कालावधीत ।3 फुट व्यासाचे व सहा फुट खोलीचे पाच गोबर गॅस खड्डे गाव-क-यांना खोदून देण्यात आले· गावातील मुख्य चार रस्त्यांची आखणी व नवीन तयार करण्याचे काम या शिबीरात पूर्ण करण्यात आले· त्या रस्त्यावर श्रमदानाने मुरूम पसरवल्याने गावातील रस्ते भव्य दिसू लागले· ग्रामस्थांनी आवश्यक असलेला तिर्थक्षेत्राचा रस्ता दुरूस्त करण्यात आला· शिबिराच्या कालावधीत प्रा·कानवडे, प्रा·देव, अधिकारी पुणे विद्यापिठ यांनी शिबीरास भेट दिली व शिबिरार्थींनी हाती घेतलेल्या नवीन कार्यक्रमाची प्रशंसा केली· श्रमसंस्काराबरोबरच विविध वक्त्यांची भाषणे आयोजित करण्यात आली· राष्ट्रीय सेवा योजना व युवक §प्रा·रा·वा·पाटील§ आजचा युवक व सिनेमा§मा·योगेश्वर गंधे§ सामाजिक वनिकरण काळाची गरज प्रात्यक्षिक §श्री·बैसाणे व श्री·सोनार रोपवन अधिकारी सामाजिक वनिकरण§ व्यसनमुक्ती कार्यक्रमात युवकांचा सहभाग§श्री·कोटेचा श्री·वि-हाडे दारूबंदी प्रचार अधिकारी§ राष्ट्रीय एकात्मता§प्रा·भारंबे§ इ· विषयावर भाषण आयोजित करण्यात आली· अंधश्रध्दा निर्मूलन सामाजिक समस्या प्रौढ शिक्षण,कुटूंब कल्याण नियोजन,राष्ट्रीय एकात्मता इ·विषयांवर गटवार चर्चा आयोजित करण्यात आली· मनोरंजन कार्यक्रमास वरील विषयांवर आधारलेले लघुपट गावक-यांना दाखवण्यात आले· मा·प्राचार्य नेमाडे यांची ।0 दिवसांपैकी 5 दिवसाची शिबीरातील उपस्थिती उल्लेखनीय होती· शिबीराच्या कालावधीत श्री·सुनिल झोपे,प्रमोद धांडे,सुनिल वायकोळे ढाके,तायडे,सुनिल अत्तरदे,चौधरी,प्रमोद पाटील,सुधा नाईक यांनी गट प्रमुख म्हणून उत्तम कार्य केले·

युवक नेतृत्व विकास उद्बोधक वर्ग

राष्ट्रीय सेवा योजना व महाविद्यालयातील युवकांचा नेतृत्व विकास होण्याचा दृष्टीकोनातून दर रविवारी एक तास उद्बोधक वर्ग व वादविवाद स्पर्धा रा·से· योजनेतर्फे आयोजित करण्यात आल्या· उद्बोधक वर्गात प्राचार्यांचे मार्गदर्शन महत्वाचे ठरले· एकविसाव्या शतकातील अंधश्रध्दा, आजचे शैक्षणिक धोरण शिक्षण मातृभाषेतून व्हावेत काय? पर्यावरण संतुलन काळाची गरज, ।8 वर्षे मतदानाचा अधिकार इ·विषयावर चर्चा घेण्यात आली· या उद्बोधक वर्गास विद्यार्थी व विद्यार्थीनींकडून उत्तम प्रतिसाद मिळाला·

रोपवाटिका

या वर्षाच्या अभिनव उपक्रम म्हणजे सामाजिक वनिकरण विभागातर्फे महाविद्यालयाला 50,000 रोपांची रोपवाटीकेस मंजूरी देण्यात आली· हिवाळी शिबीरात मा·बैसाणे सामाजिक वनिकरण विभाग यांच्याशी शिबीरार्थींनी रोपवाटीका देण्याविषयी चर्चा केली होती ही रोपवाटीका बहुतांशी श्रमदानातून स्थापण्यात येणार आहेत· या रोपवाटीकेमुळे परिसरातील जनतेला स्वस्त दरात रोपे उपलब्ध होणार आहेत·

विद्यार्थ्यांचे यश

राष्ट्रीय सेवा योजनेतील विद्यार्थी व विद्यार्थीनीची राज्य व राष्ट्रीय पातळीवरील शिबीरासाठी निवड करण्यात आली· कु·उषा चौधरी राष्ट्रीय एकात्मता शिबीर केरळ, कु·सुनिला खर्चे राज्य पातळीवरील शिबीर मुंबई व श्री·बी·ओ·इंगळे या विद्यार्थ्यांची निवड प्रजासत्ताक दिन परेड दिल्लीसाठी करण्यात आली होती·

रा·से· योजनेचे कार्यक्रम यशस्वी करण्यासाठी खालील मान्यवर व्यक्तींचे मार्गदर्शन लाभले· मा· प्राचार्य नेमाडे, उपप्राचार्य पी·अेल·कोल्हे,प्रा·रमेश नन्दे, प्रा·कानवडे संयोजक रा·से·यो·पुणे विद्यापिठ यांचे वेळोवेळी बहुमोल मार्गदर्शन लाभले· वरील मान्यवर व्यक्ती व सरकारी अधिकारी यांचे मार्गदर्शन व सहकार्य लाभले त्याबद्दल त्यांचे हार्दिक आभार मानतो·

कार्यक्रम अधिकारी

प्रा· कु· प्रज्ञा पेठे	डॉ· अे·अेस भोळे
प्रा· सौ· रजनी बोंडे	प्रा·अेस·अेन·भारंबे
प्रा· हेमंत चौधरी	प्रा·अेन·व्ही·भारंबे

वसतिगृह

1988-89 या वर्षी विद्यार्थी विद्यार्थिनींच्या वसतिगृहात अनेक सुधारणा करण्यात आल्या. विद्यार्थी विद्यार्थीनींच्या वसतिगृहासाठी नवीन फर्निचर घेतले आहे. मुलींच्या वसतिगृहातील आवारात बगीचा व वेगवेगळे खेळ खेळण्यासाठी क्रीडांगण तयार केले त्यामुळे वसतिगृहातील सौंदर्यात भर पडली.

विद्यार्थी व विद्यार्थिनींवर चांगले संस्कार व्हावे त्यांच्या अंगी चांगले विचार बाणावे म्हणून वसतिगृहात वेळोवेळी अनेक वक्त्यांची भाषणे आयोजित केली गेलीत. विद्यार्थिनींना आपल्या शरीररचने बद्दल माहिती देऊन आरोग्य निरोगी व सुदृढ कसे राखावे याबद्दल डॉ सौ शैलजा चौधरी यांनी योग्य मार्गदर्शन केले डॉ जी.डी.बेंडाळे यांनी "योग" या विषयावर भगवद्गीतेचा आधार देऊन आपले सुयोग्य विचार मांडले. प्रा.कु.नीलिमा पाटील यांचेसुध्दा योगासनावर व्याख्यान होऊन त्यांच्या मार्गदर्शनाखाली विद्यार्थिनींसाठी आठ दिवसाचे शिबीर आयोजित केले होते त्याला उत्तम प्रतिसाद मिळाला होता.

सौ.निलीमा पंडीत यांनी आपल्या जीवनातील वेगवेगळे अनुभव सांगितले. त्यातून विद्यार्थिनींना भिन्न परिस्थितीशी माणसाने कसे समायोजन करायचं हे शिकायला मिळाले. प्रा.सौ. माया पंडित यांनी "कालची,आजची व उद्याची स्त्री" या विषयावर अमूल्य माहिती दिली. त्यांच्या भाषणातून व्यक्तिमत्वाचा स्वतंत्रपणे विकास करण्याची प्रेरणा मिळाली. प्रा. सौ.जैन यांनी "पौगंडावस्थेतील समस्या व त्यांच मानसशास्त्रीय दृष्टिकोणातून निदान" या विषयावर सभर्पक व्याख्यान झाले.

यावर्षी दरवर्षाप्रमाणे विद्यार्थी विद्यार्थिनींचा सहभोजनाचा कार्यक्रमही पार पडला. ग्रामीण जीवन जवळून न्याहाळण्यासाठी तसेच सृष्टी सौंदर्याचा आस्वाद घेण्यासाठी "पाल" येथे सहल आयोजित केली होती. विजयादशमीच्या शुभदिनी दरवर्षाप्रमाणे याही वर्षी विद्यार्थ्यांनी मेसमधील कर्मचा-यांबद्दल आपले प्रेम त्यांना प्राचार्य नेमाडे यांच्या हस्ते भेट वस्तु देऊन व्यक्त केले. गरीब व होतकरू विद्यार्थ्यांना "कमवा व शिका" या योजनेचा लाभ झाला.

प्राचार्य श्री. नेमाडे यांचे वेळोवेळी मार्गदर्शन तसेच सहकार्य लाभले त्याबद्दल आम्ही त्यांचे ऋणी आहोत. उपप्राचार्य श्री.डी.एस.महाजन,उपप्राचार्य श्री.एम.के.येवले, उपप्राचार्य श्री.कोल्हे आणि इतर प्राध्यापकांचे सुध्दा वेळोवेळी सहकार्य मिळाले त्याबद्दल आम्ही सर्वांचे आभारी आहोत. महाविद्यालय व मेस येथील कर्मचा-यांचे तसेच श्री.कोपरकर यांचेही सहकार्य मिळाले त्याबद्दल आम्ही' त्यांचेही आभारी आहोत. विद्यार्थी,विद्यार्थिनींच्या वसतिगृहातील वार्डनस अनु.प्रा.भारंबे व प्रा.कु.पेठे यांनी वरील सर्व कार्यक्रम उत्तमरीतिने पार पाडण्यास परिश्रम घेतले त्याबद्दल त्यांचेही आभारी आहोत.

प्रा. सौ.मालती जावळे	**प्रा. श्री.ए.पी.चौधरी**
रेक्टर	रेक्टर
मुलींचे वसतिगृह	मुलांचे वसतिगृह

छात्र – सेना

दरवर्षाप्रमाणे यावर्षी देखील 362 विद्यार्थी-विद्यार्थिनीं एन.सी.सी.चे प्रशिक्षण पूर्ण केले. वृक्षारोपण प्रौढ शिक्षण, रक्तदान इत्यादी व इतर सामाजिक उपक्रमात विद्यार्थ्यांनी चांगला सहभाग दिला. यंदा विद्यार्थ्यांचे वार्षिक प्रशिक्षण "पाल" या निसर्गरम्य परिसरात संपन्न झाले. आंतर बटालीयन विविध स्पर्धामध्ये मु.जे. महाविद्यालयाच्या विद्यार्थ्यांनी पारितोषिके मिळाली. ही पारितोषिके श्री.भिमराव इंगळे यांना माजी मंत्री व थोर लोकसेवक श्री.बाळासाहेब मधुकराव चौधरी यांच्या हस्ते मिळाली. विद्यार्थीनींचे वार्षिक प्रशिक्षण शिबीर अमरावती येथे यशस्वीरित्या पार पडले. ह्या शिबीरात 700-800 विद्यार्थ्यांनीची लिडर सिनिअर अंडर ऑफिसर छाया भाटिया होती. शिबीरातील विविध स्पर्धांमध्ये आपल्या महाविद्यालयातील विद्यार्थिनींनी नैपुण्य दाखविले. मेडिकल स्पर्धेत sgt. राजश्री ढाके Singal मध्ये शुंभागी दुखाने यांना पारितोषिके मिळाली. प्रौढशिक्षणाच्या कार्यक्रमात 20 विद्यार्थिनीं आणि 35 विद्यार्थ्यांनी प्रौढांना शिकवण्याचे कार्य चांगल्या प्रकारे केले. काही विद्यार्थीनीं "क्षय" रोगाबद्दलची पहाणी करून त्याबद्दल लोकाना योग्य माहिती दिली.

यावर्षी महाविद्यालयांला विशेष अभिमानाची बाब म्हणजे सिनिअर अंडरऑफिसर भिमराव इंगळे यांची दिल्ली येथील प्रजासत्ताक दिवसाच्या संचालना-

साठी झालेले निवड सांगता येईल. याशिवाय विविध राष्ट्रीय पातळीवरीला प्रशिक्षण शिबिरात पुढीला विद्यार्थ्यांनी,विद्यार्थीनींची निवड झाली.
आर्मि अँटचमेन्ट : अंडर ऑफिसर- नसिर पटेल सार्जेन्ट- एन्.एच.गोसावी, देवव्रत इनामदार, राजेन्द्र भालेराव किशोर अपस्तंभ, किशोर सावळे, संजय दिक्षित यांनी भाग घेतला.
गोवा ट्रेकिंग साठी - अंडर ऑफिसर विश्राम कुलकर्णी सहभागी झाला. शिवाजी ट्रेल कॅम्पसाठी चंद्रकांत कासार यांची आणि गंगोत्री येथील ट्रेकिंगसाठी सार्जंट सुहास कोल्हे हे विद्यार्थी सहभागी झाले व बेसिक लिन्टीसप कॅम्प व मॅडग्हाम्स लिडर सिप कॅम्प अनुक्रमे पुरी व रॉंची या ठिकाणी होता. यात आपल्या महाविद्यालयाच्या 10-10 विद्यार्थीनी सहभागी होत्या. या राष्ट्रीय पातळीवरील शिबीरात मनिषा वाणी चंदा चौहान, वाणी देशपांडे, प्रीनिजा कुलकर्णी मंजिरी जोशी इ. विद्यार्थीनी भाग घेतला. S w/o वीणा देशपांडे ने विशेष नैपुण्य दाखविले. भोसला मिल्ट्री ट्रेनिंग-साठी आश्विनी अभ्यंकर,संगिता डहाके,माधुरी पवार मोहना छोटया या एन.सी.सी.च्या विद्यार्थीनी सह-भागी झाल्या होत्या. Pre.R.D. कॅम्पला छाया भाटीया वीणा देशपांडे, अभ्यकर, लीना चौधरी हया विद्यार्थ्यांनी भाग घेतला. राष्ट्रीय पातळीवरील ट्रेकिंग कॅम्पसाठी मनाली येथे U/O. वीणा देशपांडे जाऊन आली. तसेच या वर्षी एन.सी.सी. शिष्यवृत्तीसाठी cadt. काळकर याची निवड होऊन त्यास 500/-रू. शिष्यवृत्ती मिळाली.

गेले वर्षभरात चार-पाच वेळा रक्तदानाचा कार्यक्रम झाला. रक्तदानात विद्यार्थी,विद्यार्थीनी उत्स्फुर्त प्रतिसाद दिला. रक्तदानाबरोबर श्रमदानाचाही कार्य-क्रम उत्तम प्रकारे राबविला गेला. महाविद्यालयाच्या प्रांगणात श्रमदानाचे कार्य केले. पाल येथील सहलीत श्रमदानाबरोबरच खेडेगावातील लोकांचे जिवन यावर विद्यार्थीनींनी सर्व्हे केला.

15 ऑगस्ट व 26 जानेवारी रोजी प्राचार्यांनी ध्वजारोहण करून एन.सी.सी. कॅडेटकडून मानवंदना स्विकारली. यावर्षी देखील एन.सी.सी. डे मु.जे.महा-विद्यालय प्रांगणात संपन्न झाला होता. प्रमुख पाहुणे म्हणून न्यायाधिश श्री.दामले साहेब होते. यावेळी प्राचार्य श्री.डी.एस.नेमाडे,कर्नल जे.ए.पंडीत, मेजर ओमप्रकाश व अन्य प्रतिष्ठित व्यक्ती उपस्थित होत्या. 28 जानेवारी रोजी प्राचार्यांनी ध्वजारोहण करून मानवंदना स्विकारली. हयावेळी झालेल्या परडेचे संचालन S/Uo प्रमोद जोतारीने केले. प्राचार्यांच्या हस्ते खालील विद्यार्थी,विद्यार्थीनींना मेडल्स देण्यात आली. बेस्ट सिनिअर अंडर ऑफिसर प्रमोद ओतारी बेस्ट ज्युनिअर अंडर ऑफिसर- तुषार वायुळदे,बेस्ट रॅंक होल्डर- प्रदिप पवार, बेस्ट कॅडेट- भानुदास येवलेकर, मेपरिडींग- संजय बोंडे, बेस्ट सर्विस- हितेन्द्र धांडे.

विद्यार्थीनींनमध्ये बेस्ट रॅंक होल्डर- S/U छाया भाटीया, मॅपरिडींग- U/o वीणा देशपांडे, फस्ट इंन क्रॉस कन्ट्री- cadet. मनीषा सिरसाठे,बेस्ट कॅडेट- cadet. मनिषा पवार, बेस्ट सर्विस इन एन.सी.सी. sgt.अश्विनी अंभ्यकर, फर्स्ट इन मेडीकल sgt. राजश्री ढाके, फायरिंग- sgt. वर्षा नारखेडे हयांना मिळाले. यंदाच्या "C" cert. परीक्षेचा निकाल 100/. लागला व मध्ये राजेन्द्र चौधरी उत्तीर्ण झाला.

यावर्षी लेप्टनंट एस.एम.रडे यांनी प्रमोशनचे प्रशिक्षण पूर्ण केले व ते आता कॅप्टन म्हणून काम पहात आहेत. तसेच सेंकड लेप्टंनट आर.आर.भालसिंग यांनी देखील प्रमोशन कॅम्पचे प्रशिक्षण घेवून ते आता लेप्टनंट म्हणून काम पाहत आहेत. ग्रुप कंमाडर संतनामसिंग, लेप्टनंट कर्नल डागर मेजर सोदी या मान्यवरांनी भेटी देवून कामकाजाबद्दल समाधान व्यक्त केले.

एन्.सी.सी.च्या सर्व उपक्रमांना प्राचार्य डी.एस. नेमाडे,उपप्राचार्य डी.एस.महाजन,एम.के.येवले, पी.एल. कोल्हे, भुगोल विभाग प्रमुख एस.डी.सिरसिकर यांचे नेहमीच सहकार्य मिळाले. याबद्दल आम्ही त्यांचे आभारी आहोत. तसेच लेप्टनंट कर्नल पंडीत यांचे व त्यांच्या स्टॉफचे सहकार्य मिळाले. यांचेही आम्ही आभारी आहोत.

कॅप्टन डॉ. सौ.मालती जावळे
कॅप्टन प्रा. एस.एम. रडे
लेप्टनंट प्रा. आर.आर.भालसिंग
व सर्व अंडर ऑफिसर करिता.

महाविद्यालय वार्ता : प्राध्यापकांचे विशेष कार्य

1] उपप्राचार्य डी·एच्·महाजन

1] समाजशास्त्र अभ्यासमंडळाचे चेअरमन म्हणून निवड·
2] विद्वत सभा, कॉलेज डेव्हलपमेंट कौन्सिल व नाटय प्रशिक्षण समितीवर सदस्य म्हणून निवड·

2] उपप्राचार्य एम्·के·येवते

1] पदार्थ विज्ञान शास्त्राच्या अभ्यास मंडळाचे सदस्य म्हणून निवड·
2] विज्ञान फॅकल्टीवर सदस्य म्हणून निवड·

3] डॉ·एस्·आर·चिरमाडे

1] डॉ·एम·बी·ए·खान व्दारा संपादित 'Regional planning and Economic Development' पुस्तकामध्ये 'Regional Planning and Economic Development' नावाचा लेख प्रसिध्द·
2] U.G.C व्दारा पुरस्कृत Mechanics of Administrative Corruption शोधकार्य प्रगतीपथावर.
3] The Indian Journal of Public Administration एप्रिल-जून 1988 मध्ये, 'Administrative Pre-conditions for national Building' नामक लेख प्रसिध्द
4] शोध निर्देशन - प्रा·एस्·वाय्· पाटीलांना Ph.D डिग्री प्राप्त.

4] प्रा·श्यामकांत कुलकर्णी

1] संस्कृत अभ्यास मंडळ व आर्टस् फॅकल्टीच्या बी·यु·टी·आर· वर निवड·
2] आकाशवाणीच्या अखिल भारतीय स्तरावरील संस्कृत नाटय स्पर्धेत "शिलावस्था वरं मम्" नाटकाला तृतीय क्रमांकाचे बक्षिस

5] प्रा·डॉ·तेजपाल चौधरी

1] शोध निर्देशन - प्रा·रमेश देशमुख व श्री·कोमलदास झाबरेना Ph.D प्राप्त·

6] प्रा·डॉ·अकबर रहमानी

1] मध्ययुगीन इतिहासावर पाटणा येथे आयोजित दक्षिण आशियाई क्षेत्रिय चर्चासत्रात,'राष्ट्रीय एकात्मतेच्या दृष्टीने पाठ्य पुस्तकांचे परीक्षण' नामक शोध निबंधाचे वाचन·
2] नगरविकास मंत्री डॉ·इसहाक जामखानवालांच्या हस्ते उर्दू पुस्तक "कौमी एक जहेती और निसाबी किताबे" प्रकाशित

3] दैनिक लोकमत मध्ये दर आठवडयाला "खान्देशनामा" स्तंभाचे लेखन.

4] लाहोर [पाकिस्तान] येथून प्रकाशित होणा-या "इकबालियात व "आलमआरीफ" रीसर्च जनर्लस् मध्ये संशोधनात्मक लेखांचे प्रकाशन.

5] महाराष्ट्र राज्य उर्दू ॲकॅडमीवर सदस्य म्हणून नियुक्ती.

6] जळगाव आकाशवाणीवरून मौलाना आझाद शताब्दी निमित्त फिचर प्रसारित. मौलाना महमदअली, अबुल कलम आजाद सरहद गांधी, नई तालिमी शिक्षा, इत्यादी विषयावर व्याख्याने प्रसारित.

7] प्रा. डॉ. आर्. टी. चौधरी

1] वल्लभ विद्यानगर, गुजरात येथील एस्.पी.विद्यापीठात आयोजित अखिल भारतीय भौतिक शास्त्र अध्यापक असोसिएशनच्या तृतीय परिषदेत सहभाग.

2] Thallium Concentration Dependence of the Thermoluminescence in KBr;T1 नावाचा शोध निबंध Journal of Pure and Applied Physics (India). Vol.1 No.2-1989 मध्ये प्रकाशित

8] प्रा.ए.जी.कर्णिक

9] प्रा.एस.एम्.जावळे

10] प्रा.आर.टी.महाजन

11] प्रा.एस्.एम्.चौबे

1) **Name of Symposium :-** National Seminar on perspectives in aquatic Biology, Botany Department, Kumaun University, Nainital. U.P.

Time:- 18th, March 1988 to 22nd, March 1988.

Participant and paper presented by:-
R.T.Mahajan.
S.M.Choubey.
S.M.Jawale.

Subject of Paper:- Piscicidal activity of some indegenous plants. The paper is accepted for publication in "Perspectives in Aquatic Biology" by M/s Papyrus publishing House, New Delhi.

2) **Name of Training Course:-** Indo Duch Training Course at Lacknow U.P. on 'Aquatic ecotoxicology'

Participant:- Dr. R.T.Mahajan and Dr. S.M.Choubey.

Period :- 23rd March to 12th April 1988.

3) Name of Symposium:- 7th Annual Conferance of the society of toxicology school of studies in Zoology, Giwaji University, Gwalior.

Paper:- I) Acute toxicity of some member of family solanceae to fresh water fish Naema cheilus Sinuatus (HAM)

II) Biochemical changes during intoxication due to some indegenous plant extracts in fish.

Presented by :- 1) R.T.Mahajan.
2) S.M.Choubey.
3) A.G.Karnik

Period :- 24th Oct. to 26th Oct 198

4) Name of Symposium :- Symposium of envisonmental risk assessment and management and 9th Annual session of Acadamy of Environmental Biology. Organised by Jai Research foundation.. P.O.Valvada, Surat.

Paper presented:- Observation on Certain physico-chemical characterisation of a stream and effulant of Bhusawal Railway.Locoshed area

Accepted for publiccation in Jour. of Environmental Biology in Muzzafernagar. U.P.

Presented by :- 1) S.M.Jawale
2) R.T.Mahajan.
3) S.M.Choubey.

Period :- 28th Dec. to 31st Dec. 1988

5) **Name of Symposium :-** Indian Science Congress Association Madurai Paper accepted and included in abstract proceeding of the Association

Tital of paper :- Certain observation on spermatogenesis in Sphrodema rusticum.

by :- S.M.Jawale.

Period :- 8th Jan 1989 to 12th Jan. 1989

6) Research paper accepted for publication at- Journal of Animal Physiology and Marphology No.(1)Vol. 36. 1989. Zoology Department, M.S. University Baroda.

Title :- Histo-Morphology and male reproductive system of Sphaerodema rusticum.

by :- S.M.Jawale.

12] **प्रा.बी.व्ही.नाईक**

1] रांची येथे आयोजित अखिल भारतीय वाणिज्य परिषदेत "भारतीय औद्योगिक गुंतवणूकीस प्रोत्साहन" विषयावर निबंध वाचन.

2] पुणे विद्यापीठातर्फे मनमाड येथे आयोजित पदव्युत्तर वाणिज्य वर्गासाठी परिव्यय लेखाकर्म अध्यापन पध्दती विषयांतर्गत चर्चासत्रात "सीमांत परिव्यय लेखापध्दतीचे फायदे व उद्योग" या विषयावर निबंध वाचन.

3] पुणे विद्यापीठ व सनदी लेखापाल संस्थेतर्फे जून 88 रोजी आयोजित चर्चासत्रात सहभाग.

13] **प्रा.पी.टी.चौधरी**

1] पुणे विद्यापीठ, वाणिज्य विभागाच्या विद्वत सभेवर निवड.

2] रांची येथे आयोजित अखिल भारतीय वाणिज्य परिषदेत "भारतीय औद्योगिक गुंतवणूकीस प्रोत्साहन" विषयावर निबंध वाचन

3] अहमदनगर येथे पुणे विद्यापिठातर्फे आयोजित "उद्योजकता विकास" चर्चासत्रात उद्योजगता विकास व स्त्रिया" विषयावर निबंध वाचन.

14] **प्रा.श्रीरंग राजे**

1] वाणिज्य विषयांतर्गत M.Phil.पदवी प्राप्त.

१९८८-८९ या वर्षातील विविध पारितोषिके/शिष्यवृत्ती मिळवणारे मानकरी

क्र.	पारितोषिक/शिष्यवृत्ती	तपशील	पारितोषिक शिष्यवृत्ती मिळविणा-या विद्यार्थ्यांचे नांव
1	खेर गंभीरमल पारितोषिक	सर्वोत्कृष्ठ विद्यार्थी [महाविद्यालयातील]	कु.सुनीता बाहेकर
2	पी.व्ही.रत्नपारखी पारितोषिक	प्रथम वर्ष कला आणि प्रथम वर्ष विज्ञान या वर्गातून महाविद्यालयात सर्वप्रथम येणारा विद्यार्थी.	कु.शिल्पा कुरकुरे
3	डॉ.के.व्ही.पराडकर पारितोषिक	बारावी विज्ञान या परिक्षेत जीवशास्त्र या विषयात सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी	विभागून :- कु.अनिता दावलभक्त कु.माधुरी कोरीया
4	डी.यू.वाणी पारितोषिक	बारावी विज्ञान या परिक्षेत गणित या विषयात सर्वाधिक गुण मिळविणारे विद्यार्थी	विभागून :- उमेश महाजन प्रदीप झोपे
5	डी.आर.नाडकर्णी विज्ञान पारितोषिक	बारावी विज्ञान परिक्षेत महाविद्यालयातून सर्वप्रथम येणारा विद्यार्थी	विभागून :- संजय कोल्हे उमेश महाजन
6	तापीराम भगवान चौधरी आणि रमाबाई चौधरी [धोरगव्हाण] पारितोषिक	बारावी विज्ञान परिक्षेत महाविद्यालयातून सर्वप्रथम येणारे विद्यार्थी	विभागून :- संजय कोल्हे उमेश महाजन
7	वि.वा.गंधे आणि सत्यभामा गंधे पारितोषिक	तृतीय वर्ष कला प्रधान [मराठी] या परिक्षेत महाविद्यालयातून सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी	प्रशांत जुनागडे
8	प्रा.म.ना.अदवंत शिष्यवृत्ती	तृतीय वर्ष कला प्रधान [मराठी] या परिक्षेत महाविद्यालयातून सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी	प्रशांत जुनागडे
9	नर्मदाबाई नवलराम पाटील पारितोषिक	तृतीय वर्ष कला [मराठी] एस्.वाय. टी.वाय.मिळून या परिक्षेत महाविद्यालयातून सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी.	नामदेव माळी
10	बारजिभे - शिष्यवृत्ती	बारावी कला परिक्षेत इंग्रजी या विषयात महाविद्यालयातून सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी	कु.भारती पवार
11	सौ.शांताबाई पाटील [हैद्राबाद] शिष्यवृत्ती	उच्च माध्यमिक कला [बारावी कला] परिक्षेत महाविद्यालयातून सर्वप्रथम येणारा आणि याच महाविद्यालयात प्रथम वर्ष कला या वर्गात प्रवेश घेणारा विद्यार्थी	कु.भारती पवार
12	सौ.लिला महादेव अदवंत पारितोषिक	उच्च माध्यमिक कला [बारावी कला] या परिक्षेत महाविद्यालयातून सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी	कु.भारती पवार

3	तापीराम भगवान आणि रमाबाई चौधरी [थोरगव्हाण] पारितोषिक	बारावी कला परिक्षेत महाविद्यालयातील सर्व विद्यार्थिनीत सर्वप्रथम येणारी विद्यार्थीनी	कु·भारती पवार
4	सौ·शांताबाई पाटील [हैद्राबाद] शिष्यवृत्ती	महाविद्यालयात, अकरावी कला या वर्गात प्रवेश घेणारा व दहावीच्या परिक्षेत सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी	कु·वासंती बोरकर
5	सौ·शांताबाई पाटील [हैद्राबाद] शिष्यवृत्ती	बारावी वाणिज्य परिक्षेत महाविद्यालयात सर्वाधिक गुण मिळविणारा व प्रथम वर्ष-वाणिज्य या वर्गात याच महाविद्यालयात प्रवेश घेणारा विद्यार्थी·	कु·उमा अग्रवाल
6	पाटील-पोतनीस पारितोषिक	बारावी ते पदव्युत्तर वर्गामधील उत्तम चारित्र्य, वर्तणुक असणारा व चांगली शैक्षणिक पात्रता असणारा, [अपेक्षित पण आवश्यक नाही] महाविद्यालयीन शिक्षण घेत असतांना कॉलेज-मेस मध्ये स्वतःच्या मदतीसाठी काम करणारा विद्यार्थी	पंढरीनाथ इंगळे
7	विमल,पिता भोजू चौधरी पारितोषिक	तृतीय वर्ष विज्ञान,प्रधान [रसायन शास्त्र] या परिक्षेत महाविद्यालयातून सर्वाधिक गूण मिळविणारी विद्यार्थिनी	कु·वासंती केळकर
8	महादेव काशिनाथ थत्ते पारितोषिक	तृतीय वर्ष विज्ञान, या परिक्षेत महाविद्यालयातून सर्व प्रथम येणारा विद्यार्थी· (Without Backlog)	राजेंद्र महाजन
9	सौ·शांताबाई पाटील [हैद्राबाद] शिष्यवृत्ती	उच्च माध्यमिक विज्ञान [बारावी विज्ञान] या परिक्षेत या महाविद्यालयात सर्वाधिक गुण मिळविणारा व प्रथम वर्ष विज्ञान या वर्गात या महाविद्यालयात प्रवेश घेणारा विद्यार्थी·	कु·संगीता राणे
0	प्रा·अं·ग·चिपळूणकर पारितोषिक	तृतीय वर्ष कला [इंग्रजी] ह्या परिक्षेत महाविद्यालयातून सर्वाधिक गूण मिळविणारा व याच महाविद्यालयात एम·ए· [प्रधान इंग्रजी] च्या वर्गात प्रवेश घेणारा विद्यार्थी	कु·लक्ष्मी कुळकर्णी
1	सौ·शांताबाई पाटील [हैद्राबाद] शिष्यवृत्ती	या महाविद्यालयात अकरावी विज्ञान या वर्गात प्रवेश घेणारा व शालांत परिक्षेत सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी	मोहम्मद अन्सारी
2	मनुभाई देसाई पारितोषिक	या महाविद्यालयात प्रवेश घेणा-या विद्यार्थ्यांमध्ये शालांत परिक्षेत सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी	मोहम्मद अन्सारी
3	सौ·शांताबाई पाटील [हैद्राबाद] शिष्यवृत्ती	या महाविद्यालयात अकरावी वाणिज्य या वर्गात प्रवेश घेणा-या विद्यार्थ्यां मधील शालांत परिक्षेत सर्वाधिक गूण मिळविणारा विद्यार्थी	कु·नीता कावडीया

24	सौ·शांताबाई पाटील [हैद्राबाद] शिष्यवृत्ती	तृतीय वर्ष [वाणिज्य] या परिक्षेत महाविद्यालयातून सर्वप्रथम येणारा विद्यार्थी	अभिजीत देशपांडे
25	कै·बाबूराव लेले पारितोषिक	तृतीय वर्ष कला या परिक्षेत इंग्रजी [आवश्यक] या विषयात महाविद्यालयातून सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी	सौ·कल्पना पाटील
26	सौ·लीला महादेव अदवंत पारितोषिक	प्रथम वर्ष कला या परिक्षेत महाविद्यालयातून सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी	कु·अर्चना सरोदे
27	शरद डी·प्रधान पारितोषिक	तृतीय वर्ष विज्ञान [संख्या शास्त्र प्रधान] परिक्षेत सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी	भास्कर नारखेडे
28	रामभाऊ प्रभुदेसाई पारितोषिक	तृतीय वर्ष कला [मराठी–एस्·वाय· व टी·वाय· मिळून] सर्वाधिक गुण मिळविणारा विद्यार्थी	नामदेव माळी

संपादक मंडळ
१९८८-८९

बसलेले (डावीकडून) कु. सुनीता ढाके (विद्यार्थी प्रतिनिधी), प्रा.पी.एन. हुपरीकर, उपप्राचार्य एम.के. येवले, प्राचार्य, डी.एस. नेमाडे, उपप्राचार्य पी.एस. कोल्हे, श्री. निळकंठ खडके, (विद्यार्थी प्रतिनिधी) प्रा. अरुण पाटील.
उभे : (डावीकडून) प्रा. शोभा चौधरी, प्रा. उषा सावंत, प्रा. डॉ. मालती जावळे.

मुद्रक :
आनंद प्रिंटर्स, ११५/५ जिल्हा पेठ, जळगाव फोन ५३४०
प्रकाशक : प्रिंसिपॉल द.स. नेमाडे,
मुळजी जेठा महाविद्यालय, जळगाव
फोन कॉलेज ऑफिस, ४२८१, प्राचार्य ऑफिस ७३६३, प्राचार्य निवास ४३०१